

**1985'TEN GÜNÜMÜZE LİSE FELSEFE DERS KİTAPLARINDA
ÖZGÜRLÜK KAVRAMI**

Ömer Kızıltan

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

KASIM, 2018

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Ömer

Soyadı : Kızıltan

Bölümü : Eğitim Bilimleri Bölümü

İmza :

Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : 1985'ten Günümüze Lise Felsefe Ders Kitaplarında Özgürlük Kavramı

İngilizce Adı : The Concept of Freedom in High School Philosophy Textbook From 1985 to Present

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazarın Adı Soyadı: Ömer KIZILTAN

İmza:.....

JÜRİ ONAY SAYFASI

Ömer KIZILTAN tarafından hazırlanan “1985’ten Günümüze Lise Felsefe Ders Kitaplarında Özgürlük Kavramı” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: (Doç. Dr. Şaban ÇETİN)

(Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi) .....

Başkan: (Prof. Dr. Tayyip DUMAN)

(Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yozgat Bozok Üniversitesi) .....

Üye: (Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ)

(Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi) .....

Tez Savunma Tarihi: 12/11/2018

Bu tezin Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Selma YEL

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü .....

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın başlangıcından son halini alıncaya kadar benden desteğini ve yardımını esirgemeyen, bana her zaman yol gösteren başta danışmanım Doç. Dr. Şaban ÇETİN'e, sunduğu katkılardan dolayı değerli hocam Doç. Dr. Mehmet Ali DOMBAYCI'ya, dönütleriyle fikir alışverişinde bulunduğum sevgili dostum Arş. Gör. Olcay BAYRAKTAR'a, biçimsel düzenlemelerinden dolayı sevgili arkadaşım Arş. Gör. Aysun ÖZTÜRK'e ve gerekli noktalarda görüşlerine başvurduğum Gazi Üniversitesi- Gazi Eğitim Fakültesi- Eğitim Programları ve Öğretim Ana Bilim Dalı ile Gazi Üniversitesi- Gazi Eğitim Fakültesi- Felsefe Grubu Eğitimi Ana Bilim Dalı'ndaki tüm kıymetli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak tez yazım sürecinde maddi ve manevi hiçbir desteği benden esirgemeyen biricik aileme destekleri için teşekkürlerimi sunarım.

1985'TEN GÜNÜMÜZE LİSE FELSEFE DERS KİTAPLARINDA ÖZGÜRLÜK KAVRAMI

(Yüksek Lisans Tezi)

Ömer Kızıltan

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Kasım 2018

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, 1985'ten günümüze kadar olan süreçteki felsefe ders kitaplarındaki özgürlük kavramını, çeşitli alt problemler çerçevesinde incelemektir. Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm konuya giriş niteliğindedir. Bu bölümde problem durumu, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, varsayımlar, sınırlılıklar ve tanımlar hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde felsefe ders kitapları ile ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir. Üçüncü bölüm yöntem üzerinedir. Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma evreni ve örnekleme, inceleme materyali ile son olarak verilerin analizi kısmı hakkında bilgi verilmektedir. Dördüncü bölümde kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Eğitim ve öğretim ile ilgili genel kavramlar açıklanmış; ders kitapları, felsefe eğitimi ve özgürlük konusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Beşinci bölümde bulgular sistematik şekilde sunulmuştur. Bu kısımda her bir dönemdeki ders kitapları çeşitli sayısal yönleri ile karşılaştırılmış, hangi filozofların özgürlük kavramı ile ilgili görüşlerine ders kitaplarında yer verildiği incelenmiş ve son olarak da özgürlük kavramına ilişkin hangi kategorilerde felsefi konuların ele alındığı betimsel içerik analizi ile incelenmiştir. Son bölüm olan altıncı bölümde sonuç, tartışma ve öneriler kısmına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Ders Kitabı, Felsefe Eğitimi, Lise Felsefe Ders Kitabı İnceleme

Sayfa Adedi : 131

Danışman : Doç. Dr. Şaban ÇETİN

**THE CONCEPT OF FREEDOM IN HIGH SCHOOL PHILOSOPHY
TEXTBOOK FROM 1985 TO PRESENT**

(M.S. Thesis)

Ömer Kızıltan

GAZI UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

November 2018

ABSTRACT

The main purpose of this study is to examine the concept of freedom in high school philosophy textbooks from 1985 to present within the framework of various sub-problems. The study consists of six chapters. The first chapter is an introduction to the topic. This section provides information about problem situation, purpose of research, importance of research, assumptions, limitations and definitions. In the second chapter, studies on high school philosophy textbooks were examined. The third chapter is on the method. This section provides information about the research model, working universe and sampling, research material and finally analyzing the data. The fourth chapter includes the conceptual framework. General concepts related to education and teaching are explained; evaluations were made on textbooks, philosophy education and freedom. In chapter five, findings are systematically presented. In this section, the textbooks in each period were compared with the various numerical aspects, it was determined that the which philosophers' views included in the textbooks on the concept of freedom and finally, it was examined with the descriptive content analysis in which categories philosophical issues are dealt with the concept of freedom. The conclusion, discussion and suggestions section is included in the sixth chapter which is last chapter.

Key Words : Textbook, Philosophy Education, Philosophy Textbook Review

Page Number : 131

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Şaban ÇETİN

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZ	v
ABSTRACT	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
BÖLÜM I	1
GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı	5
1.3. Araştırmanın Önemi	5
1.4. Varsayımlar	6
1.5. Sınırlılıklar	6
1.6. Tanımlar.....	6
BÖLÜM II.....	8
İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	8
BÖLÜM III	16

KAVRAMSAL ÇERÇEVE	16
3.1. Eğitim Programı.....	16
3.2. Öğretim Programı.....	18
3.3. Öğretim Araç ve Teknolojileri.....	20
3.3.1. Kitap ve Ders Kitapları.....	21
3.4. Felsefe Kavramı.....	25
3.5. Felsefe Eğitimi	26
3.5.1. Felsefe Öğretimi.....	29
3.5.1.1.Felsefe Dersi Öğretim Programları	32
3.5.1.2.Felsefe Öğretiminde Ders Kitapları	37
3.6. Özgürlük Kavramı	39
3.7. Özgürlük Problemleri.....	41
BÖLÜM IV	47
YÖNTEM.....	47
4.1. Araştırmanın Modeli.....	47
4.2. Çalışma Evreni ve Örneklemi	47
4.3. İnceleme Materyali.....	49
4.4. Verilerin Analizi	51
BÖLÜM V	53
BULGULAR VE YORUM	53
5.1.1986-1993 Yılları Arasında Felsefe Ders Kitaplarında Özgürlük Kavramı.....	53
5.1.1.K1-K2 Kodlu Felsefe Ders Kitaplarının Betimsel Analizi.....	53
5.1.2.K1 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozof/Düşünce Adamları.....	54
5.1.3. K1 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konular.....	57

5.1.4. K2 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozof/Düşünce Adamları.....	60
5.1.5. K2 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konular.....	62
5.2.1994-2009 Yılları Arasında Felsefe Ders Kitaplarında Özgürlük Kavramı.....	65
5.2.1.K3-K4 Kodlu Felsefe Ders Kitaplarının Betimsel Analizi.....	66
5.2.2. K3 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozof/Düşünce Adamları.....	67
5.2.3.K3 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konular.....	70
5.2.4. K4 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozof/Düşünce Adamları.....	74
5.2.5. K4 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konular.....	79
5.3.2010-2017 Yılları Arasında Felsefe Ders Kitaplarında Özgürlük Kavramı.....	83
5.3.1.K5-K6 Kodlu Felsefe Ders Kitaplarının Betimsel Analizi.....	84
5.3.2. K5 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozoflar.....	85
5.3.3. K5 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konular.....	87
5.3.4. K6 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozoflar.....	91
5.3.5. K6 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konular.....	93
5.4. Özgürlük Kavramının Her Üç Dönem İçin Felsefe Ders Kitaplarında Karşılaştırılması.....	97
BÖLÜM VI	104
SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER	104
6.1. Sonuç ve Tartışma.....	104

6.2. Öneriler	111
KAYNAKÇA	112
EKLER	124
EK 1. Felsefeye Giriş Ders Kitabının Künyesi	125
EK 2. Felsefeye Giriş Liseler İçin Ders Kitabı Künyesi.....	126
EK 3. Ders Geçme ve Kredili Sistem Uygulayan Liseler İçin Felsefe 1-2 Ders Kitabı Künyesi.....	127
EK 4. Lise Felsefe Ders Kitabı Künyesi	128
EK 5. Ortaöğretim Felsefe Ders Kitabı Künyesi.....	129
EK 6. Ortaöğretim Felsefe Ders Kitabı Künyesi.....	130

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Seçilen Ortaöğretim Felsefe Ders Kitapları.....	48
Tablo 2. K1-K2 Kodlu Ders Kitaplarında Özgürlük Kavramına Yönelik Betimsel Analiz .54	
Tablo 3. K1 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozof/Düşünce Adamlarının Betimsel Analizi.....	55
Tablo 4. K1 'de Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konuların Betimsel Analizi	57
Tablo 5. K2 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozof/Düşünce Adamlarının Betimsel Analizi.....	60
Tablo 6. K2 'de Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konuların Betimsel Analizi	63
Tablo 7. K3-K4 Kodlu Ders Kitaplarında Özgürlük Kavramına Yönelik Betimsel Analiz .66	
Tablo 8. K3 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozof/Düşünce Adamlarının Betimsel Analizi.....	67
Tablo 9. K3 'te Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konuların Betimsel Analizi	71
Tablo 10. K4 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozof/Düşünce Adamlarının Betimsel Analizi.....	75
Tablo 11. K4 'te Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konuların Betimsel Analizi	80
Tablo 12. K5-K6 Kodlu Ders Kitaplarında Özgürlük Kavramına Yönelik Betimsel Analiz	84
Tablo 13. K5 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozofların Betimsel Analizi	85
Tablo 14. K5 'te Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konuların Betimsel Analizi	88

Tablo 15. <i>K6 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozofların Betimsel Analizi</i>	91
Tablo 16. <i>K6'da Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konuların Betimsel Analizi</i>	94

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

b.: Basım

Çev.: Çeviren

Çev. Ed.: Çeviri Editörü

Der. ve Çev.: Derleyen ve Çeviren

Ed.: Editör

Gen.: Genişletilmiş

Haz.: Hazırlayan

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

s.: Sayfa

TC: Türkiye Cumhuriyeti

TTKB: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı

vb.: Ve Benzeri

Yay. Haz.: Yayına Hazırlayan

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde, problem durumu, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, varsayımlar, sınırlılıklar ve tanımlara yer verilmiştir.

1.1. Problem Durumu

Son otuz yılda gelişen teknolojinin etkisiyle eğitimdeki bilgi anlayışında bir dönüşüme gidilmiştir. Eğitim ile bilgi, bir çözüm şeklinde insanlara verilen somut bir şey yerine, bilgiye ulaşmadaki sürecin ön plana çıktığı yapıya dönüşmüştür. Bu değişim klasik anlamda eğitimden beklenen değer aktarımı işlevinin farklı boyutlara taşınmasına sebep olmuştur.

Tüm bu süreçte eğitimden beklenenler değişiklik göstererek piyasa ekonomisine göre şekillenen, pratik çıkarlar peşinde koşan bir anlayış ortaya çıkmıştır. Kısaca şahsiyet olma fikri ortadan kalkarak, özgür karar veren bireylerin yerini, genel içerisinde kaybolan kişiler almıştır (Tozlu, 2015, s.13).

Felsefe bu yönüyle devreye girmekte ve insanın eğitiminde önemli bir paya sahip durumdadır. Felsefe farkındalığı, bilinci destekleyen bir faaliyettir. Doğru ve etkili alınan felsefe eğitimi, insana, hayatı boyunca etkisini hissettiren farkındalıklar kazandırır. Böylece olayların değerlendirilmesinde ve insan ilişkilerinin düzenlenmesinde felsefeden yararlanılmış olunur. Felsefe eğitimi bir yönüyle de felsefi tutum kazandırmak zorundadır. Felsefi tutum ile sadece entelektüel bir gelişim kazandırılmış olmaz, aynı zamanda insanın yaşamını yönlendirici düsturlar da kazandırılır. Bu noktada felsefe eğitimi, insanın özgürlüğünün farkına varması, sonrasında da insanın özgürlüğü kullanmasına yardımcı

olmaktadır (Gökalp, 2012, s.477-478). Kısaca özgür düşünme imkânının ancak felsefi bakış kazandıran bir eğitim ile gerçekleştirilebileceği söylenilebilir (Kale, 1994, s.115).

Zaten felsefe, evreni, insanı ve değerleri anlamak amacıyla sürdürülen birleştirici ve bütünleştirici bir açıklama gayretidir. Felsefe, varlık, bilgi ve değer alanları hakkında bütün ve kuşatıcı bilgi elde etme amacını güden bir disiplindir (Koç, 2009, s.104). Bu yönüyle felsefe, olgularla ilgilenebilmesine rağmen aynı zamanda değerler, anlamlar, idealler vb. konuları da ele almaktadır (Arslan, 2012, s.34).

1982 Anayasası'nın oluşturulmasının ardından yapılan Millî Eğitim Şuraları ile, eğitimin genelinde olduğu gibi, felsefe eğitiminde de farklı düzenlemelere gidilmiştir. Felsefe dersinin amacı, hedefleri, içeriği değiştirilerek felsefe dersi öğretim programı yeniden oluşturulmuştur (Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1985a, s.359). Bu program 1993-1994 öğretim yılına kadar uygulamada kalmıştır (Kafadar, 1994b, s. 694). 1992 yılından itibaren bu program ile felsefe öğretiminde sistematik olarak disiplinler bir yapıya gidilmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 1992, s.2). 2009 yılında felsefe öğretimi günümüz eğitiminde etkisini ağırlıklı olarak hissettiren yapılandırmacı yaklaşıma göre düzenlenmeye başlamıştır (MEB, 2009b, s.5). 2016-2017 eğitim öğretim yılından itibaren ise felsefe öğretim programı da dâhil olmak üzere 51 dersin öğretim programlarında yenileme çalışması başlatılmıştır (MEB, 2017a, s.3). Bu çalışmalar sonucunda alınan karar ile yeni ortaöğretim felsefe dersi öğretim programının 2018-2019 eğitim ve öğretim yılından itibaren uygulanmasına ve sadece 11. sınıflarda olan felsefe dersini destekleyici bir dersin de 10. sınıflara konulmasına karar verilmiştir (MEB, 2017c, s.1624).

Felsefenin, evreni, insanı ve değerleri anlamak amacıyla sürdürülen birleştirici ve bütünleştirici bir açıklama gayreti olması (Koç, 2009, s.104) yönüyle, değerlerle ve onun eğitiminde felsefe dersine önemli bir görev düşmektedir.

Felsefede değer kavramı aksiyoloji, ontoloji (varlık problemi), epistemoloji (bilgi problemi) gibi temel problemlerle ilişkilidir (Bircan, 2015, s.11-12). Ahlaki, estetik ve dinsel alanda da üç büyük öbeği bulunmaktadır (Bochenski, 2005, s.65). Felsefe ile; değerlerin var olup olmadığı, varsa ne olduğu, kaynağı vb. tartışmalar ele alınmaktadır. Ayrıca değerler konusunda mutlaklık, görecelilik, değişme vb. konuları üzerinde durulmaktadır (Arslan, 2012, s.165). Yine felsefe ile değer sınıflandırması yapılabilmeyeceği, yapılabiliyorsa bu sınıflamanın neye göre nasıl olacağı üzerinde çeşitli

tartışmalar bulunmaktadır. Bu yönleriyle felsefe ve değer arasında kurulabilecek bir ilişkiden söz edilebilir.

Değer kavramının tanımlanması ve sınıflanması sosyal bilimlerde oldukça zordur. Çünkü bu kavram toplumsal ve kültürel nedenlerle farklı algılanmaktadır. Bununla birlikte çeşitli değer sınıflamaları karşımıza çıkmaktadır (Çetin, 2013, s.1735). Değer kavramı sosyoloji, psikoloji, antropoloji gibi alanlarda karşımıza çıkmakla birlikte sadece eğitimde ya da felsefede kullanılmamaktadır. Böylece değer kavramının, her alan için değişik bağlamlarda kullanıldığı söylenebilir (Çetin & Balanuye, 2015, s.195).

Değerler, insanların davranışlarına rehberlik etmede ve hayatlarını şekillendirmede etkili unsurlardandır. Eğitim sürecinde en çok bilişsel davranışların kazanılması vurgulanırken, duyuşsal özellikler uzun sürede kazanıldığı için göz ardı edilmektedir (Demirhan İscan & Senemoğlu, 2009, s.1). Değerler eğitime yönelik kullanılabilecek derslerden biri ise felsefe olabilir.

Sevgi, saygı, dürüstlük, eşitlik, özgürlük vb. çeşitli değerler bulunmaktadır (Bircan, 2015, s.13). Bu değerler içerisinde yapısı gereği en karmaşık olanlardan birisi ise özgürlüktür. Özgürlük çok boyutluluk göstermektedir (Köktürk, 2017, s.13). Değerlerde olduğu gibi arka planında sadece ontoloji değil, epistemoloji ve etik ile bağlantılı meseleler bulunmaktadır. Ayrıca özgürlük bahsi, insanın, doğal ve toplumsal varlığı ile doğrudan ilişkilidir (Özçınar, 2013, s.182).

Yüzyıllar boyunca özgür yaşamdan ödün vermeyen bir millet olarak özgürlük bahsinin önemi yadsınmaz. Eğitim sistemimiz içerisinde de özellikle felsefe dersinde özgürlüğün çeşitli yönleriyle sorgulanması gerekmektedir. Böylece özgürlüğün bir yandan kavram olarak genel tanımına ulaşılmaya çalışılması gerekirken, bir yandan da kavram analizine tabi tutulmaması felsefe dersi ile gerçekleşir. Bu süreçte ise özgürlük bahsi çeşitli bakış açıları ortaya konularak farklı yönleriyle irdelenir. Bir yandan da öğrencilerin bilgi, tutum ve tavırlarında insani, toplumsal ve evrensel yönde farkındalık yine felsefe dersi ile sağlanabilir. Tüm bu yönleri ile özgürlük bahsinin felsefe eğitiminde önemli bir problem olarak eğitim sistemimizde yer alması gerekmektedir.

Ders kitapları, program ile öğrenci arasında köprü kuran temel materyal konumundadır (Küçükahmet, 2011, s.13). Ayrıca ders kitapları bir dersin amacının gerçekleştirilmesinde önemli bir göreve sahiptir. Hatta az gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelere ders kitapları, bir derse ait öğretim programı yerine bile kullanılabilmektedir. Bu yönüyle ders

kitapları öğretim programlarından bağımsız değildir ve öğretim programlarının amaçlarını gerçekleştirmek adına eğitim sistemine göre şekil almaktadır (Kaya, 2016, s.81). Ders kitapları özellikle sosyal bilimlerin öğretiminde en fazla kullanılan materyal olma özelliğine sahiptir (Engin & Yıldırım, 1998, s.104). Bu yönüyle ders kitaplarındaki iyi bir planlama, eğitim sistemimizin niteliğinde bir artış sağlayabilir. Ayrıca, eğitimde nesnelliği sağlama adına tüm eğitim kurumlarındaki birlikteliğin sağlanmasında da ders kitaplarına önemli görevler düşmektedir (Çotuksöken, 2012, s.116).

Ortaöğretim felsefe dersi öğretim programında son yapılan değişiklikler doğrultusunda yeni ders kitaplarının 2018-2019 eğitim-öğretim yılından itibaren eğitim sistemimizde yerini almıştır. Bu son sürece kadar olan çalışmaların değerlendirilmesi, felsefe eğitiminin daha etkili şekilde yapılabilmesi adına gereklidir. Çünkü süreç içerisinde, geçmişten bugüne kadar gelen değişikliklerin karşılaştırmalı olarak incelendiği böylesi çalışmalar, ileriki süreçlerde ders kitaplarının revizyonuna önemli katkılar sunabilmektedir.

Felsefe ders kitapları, felsefe öğretiminde programlar çerçevesinde şekillenmiş olmasına rağmen belli bir görüşü, saptamayı ve belirlemeyi içerebilmektedir (Çotuksöken, 2012, s.117). Bu ince farklılıklar sebebiyle ders kitaplarına yönelik çeşitli karşılaştırmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu şekliyle felsefe eğitiminin daha güçlü hale getirilmesi sağlanabilir.

Felsefe ders kitapları üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, felsefe ders kitabını konu alan çalışmaların genel olarak felsefe eğitimine ilişkin araştırmalar içerisinde yer aldığı söylenebilir. Ayrıca bu çalışmaların çoğunluğu öğretmen ve öğrenci görüşleri doğrultusunda hazırlanan nitel ve nicel değerlendirmeler şeklindedir (Bayrak & Duruhan, 2015; Dombaycı, 2008; Karaaslan, 2012; Şakar, 2014; Ünsal, 2016; Yalçın, 2004). Bununla birlikte ortaöğretim felsefe dersi lise ders kitaplarında kavram üzerine yoğunlaşan çalışmalar da sınırlılık göstermektedir. Bu tür çalışmalara Manav'ın (2013) varoluşçuluk kavramının felsefe ders kitaplarında bilimsel içerik bakımından değerlendirmelerde bulunduğu çalışması örnek verilebilir. İlgili araştırmalar kısmında tüm çalışmalara daha detaylı olarak yer verilmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı, 1985'ten günümüze kadar ortaöğretim felsefe ders kitaplarında özgürlük kavramının nasıl ele alındığının incelenmesidir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. 1986-1993, 1994-2009, 2010-2017 yılları arasında lise felsefe ders kitaplarına özgürlük kavramı nasıl yansımıştır?
  - a- Özgürlük kavramının, lise felsefe ders kitaplarında; kelime sayısı, cümle sayısı, paragraf sayısı, sayfa sayısı açısından dağılımları nasıldır?
  - b- Lise felsefe ders kitaplarında, özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilen filozof/düşünce adamları hangileridir?
  - c- Lise felsefe ders kitaplarında, özgürlük kavramına ilişkin hangi kategorilerde felsefi konular ele alınmıştır?
2. Felsefe ders kitaplarında, özgürlük kavramının, 1986-1993; 1994-2009; 2010-2017 dönemleri açısından farklılıkları nelerdir?

1.3. Araştırmanın Önemi

Türkiye'nin girmiş olduğu farklı siyasal yapılanmaların ardından felsefe dersinin ve öğretiminin misyonunda farklılar karşımıza çıkmaktadır (Kızıltan, 2014). Bu farklılıklara göre bir kavram temelinde felsefe ders kitaplarındaki değişim ortaya konulmalıdır. Böylece yeni hazırlanacak felsefe ders kitaplarında bu kavramın nasıl ele alınacağı konusunda yeni bir bakış kazanılabilir.

Ders kitaplarının da önemli bir öğretim materyali olduğu yadsınamaz. Felsefe dersi açısından ise lise felsefe ders kitabı, soyut konuları ve problemleri somutlaştırmak ve felsefi konuların nasıl ele alınacağını ayrıntılandırmak bakımından önem taşımaktadır. İlgili araştırmalarda da görüleceği gibi lise felsefe ders kitapları konusunda kavram temel alınarak gerçekleştirilen çalışmalar oldukça sınırlıdır. Yapılan çalışmaların pek çoğu felsefe öğretim programının ya da felsefe öğretiminin değerlendirilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte yöntemsel açıdan çalışmalar incelendiğinde ise öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre tarama modelinin kullanıldığı çalışmalar ağırlıklı olarak tercih edilmiştir. Felsefe ders kitapları konusunda belli bir konu üzerinde

derinlemesine yönelen çalışmalara rastlanılmaması ilgili literatürde önemli bir eksikliği doğurmaktadır. Bu eksikliği gidermek adına böyle bir çalışmaya da ihtiyaç duyulmaktadır.

Tüm bu noktalardan hareketle felsefe ders kitaplarından mevcut eğitim sisteminde beklenen işlevlerin en iyi şekilde yerine getirebilmesi için bu kitapların hazırlanmasında çok dikkatli olmak gerekmektedir. Bu çalışmayla birlikte felsefe ders kitaplarında özgürlük kavramının nasıl ele alındığı konusunda tespitler ortaya konulmuştur. Böylece mevcut durumun kavranması sağlanılarak gelecekte hazırlanacak felsefe ders kitaplarında özgürlük gibi önemli bir kavramın nasıl ele alınabileceğine yönelik birtakım görüşler sunulmuştur. Kısaca bu çalışmanın eğitim bilimleri açısından felsefe ders kitaplarını daha işlevsel ve daha etkili hale getirmek adına önemli sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir.

1.4. Varsayımlar

Seçilen lise felsefe ders kitaplarının araştırma konusu olan dönemleri temsil ettiği varsayılmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma, 1985-2017 yılları arasında TTKB onayı ile eğitim sisteminde yrklkte kalan ortaöğretim lise felsefe ders kitapları ile sınırlandırılmıştır.

Bu araştırmada ortaöğretim felsefe ders kitapları; eğitsel tasarım, görsel tasarım, bilimsel doğruluk, dil ve anlatım vb. açılardan ele alınmamış sadece verilerin analizinde detaylı şekilde bahsedilen yönleriyle, içerik boyutu çerçevesinde incelenmiştir.

1.6. Tanımlar

Felsefe: İnsan kültürünün belli bir aşamasında ortaya çıkmış bir fenomen olarak insanın kendisini, evreni ve içinde yaşadığı çevreyi anlamak için başvurduğu bir düşünme biçimidir (Diemer, 1997, s.11).

Ders Kitabı: Bir eğitim programında yer alan hedef, içerik, öğretme-öğrenme süreci ile lme değerlendirme boyutlarına uygun olarak hazırlanmış ve öğrenme amaçlı kullanılan basılı bir ğretim materyalidir (Demirel ve Kırğlu, 2005, s.2).

Özgürlük: ‘Zorlamanın yokluğu, tutuklu olmayan bir varlığın hali, bir eylemde (fiil) bulunma veya bulunmama iktidarı gibi.’ (Öner, 1995, s.12).

BÖLÜM II

İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde araştırma konusuna ilişkin ilgili araştırmalara yer verilmiştir. Doğrudan felsefe ders kitaplarını konu alan çalışmalar sınırlılık gösterdiği için felsefe eğitimi içerisinde, felsefe ders kitaplarına genel olarak değinilen çalışmalara da yer verilmiştir.

Biçer'in (2017) 'Etik ve Estetik Değer Kazanımlarının Felsefe Dersi Öğretim Materyalleri ve Öğretmen Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi' adlı makalesinde ahlak felsefesi ve sanat felsefesi ünitelerindeki etik ve estetik değerler; öğretmen görüşleri, öğretim programı ve ders kitabı açısından incelenmiştir. Araştırmanın yöntemi karma yöntem olarak belirlenmiş olup bu kapsamda nicel veriler Kütahya'da görev yapan 43 felsefe grubu öğretmeninden elde edilmiştir. Nitel veriler ise doküman incelemesi ile Ortaöğretim Felsefe Dersi Öğretim Programı ve Ortaöğretim Felsefe Ders Kitabından elde edilmiştir. Nicel verilerin toplanmasında araştırmacı tarafından geliştirilen 17 maddelik beşli likert tipi bir form kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarında, öğretmenler tarafından, ahlak felsefesi ünitesinde öğrencilere en fazla aktarıldığı düşünülen kazanımın, 'ahlak felsefesinin konusunu kavrar' olduğu belirlenmiştir. Bu kazanımı, 'ahlakın ne olduğunu açıklar', 'iyi ve kötü kavramlarını değerlendirir', 'özgürlüğün ne olduğunu değerlendirir' ve 'ahlaki yargıları diğer yargılardan ayırt eder' kazanımlarının takip ettiği belirtilmiştir. Tüm kazanımlar içinde en düşük aritmetik ortalamaya sahip kazanımın ise 'uygulamalı etik alanlarına ilişkin problemleri fark eder' kazanımı olduğu belirlenmiştir. Sanat felsefesi ünitesinde, öğretmenler tarafından verilen yanıtlar sonucunda, öğrencilere en fazla aktarıldığı düşünülen kazanımın, 'sanat felsefesinin temel kavramı olarak güzellik kavramını tanıtır' kazanımı olduğu tespit edilmiştir. Ardından bu kazanımı, 'sanatın

açıklanmasına ilişkin farklı felsefi görüşleri kavrar’, ‘sanata felsefe ile bakmanın anlamını kavrar’, ‘sanat eserinin niteliklerini fark eder’ ve ‘ortak estetik yargıların olup olmadığını sorgular’ kazanımlarının izlediği belirtilmektedir. Sanat felsefesi ünitesindeki tüm kazanımlar içinde en düşük aritmetik ortalamaya sahip kazanımın ise ‘güzelliğin kaynağını tartışır’ olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada, öğretmenlerin ahlak felsefesi ve sanat felsefesi ünitelerindeki ‘çok’ düzeyinde yer verildiği söylenen kazanımların bazılarının ders kitabında yeterince geçmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bazı durumlarda ise ‘orta’ düzeyde yer verildiği belirtilen kazanımların ise ders kitabında daha fazla açıklanmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

Ünsal (2016), ‘Orta Öğretim Felsefe Dersine Yönelik Öğretmen Görüşleri: Kazanımlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri’ adlı makalesinde felsefe öğretmenlerinin görüşlerine başvurmuştur. Bu çalışmada 2016-2017 öğretim yılında Kahramanmaraş ilinde görev yapan 12 öğretmenle görüşülerek nitel bir desen kullanılmıştır. Böylece çalışmada felsefe dersinin kazandırdıkları, felsefe dersinde yaşanan sorunlar ve bunlara yönelik çözüm önerileri konuları ele alınmıştır. Araştırmanın bulgular kısmında felsefe ders kitaplarına yönelik sorunlar olduğu ve buna yönelik düzenlemeler yapılması gerektiği öğretmenler tarafından belirtilmiştir. Ayrıca öneri olarak ders kitaplarına yönelik çalışmalar artırılarak ders kitabının değerlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılması gerektiği belirtilmektedir. Böylece kitabın hangi kısımlarında ne tür sorunlar olduğu ve buna yönelik nasıl değerlendirilmelerde bulunduğu ortaya konulabilecektir.

Bayrak ve Duruhan’ın (2015) ‘2009 Yılında Hazırlanan Felsefe Öğretim Programına İlişkin Felsefe Öğretmenlerinin Görüşleri (Sivas İli Örneği)’ adlı çalışmasında, 2009 felsefe öğretim programı nitel araştırma desenine dayalı olarak incelenmiştir. Sivas il merkezinde 2012 yılında görev yapan, 12 felsefe öğretmenin görüşlerine başvurarak 1993 ile 2009 programlarının; kazanım, içerik, çağdaş yöntem-teknikler, çağdaş ölçme değerlendirme vb. konuları bakımından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Bulgular incelendiğinde 2009 programı daha uygun görülmeyle birlikte, içerik konusunda öğretmenlerin büyük bir kısmı (%92’si) olumsuz görüş belirtmiştir. İçerikle bağlantılı olarak ders kitaplarının yetersizliğine değinen öğretmenler, ders kitaplarının öğrenci seviyesine uygun olmadığını da belirtmişlerdir.

Şakar’ın (2014) ‘Ortaöğretim Felsefe Dersi Öğretim Programları ve 2009 Yılı Programının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Isparta Örneği)’ adlı yüksek lisans tezinde

2009 yılı felsefe programı öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmiştir. Tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada SPSS paket programı kullanılmıştır. Isparta ilinde gerçekleştirilen çalışmada 68 felsefe öğretmenin tamamına ulaşılmıştır. Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen anket formu ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmada 2009 ortaöğretim felsefe programı kazanımlar, içerik, öğretme-öğrenme süreci ve ölçme-değerlendirme faaliyetleri de dâhil olmak üzere çeşitli alt problemler halinde incelenmiştir. Bu problemler içerisinde, çok kapsamlı olmamakla birlikte, felsefe ders kitaplarına yönelik öğretmen görüşlerine de yer verilmiştir. Böylece çalışmada yer aldığı şekliyle felsefe ders kitabı ilgi çekici değildir, ancak geliştirilebilir niteliktedir. Bununla birlikte ders kitabının bütünsel bir yaklaşımla düzenlenmesi, giriş gelişme ve sonuç bölümlerinin birbirleriyle bağlantılı hale getirilmesi gerekliliği öğretmenler tarafından vurgulanmıştır. Araştırmada öğretmenlerin genel olarak olumlu görüşler belirtmiş olmasına rağmen pek çok görüşün birbiriyle çeliştiği tespit edilmiştir. Bu çelişiklere de dikkat çeken araştırmacı bu durumun bir başka çalışmada incelenmesi gereken önemli bir konu olduğunu belirtir.

Manav'ın (2013) Özne Dergisinde yayımlanan 'Ortaöğretim Felsefe Ders Kitaplarında Varoluşçuluk' adlı makalesinde, 2012-2013 öğretim yılında kullanılan üç ders kitabı incelemiştir. Kitaplarda varlık felsefesi ünitesi içerisindeki egzistansiyalizm (varoluşçuluk) konusu bilgi yanlışları açısından değerlendirilmiştir. Felsefe dersinin sevdirmesi için ders kitaplarında konuların dikkat edilerek ele alınması gerektiğini belirten araştırmacı, ders kitapları hazırlanırken kaynakların nitelikli çalışmalardan seçilmesi gerektiği hususuna da değinmektedir.

Gözcü'nün (2013) 'Çocuklar İçin Felsefe' çalıştayında sunduğu bildiri ile felsefe öğretmenlerinin öğretim planı, haftalık ders yükü ve ders kitaplarının etkisi ile kendi öznel edimlerine göre hareket edemedi, çizilen çerçeve içerisinde, pragmatist bir amaca göre hareket etmeye yönlendirilmesi konusunu ele almaktadır. Araştırmacı yaptığı değerlendirmede, felsefe ders kitaplarının, pek çok farklı filozofu ya da buna yönelik yaklaşımları içerisinde barındırmasına rağmen; yazar ya da yazarların konuyu ele alış biçimiyle tek boyutluluktan kurtulamadığını belirtir. Çünkü yazar ya da yazarların konuyu özetleyici bir bakış ile sınırlandırması filozofun orijinal düşüncelerini açıklamaya ve yorumlamaya kapatmaktadır. Araştırmacıya göre felsefe ders kitapları kısa da olsa filozofların orijinal metinlerine yer vererek hazırlanmalıdır.

Karaaslan (2012), ‘Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Liselerde Felsefe Eğitimi (Kütahya ve Isparta Örneği)’ isimli betimsel çalışmasında Kütahya ilindeki 9 resmi okulda 180 öğrenciye ve Isparta ilindeki 9 resmi okulda 179 öğrenciye anket uygulanmıştır. Ayrıca yine bu okullardaki toplam 18 öğretmene de anket uygulanarak veriler toplanmıştır. Araştırmacı felsefe eğitiminin geçirdiği aşamaları kendi değerlendirmeleri ile ortaya koyma çalışmış ayrıca toplanan verilerle mevcut felsefe öğretimini betimlemiştir. Felsefe eğitimi konusunda ders kitapları ile ilgili olarak kendi tespitleri ise şöyledir: Lise felsefe ders kitaplarında konuların teorik ve akademik düzeyde kaldığına; kavramların, olguların ve tanımlamaların kısaca ve basit cümlelerle yazıldığına yöneliktir. Bu sebeplerle ders kitaplarının felsefe eğitiminde öğrencinin ilgisini çekmeden ezberlemeye sevk edici bir konumda olduğunu dile getirmiştir. Öğrenci görüşlerinde de bu durumu doğrulayacak bir sonuca ulaşmıştır.

Dombaycı’nın (2008) Türkiye’deki resmi liselerde felsefe öğretimini değerlendirmeye yönelik yaptığı ‘Türkiye’de Ortaöğretimde Felsefe Öğretiminin Değerlendirilmesi’ adlı doktora tezinde öğretmen ve öğrenci görüşlerine başvurarak betimsel bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma için 2006-2007 öğretim yılında, 68 öğretmen ve 73 öğrenci ile görüşülmüş, 500 öğretmen ve 1500 öğrenciye de anket uygulanmıştır. Öğretmen ve öğrencilerden felsefe programının değerlendirilmesinde ortaöğretim felsefe ders kitaplarına ilişkin ulaştığı sonuçlar ise şunlardır: Ders aracı olarak en çok ders kitabı kullanılmaktadır. Ders kitaplarına yönelik elde edilen genel görüşlerde ise ders kitaplarının dilinin ağır ve anlaşılacak düzeyde olduğudur. Ders kitaplarına yönelik görsel materyal ve içeriğin zenginleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca ders kitaplarının sözlük kısmı da yetersiz bulunmuştur.

Yalçın (2004), ‘Ortaöğretim Kurumlarında Felsefe Grubu Derslerinin Öğretimi ve Sorunları’ adlı yüksek lisans tezinde; Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji, Mantık ve Felsefe Tarihi derslerini veren öğretmenler ve bu dersleri alan öğrenciler aracılığıyla, öğretim programları ve dersin öğretimi değerlendirilmiştir. Öğretim programları; amaçlar, içerik, öğretmene sağladığı destek ve esneklik açısından incelenirken, öğretim konusu da öğretim ve değerlendirme teknikleri, araç ve materyal, ders kitabı, öğretmen davranışları ve son olarak da bu davranışların öğrencilere etkisi açısından incelenmiştir. Kayseri ili örneğinde gerçekleştirilen çalışma, betimsel bir çalışma olup 71 öğretmen ve 1197 öğrenciden anket yoluyla veriler toplanmıştır. Sonuç olarak öğretmenler ve öğrencilerin,

ders kitaplarını; fiziki kalite, görsellik ve kullanılan dil açısından orta düzeyde yeterli buldukları tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmenler, ders kitaplarını; içerik açıklığı, anlaşılabilirlik, mantıksallık ve objektiflik açısından orta düzeyde yeterli bulmuşlardır.

Çotuksöken, Erzan ve Silier editörlüğünde (2003) ilk ve ortaöğretimde okutulan farklı branşlardaki ders kitaplarında insan hakları kavramı ele alınmıştır. Ders kitaplarının değerlendirilme ölçütleri ise ekte yer alan ‘Niteliksel Çözümlemeler İçin Ölçütler’ başlığı altında otuz sekiz madde olarak yayımlanmıştır. Bu ölçütler beş ana başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklar: ‘Doğrudan İnsan Haklarına Aykırı Ögeler: Temel İnsan Hakları Kavramlarında Yanlışlar, Kasti Saptırmalar, Görmezden Gelmeler’, ‘Evrensel/Yerel, Biz/Ötekiler; Barışçıl Değerler’, ‘Demokrasi Bilinci, Laiklik’, ‘Cinsiyet Ayrımcılığı, Kadına Bıçılan Toplumsal Rol’, ‘Eğitim Felsefesi, Eleştirel Bir Kişiliğin Geliştirilmesi’dir. Bazı ders kitapları bu ölçütler çerçevesinde üniversitede ve sivil toplum kuruluşlarında çalışan akademisyenler tarafından incelenerek sonuçları yayımlanmıştır. Akademisyenlerin dışında ise özel öğretim verilen öğretmenler, üniversite öğrencileri ve farklı meslek dallarında çalışan kişiler tarafından da pek çok ders kitabı incelenerek sonuçları akademisyenlere gönderilmiştir. Böylece bu çalışmayla ilk ve ortaöğretimden Millî Güvenlik, Vatandaşlık ve İnsan hakları, Türkçe ve Edebiyat, Fen ve Matematik, Coğrafya, Tarih, Sosyal Bilgiler, Felsefe, Sosyoloji ve Psikoloji gibi çeşitli branşların ders kitapları incelenmiştir.

Aynı kitapta Sosyoloji, Psikoloji ve Felsefe ders kitaplarını inceleyen Irzık (2003), yer alan bazı ifadelerin aşırı milliyetçi ve devletçi ifadeler barındırdığını belirtmektedir. Bu ifadeler sosyoloji ders kitaplarında, felsefe ve psikoloji ders kitaplarına göre daha sorunlu bir şekilde yer aldığı yazar tarafından belirtilmiştir. Böylece kalıplaşmış düşüncelerin ağırlıklı olarak özcü ifadelerle yer aldığı vurgusu yapılmakta ve bu tür ifadelerin kitaplardan çıkarılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ders kitaplarındaki bu tür bir yaklaşımın ülkemizdeki insan hak ve özgürlüklerin yaygınlık kazanmasında en büyük engeli teşkili ettiği de yazar tarafından belirtilmektedir.

Karanfil, 25 Mayıs 2000 tarihinde Türk Eğitim Derneği tarafından 17.si düzenlenen eğitim toplantısında ‘felsefe eğitimi ve sorunları’ başlıklı bildirisinde genel hatları ile felsefe eğitimi sorunlarını sıralamıştır. Basılan bildirinin tam metninde, ders kitapları konusunda, değişmeyen ezberci yapının bir sorun olarak süregeldiği belirtilmektedir. Bu sorununun

çözümü için ise öğretmenlere yardımcı olacak bir el kitabının hazırlanması gerektiği görüşü savunulmaktadır (Karanfil, 2002, s.162).

Erdem (1998) 'Lise Felsefe Öğretim ve Eğitimine Genel Bir Bakış' başlıklı yazısında liselerdeki felsefe öğretimini; programlar, ders kitapları ve öğretmen nitelikleri açısından genel bir değerlendirme ile incelemiş, felsefi olan ile felsefi olmayanın sıkça karıştırıldığını dile getirmiştir. Bunun olumsuz sonuçlarının da ders kitaplarında gözlemlendiğini, kitaplarda ideolojik ya da dinsel unsurların bulunduğunu belirtmiştir.

Kale'nin (1994) Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisinde yayımlanan 'Felsefe Öğretimi' adlı makalesinde, insanın insanca yaşaması için eğitimin özellikle de sorgulayabilme, eleştirebilme, bir problemi ortaya koyabilme, objektif olabilme vb. özellikleri kazandırması gerektiğini vurgulayarak felsefe dersi öğretiminin önemine değinmiştir. Tüm bu özellikleri tek başına ortaöğretimde kazandırmaya çalışmak yerine ilköğretimden başlayarak müfredatın ve ders kitaplarının çok yönlü, sorgulayıcı, yaratıcı ve özgür düşüncüyü aşılacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca felsefe tarihi sürecindeki her düşünürü ve onun düşüncesini öğrenciye öğretmenin gerekli ve mümkün olmadığını belirterek felsefe eğitiminde önemli olanın yaşamda uygulanabilen problemleri çözüp sorgulayabilen bireylerin yetiştirilmesi olduğunu ifade etmiştir. Bunu gerçekleştirmek adına ise felsefe kitabındaki metinlerin yaşama çevrilerek yaşamla bütün halde bir felsefi düşüncenin kazandırılmasına yönelik hazırlanması gerektiğini belirtir. Yine felsefe ders kitabının hazırlanması sürecinde farklı felsefe bölümlerinden öğretim üyelerinin oluşturduğu komisyonların aktif bir şekilde görev alması gerektiğini vurgulamaktadır. Felsefe ders kitabı dışında da öğrencilere ek olarak iki ya da üç tane yardımcı felsefe kitabı hazırlanmasının gerektiğini belirtmektedir.

Ozil ve Tapan'ın (1991) editörlüğünde Türkçe/Dilbilgisi/Edebiyat, Yabancı Dil, Sosyal Bilgiler, Felsefe, Sanat Tarihi, Din ve Ahlak, Resim alanlarına yönelik ortaöğretim ders kitapları incelenmiştir. Dördüncü bölümde felsefe başlığı altında felsefenin yanı sıra sosyoloji, psikoloji ve mantık ders kitaplarına yönelik incelemeler bulunmaktadır. Bu incelemelerden ilki Belentepe'ye (1991) aittir. Belentepe, Prof. Dr. Mübahat Türker Küyel, Prof. Dr. Sevim Tekeli, Prof. Dr. Esin Kahya, Prof. Dr. Kenan Gürsoy, Alev Öner ve Nurten Baykurt'un yazdığı felsefe ders kitabını incelemiştir. İncelemede, ders kitabında, İlkçağ filozoflarına birkaç paragraf yer verilerek daha ağırlıklı olarak Sümer, Mezopotamya, Mısır, Hint, Çin ve Eski Türklerde bilim ve felsefeye yer verilmesi,

İlkçağın dinsel inanca dayalı dünya görüşlerinin Antikçağ düşüncesine göre ön plana çıkarılma çabası olarak yorumlanmıştır. Ortaçağ felsefesinde ise, İslam felsefecilerine çok fazla ağırlık verildiği belirtilerek din ve felsefe ilişkisinde çelişkili ifadeler yer verildiği tespit edilmiştir. Kitabın görsel değerlendirilmesinde, filozofların resimlerine hiç yer verilmemesine rağmen, Osmanlı rasathanelerinin minyatür resimlerine yer verildiği, kitabın baskı ve kâğıt kalitesinin düşük olduğu ifadeleri yer almaktadır.

Kuçuradi (1987), Türk Eğitim Derneği'nin düzenlemiş olduğu ve Ortaöğretim Felsefe, Sosyoloji ve Psikoloji öğretiminin incelendiği 5. Öğretim Toplantısında (13-15 Mayıs 1987) 'Ortaöğretim Kurumlarında Felsefe Öğretimi' adlı bir bildiri sunmuştur. Bildiride araştırmacı genel olarak Sosyal Bilimler konularını kapsayan derslerin, gerek öğretim programları, gerekse ders kitapları açısından çok sık değişikliğe uğradığı, bu durumun da mevcut sorunları çözmeden ziyade artırdığı görüşünü ortaya koymaktadır.

Tozlu, 1986 yılında yayımladığı 'Liselerde Felsefe Dersinin Öğretiminde Karşılaşılan Problemler' isimli çalışmasında öğretmen ve öğrenci görüşlerine yer vermiştir. Atatürk Üniversitesi felsefe bölümü son sınıf öğrencileri de çalışmada yer alarak 1982-1983 öğretim yılında Erzurum ilinde uygulama tamamlanmıştır. Çalışmada felsefe hakkındaki tavrı; felsefe öğretiminde ders saati, müfredat programı, ders kitapları; felsefe dersindeki kavramların anlaşılma durumu; dersin işleyiş metodu gibi hususlarda değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ders kitabı konusunda öğretmenler, bazı kitapların dilinin karmaşık olduğunu; konuların yeterli şekilde işlenmediğini; konular arası ilişkilerin birbirleriyle yeterli düzeyde kurulmadığını; ders kitaplarında, Türk İslam filozoflarına yeterince yer verilmediğini belirtmişlerdir. Öğrenciler ise, eklemeleri gereken bir şey olup olmadığı sorusuna ders kitabı konusunda şu eklemelerde bulunmuşlardır. Dersi ilk kez aldıkları için ders kitabının dilinin açık olması ve kolay anlaşılabilir olması gerektiğini; ders kitabında çözülmemiş ve açıklanmamış birtakım problemler olduğunu ifade etmişlerdir (Tozlu, 2003, s.91-106).

Altıok (1977), Hacettepe Üniversitesi'nde 06-07 Mart 1975 tarihinde gerçekleşen 'Türkiye'de Felsefe Eğitimi' konulu Felsefe Kurumu seminerlerinde dönemin felsefe eğitimini değerlendirmiştir. Felsefe ders kitapları konusunda, araştırmacı, ders kitabının o dönemin müfredatından bile daha yetersiz olduğunu, felsefe eğitimine hiçbir katkısı olmadığı gibi ülkemizde felsefenin itibarsız hale gelmesinde ders kitaplarının pay sahibi olduğunu belirtmiştir.

Yapılan alışmalar incelendiğinde felsefe ders kitapları üzerine, kavram temele alınarak yapılan incelemelerin yetersiz olduğu görülmektedir. EĞitim bilimleri açısından felsefe ders kitaplarının incelendiği çalışmalar ağırlıklı olarak felsefe Ğretim programını ya da felsefe öğretiminin değerlendirilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte yöntemsel açıdan bakıldığında ise çalışmalar ağırlıklı olarak Ğretmen ve Ğrenci görüşlerine göre tarama modeli temellidir. Bu sebeple felsefe ders kitapları konusunda belli bir kavram temelinde incelenen çalışmalara rastlanılmaması, literatürde önemli bir eksikliği doğurmaktadır.

BÖLÜM III

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu kısımda kısaca eğitimin tanımı ele alınmış ve sonrasında eğitim programı, öğretim programı ve öğretim teknolojileri kavramlarının içeriği doldurulmuştur. Ardından felsefenin ne olduğu, felsefe eğitimi ve öğretimi konusu genel olarak açıklığa kavuşturulmuştur. Ayrıca felsefe öğretiminde, felsefe dersi öğretim programları ve felsefe ders kitaplarının genel durumu incelenmiştir. Son olarak da tezin genel konusunu da oluşturan özgürlük kavramı ve özgürlük problemi ele alınmıştır.

3.1. Eğitim Programı

Eğitimin ne olduğu ve amacının neler olduğu uzun yıllardan beri sorgulanmaktadır. Eğitim üzerine toplumsal, bireysel, ekonomik vb. yönlerden farklı bilim dallarıyla ilişkili tanımlamalar yapılmasına rağmen tüm bu tanımlar eğitimden ne beklendiğine bağlı olarak değişmektedir (Ergün, 1996, s.1). Buna göre eğitim kavramı ile ilgili, birçok eğitimci, felsefeci ve yazar tarafından değişik tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları ise şunlardır:

Fidan ve Erden (1998) eğitimi en genel anlamıyla, insanları belli amaçlara göre yetiştirme süreci olarak görmektedir (s.12).

Varış (1988) eğitimi, geniş anlamda bireyin, toplum değerlerine, estetik ölçülerine ve yaşama biçimlerine uyumuna yardımcı olan bir süreç şeklinde tanımlamaktadır (s.80).

Ertürk (1998) eğitimin altı farklı tanımından yola çıkarak ortak noktanın kasıtlı kültürlenme süreci olduğu yönüne vurgu yapmaktadır. Bu süreçte eğitim, istenmedik davranışın istendik yönde değiştirilmesi ya da tamamen yeni davranışlar kazandırılmasını kapsayacak bir disiplin olarak görülmektedir (s.9-10).

Tanilli (2000) eğitimi, kişinin aklını, duygularını, davranışlarını geliştirerek insanî hedeflere yöneltmenin amaçlandığı, dengeli bir kişilik yetiştirmenin koşulu olarak ifade etmektedir (s.22).

Küken (1996) eğitimi, 'toplum değerlerine ve toplumsal yaşama uyum' olarak tanımlamaktadır (s.15).

Büyükdüvenci'ye (2001) göre eğitim, 'Bireyin çeşitli kavramsal yapılar, çeşitli bilgi formlarına yönlendirildiği sürecin adı'dır (s. 81).

Çotuksöken (2012) eğitimi, aile ortamında başlayarak okul ortamında sürdürüldüğü, hatta kurumsal ve kamusal ilişkiler ile ayrıntılanarak devam eden insani bir olgu şeklinde ifade etmektedir (s.116).

Taşpınar (2013) eğitimi, 'Bireyin yaşam için sahip olması gereken davranışları kazandığı ve bu davranışların oluşumunda kendine özgü nitelikleriyle aktif rol aldığı, yaşam boyu devam eden süreç' olarak tanımlamaktadır (s.1).

Budak'a (2015) göre eğitim, 'bireyin yeteneklerini geliştirerek kendi küçük dünyasından dış dünyaya açılmasını sağlamaya yönelik süreçler toplamı'dır (s.2).

Son olarak eğitimin felsefi yönünü de inceleyen Reboul'un görüşlerine yer vermek gerekebilir. Reboul (1991) eğitimi, her insan çocuğuna tedrici olarak kültüre girme olanağını sağlayan süreçler ve yöntemler bütünü' olarak tanımlamaktadır (s.31).

Program kavramı ise eski Yunanca'dan gelmekte ve anlam olarak yapılacak bir işin bölümlerini ve her bölümün zamanını gösteren maddelerin bütünü şeklinde kullanılmaktadır (Sözer, 1998, s.17-18).

Bu noktalardan hareketle program kavramı bir işin planlanmasına yönelik hem uygulayıcıya hem de uygulanan kişilere rehberlik eden konular bileşkesi olarak tanımlanabilir. Bu program eğitim alanındaki bir işi ortaya koymaya yönelik olduğunda eğitim programının tanımına bakmak gerekmektedir.

Eğitim programı ise Varış'a göre (1988, s.18) 'bir eğitim kurumunun, çocuklar, gençler ve yetişkinler için sağladığı, millî eğitimin ve kurumunun amaçlarının gerçekleşmesine dönük tüm etkinlikler' olarak tanımlanmaktadır.

Ertürk bu kavramı (1998, s.95) yetişek sözcüğü ile karşılamakla birlikte geçerli öğrenme yaşantıları düzeneği olarak görmektedir. Böylece öğrencide geliştirilecek olan istedik davranışların neler olduğu, bu davranışların hangi sıra ile içe koşulacağı, davranışların kazandırılması esnasında hangi öğrenme yaşantılarının nasıl düzenleneceği ve son olarak da kazandırılan davranışların etkililik derecesinin araştırılmasında yol gösterici bir konumdadır. Kısaca eğitim programı, 'belli zaman süresi içinde yetiştirmeye yönelik düzenli eğitim durumlarının tümü' şeklinde tanımlanmıştır (Ertürk, 1998, s.13-14).

Erden'e (2011) göre eğitim programı, 'bireyde istenen yönde davranış değişikliği meydana getirmek amacıyla yapılan tüm etkinlikleri gösteren planlar'dır. Bunun içinde ise ğretim faaliyetleri, özel gün kutlamaları, geziler, kısa kurslar, ders dışı kol faaliyetleri, rehberlik hizmetleri gibi faaliyet ve hizmetler yer almaktadır (s.19).

Benzer şekilde Küçükahmet (2014) de eğitim programını 'bir eğitim kurumunda çocuklar, gençler ve yetişkinler için sağlanan millî eğitimin ve kurumun amaçlarının gerçekleşmesine dönük tüm faaliyetleri kapsadığını' belirtmektedir (s. 9).

Son olarak Demirel (2015) ise eğitim programını 'öğrenene okulda ve okul dışında planlanmış etkinlikler yoluyla sağlanan öğrenme yaşantıları düzeneği' şeklinde tanımlamaktadır (s.4).

3.2. Öğretim Programı

En genel anlamıyla öğretme, öğrenmeyi sağlama faaliyeti olarak tanımlanmaktadır (Fidan, 2012, s.11). Benzer şekilde Demirel (2015) ğretimi, öğrenmeyi kılavuzlama şeklinde tanımlamaktadır (s.6). Öğretim Erden'e (2011) göre okullarda yapılan planlı, kontrollü ve örgütlenmiş öğrenme etkinlikleridir (s.25). Bu ğretim sürecinde öncelikle önceden belirlenen hedefler doğrultusunda planlı ve kontrollü olarak koşullar düzenlenmeli ve yürütülmelidir (Fidan, 2012, s.11).

Taşpınar (2013) ğretimi, 'önceden hazırlanmış bir program doğrultusunda planlanan, uygulanan ve değerlendirilen, amacı bireyin etkin öğrenmesini sağlamak olan ve çoğunlukla ders vb. uygulamalarla sınırlı olan etkinlikler' şeklinde tanımlamaktadır (s.5).

Özçelik (2014) ise öğretimi, bir dersin öğretim programında belirlenen esaslara uygun bir öğrenme-öğretme süreci için, gerekli hazırlıkların yapılması, sürecin gerçekleşmesi ve bu sürecin, ürün olarak ortaya çıkması beklenen davranışların tümü görülünceye kadar olabildiğince etkili ve verimli bir biçimde sürdürülmesi hizmeti olarak ele almaktadır (s.5).

Öğretimin belirtildiği gibi düzenli işlemesi için ise bir programa ihtiyaç duyulmaktadır. Öğretim programı yerine ülkemizde uzun yıllar müfredat kavramı hâkim olmuştur. Tam tarih vermek gerekirse 1930'ların sonuna kadar bu kavram kullanılmakla birlikte sonradan belli bir süre kullanımına ara verilmiştir. Son dönemlerde ise tekrar bu kavramın kullanıldığını görmek mümkündür. Müfredat kavramı Arapça 'müfret' (tekil) sözcüğünden gelmekte, 'tekil olguların arka arkaya sıralanmasından oluşan bir listeyi' anlatmaktadır (Sözer, 1998, s.18). Bu listede ise derslerin ve konuların isimleri, hangi sınıflarda öğretim ve öğrenme faaliyetleri yapıldığı, haftalık ders saatleri gibi bilgiler yer almaktadır (Ertürk, 1998, s.95; Karakaya, 2004, s.26-27). Bu kavramı daha detaylı kapsayan öğretim programının tanımı ise yine pek çok eğitimci tarafından açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Variş (1988) öğretim programını, 'belli bilgi kategorilerinden oluşan ve bir kısım okullarda beceriye ve uygulamaya ağırlık tanıyan, bilgi ve becerinin eğitim programının amaçları doğrultusunda ve planlı bir biçimde kazandırılmasına dönük bir program' şeklinde tanımlamaktadır (s.18).

Demirel (2015) öğretim programını 'okulda ya da okul dışında bireye kazandırılması planlanan bir dersin öğretimiyle ilgili tüm etkinlikleri kapsayan yaşantılar düzeneği' olarak tanımlamaktadır (s.6).

Küçükahmet'e (2014) göre öğretim programı 'genellikle belli bir bilgi kategorilerinden oluşan ve bir kısım okullarda beceriye ve uygulamaya ağırlık tanıyan bilgi ve becerilerin, eğitim programlarının amaçları doğrultusunda ve planlı bir biçimde kazandırılmasına yönelik program' olarak tanımlanmaktadır. Bu program öğretim-öğrenme süreçleriyle ilgili tüm faaliyetleri kapsamaktadır (s.9).

Özçelik'e (2014) göre öğretim programı ile derste öğrencilere kazandırılacak davranışlar belirlenir. Sonrasında derste davranışların öğrencilere nasıl bir öğretim durumu ile, ne yönde bir etkileşime sokularak kazandırılacağı yer almalıdır. En son olarak da bu davranışların öğrenciler tarafından öğrenilmiş olup olmadıklarının tespiti için sınav durumuna yönelik yapılması gerekenlere yer verilmelidir (s.3-4).

Özellikle okullarda karşımıza çıkan öğrenmeyi sağlama faaliyetleri planlı, kontrollü ve örgütlenmiş şekilde bir kişi ya da grup tarafından düzenlenmeli, bu öğretme faaliyeti sonucunda da kişide davranış değişikliği meydana gelmelidir. Bu tür öğretme etkinliklerini uygularken film, edebi metin (roman, hikâye, makale, deneme vb.), bilgisayar vb. gibi çeşitli materyallerde yer alan görsel ve yazılı sembollerden de yararlanılabilir (Fidan, 2012, s.10).

Kısaca tüm bu ifadelerden yola çıkıldığında öğretim programı ile eğitimde kazandırılması planlanan bilişsel, duyuşsal ve psikomotor özelliklerin öğrencilere ne derece ve nasıl kazandırılacağına bir planlaması yapılmaktadır. Bu plan bir dersin öğretimiyle ilgili olduğunda öğretim programı olarak tanımlanır. Öğretim programı içerisinde ayrıca hedeflenen ders konularının ne kadar süreyle, hangi oranda, nasıl işleneceği ve konuların değerlendirme yöntemlerinin neler olduğunu belirterek belli bir eğitim kademesine göre sistematik şekilde yansıtılmaktadır.

3.3. Öğretim Araç ve Teknolojileri

Öğretimin gerçekleşmesi için öğretim araç ve teknolojilerine ihtiyaç vardır. Teknoloji, öğretime yardımcı bir araç konumundadır. Bunu bir amaç konumuna yükseltmek de uygun değildir (Demirel & Yağcı, 2011, s.10). Alkan (1987) teknolojiyi; makine, sistem, yönetim gibi mekanizmaların belli bir düzende bir araya getirilmesiyle oluşan, bilim ile uygulama arasındaki bir köprü olarak tarif etmektedir (s.15).

Öğretim araçları, öğrenenlerin gerekli davranışları kazanmasında etkilidir. Öğrenmenin zamanında gerçekleşmesi, kalıcı olması ve öğrenme ortamının sağlıklı bir şekilde oluşmasında, öğretim araçları kullanılmaktadır (Kılıç & Seven, 2008, s.25-26).

Öğretim teknolojisi ise yaygın kullanılan tanımı ile; 'iletişim devriminin yarattığı, öğretmen, kitap ve yazı tahtası yanında öğretimsel amaçlar için kullanılacak kitle iletişim araçlarıdır' (Yalın, 2008, s.4). Kaya (2006) öğretim teknolojisini, öğretimde karşılaşılan sorunların bilimsel ilkelere bağlı olarak nasıl çözülebileceği konusunda yardımcı olan bir unsur olarak görmektedir (s.26). Öğretim teknolojisi iki amaçla karşımıza çıkar; ilki, öğretim yöntem ya da araç-gereçlerin geliştirilmesi, ikincisi ise öğrenme-öğretme ortamının tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesidir (Vural, 2006, s.89).

Teknolojik ilerlemeler sonucunda bilgisayar, televizyon, tablet vb. çeşitli teknolojik araçlar eğitimde yer almasına rağmen, okullarımızın şartları düşünüldüğünde, kitap hala temel öğretim aracı olarak eğitim sistemimizde yer almaktadır (Kılıç & Seven, 2008, s.33). Bu sebeple kitap ve ders kitaplarının ne olduğu ele alınmalıdır.

3.3.1. Kitap ve Ders Kitapları

Kitap yazı ya da resim, şekil, müzik notası gibi farklı simgeleri içerisinde barındıran bir yayındır. Bilgi aktarımı, kullanımı ve dağıtımı amacıyla kullanılmaktadır. Bu sebeple taşınılabilmesi kolay, hafif ve dayanıklı malzemeden üretilmiş, yazılı ya da basılı bir metin olarak tanımlanabilmektedir (Ceyhan & Yiğit, 2003, s.15). Kitaplar, farklı alanlarda kullanılabilirdiği gibi, eğitim alanında da yaygın kullanıma sahiptir (Alkan, 1987, s.126).

Millî Eğitim Bakanlığı, kitapları; ders kitabı, öğrenci çalışma kitabı ve öğretmen kılavuzu şeklinde sınıflarken literatürde bu sınıflama ders kitabı, kaynak kitap, el kitapçığı ve kılavuz kitap şeklinde yaygınlık göstermektedir (Küçükahmet, 2011, s.11).

Ülkemizde eğitimde temel kaynak olarak ders kitapları görülmektedir (Kaya, 2006, s.81). Bu yönüyle, eğitimde en çok kullanılan ve en temel öğretim materyali konumundadır (Vural, 2006, s.119).

Ders kitabı Çotuksöken'e (2002) göre 'öğretim ve eğitim amacıyla kaleme alınmış ve daha önceden üzerinde anlaşmaya varılarak öğretilmesine karar verilmiş olan, bilgiler, düşünceler vb.nin toplamıdır' (s.116).

29/5/1995 tarihli ve 22297 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 'Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği'nde ise ders kitabı 'her tür ve derecedeki örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılacak olan, konuları öğretim programları doğrultusunda hazırlanmış, öğrenim amacı ile kullanılan basılı eser' olarak tanımlamıştır (MEB, 1995, s.598).

Ders kitabı eğitim programının başarısını etkileyen önemli unsurlardan birisidir (Küçükahmet, 2011, s.13). Ders kitapları hazırlanırken Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı temel sorumluluğu almaktadır (Kılıç & Seven, 2008, s.51). Bu süreçte ders kitapları belirlen kriterlere göre hazırlanır. Millî Eğitim Bakanlığı'nca belirlenmeyen hiçbir kitap okullarda kullanılamaz (Duman & Çakmak, 2011, s.18).

Ders kitapları konusunda tarihsel süreç incelendiğinde 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kurulan ‘Daire-i İlmiye’nin önemli bir konumda olduğu söylenebilir. Bu dairede, okullar için gerekli olan kitap ve risalelerin tercümesi yapılmaktadır. Tercüme edilen çalışmaların da onaylanması görevi yine bu daireye aittir. 1870 yılında ise yayımlanan ‘Telif ve Tercüme Nizamnamesi’ ile sıbyan mektepleri için ders kitabı yazdırma ve tercüme ettirme faaliyetlerinin sınırları çizilmiştir. Buradaki çalışmalar yine aynı yılda ‘Tercüme Dairesi’nin kurulması ile devam etmiştir (Ata & Bağcı, 2014, s.2).

1912 yılında sadece ders kitaplarına bakan daireler olmadığı için ders kitapları konusu Bakanlık (Maarif-i Umumiye Nezareti) içerisinde ‘Telif ve Tercüme Heyeti’ adındaki kurulda görüşülmektedir (Ceyhan & Yiğit, 2003, s.26).

1917-1918 yıllarında ise ‘Maarif-i Umumiye Nazareti’nde yer alan bir daire olarak ‘Telif ve Tercüme Dairesi’ çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur (Hayta & Ünal’dan aktaran Ata & Bağcı, 2014, s.4)

1919 yılında bu daire kapatılmış ancak yerine yine benzer görevleri getirmek üzere farklı adlarda heyetler ve encümenler oluşturulmuş, Cumhuriyet’in ilanına kadar da eğitim ile ilgili görevler gerçekleştirmiştir (Ata & Bağcı, 2014, s.4).

Ders kitaplarının gündeme gelişi ilk olarak İkinci Heyet-i İlmiye ile olmuştur (Ergün, 1997, s.75). Üçüncü Heyet-i İlmiye’de alınan karar sonucu ile ‘Talim ve Terbiye Dairesi’ 1926 yılında kurulmuştur (Gelişli, 2005, s.77; Koç, 2009, s.116). Telif ve tercüme heyeti ise ‘Talim ve Terbiye Dairesi’nin başlangıcı olarak gösterilebilir (Ata & Bağcı, 2014, s.4). Yine Üçüncü Heyet-i İlmiye’de alınan kararlar gereği ders kitaplarının seçimi ve yazdırılması görevi bu heyete verilmiştir (Ergün, 1997, s.80). 1933 yılına kadar ders kitabı tespitlerinde Millî Eğitim Bakanlığı’nın belirlediği komisyon tarafından gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Özgen, 1993, s.219).

1933 tarihinde tek kitap uygulamasına geçilmesi ile birlikte tartışmalar yoğunlaşarak devam etmiştir (Aslan, 2010, s.219). Bu dönemdeki belirlenen ders kitapları daha çok idari tasarrufa bağlı olarak belirlenmiştir (Kılıç & Seven, 2008, s.57).

Ders kitabı seçim süreci yine değişiklik göstererek 1945 yılına kadar yarışma ile belirlenmeye başlanmıştır. Yarışma sonucunda tek elden dağıtılarak öğrencilere ulaştırılmıştır (Başgöz & Wilson, 1968, s.112).

1949 yılında 5429 sayılı yasa çıkartılmış, böylece özel sektör ile de ders kitabı üretimi gerçekleşmeye başlamıştır. Tek kitap uygulaması bu süreçte yerini çok kitap uygulamasına bırakmıştır (Ceyhan & Yiğit, 2003, s.27).

1973 yılında çıkarılan 1739 sayılı 'Millî Eğitim Temel Kanunu' ile çok kitap uygulaması da sonlanmıştır (Baştürk, 2005, s.28). Bu yasa ile ders kitabı seçimi ve okutulması konusunda alternatifli seçenekler sunulmaya başlanmıştır. Böylece ders kitapları Bakanlık tarafından tek bir ya da birden çok kitap olarak belirlenebilecek, bu kitapların belirlenmesinde de çeşitli (ısmarlama, yarışma vb.) usuller kullanılabilir (Kılıç & Seven, 2008, s.58). 1977-1978 yılları arasında, Nahit Menteşe'nin Millî Eğitim Bakanlığı döneminde, okullardaki kitap enflasyonuna ve bu konudaki istismarlara son verileceği vaad edilmiştir. 1979-1980 yılları arasında Orhan Cemal Fersoy'un Millî Eğitim Bakanlığı döneminde ise ders kitaplarında milletlerarası ve Marksist tesirlerden kurtarılarak millî temel ilkenin gözetileceği vurgusu yapılmaktadır. Bu dönem ise 1980 darbesinden önceki son hükümet olarak karşımıza çıkmaktadır (Gelişli, 2005, s.60-61).

Yeni uygulamaya geçilmesinin ardından 1985 yılına kadar çeşitli sorunlar ortaya çıkmaya devam etmiştir. Ancak çözümünde bir başarı ortaya konulamamıştır (Ceyhan & Yiğit, 2003, s.28).

16 Şubat 1991 tarih ve 20788 sayılı resmi gazetede yayımlanan 'Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği'nde ders kitaplarında bulunması gereken özellikler, kitapların üretilmesi ve hizmete sunulması ile ilgili hususlar, kitapların incelenmesi ve yayımı gibi başlıklarda gerekli düzenlemeler yapılmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği, 1991, s.23-28). Yine aynı yönetmelik 29 Mayıs 1993 tarih ve 21595 sayılı resmi gazetede yayımlanarak bazı küçük değişikliklerle yeniden düzenlenmiştir. Ancak 1991 yılındaki genel başlıklar varlığını korumuştur (Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği, 1991, s.7-15).

1995 yılında ise bu genel başlıklar kitapların niteliği ve hazırlanması, kitapların değerlendirilmesi ve inceleme ücretinin tespitine ait esas ve usuller şeklinde değiştirilerek yayımlanmıştır. Burada ders kitapları hazırlanırken programa uygun olması, konuların sistemli şekilde ele alınması gibi bilgiler bulunmaktadır. Ders kitaplarının hazırlanması konusunda da; yarışma, sipariş, satın alma, yazdırma ve özel kesimce hazırlama olmak üzere beş farklı usule göre yapılacağı belirtilmiştir (MEB, 1995, s.598-601).

2003 yılında 10 Nisan tarih ve 25075 sayılı resmi gazetede yayımlanan geçici yönetmelik ile ilk kez puan usulü denetim ders kitaplarına getirilmiştir. Bir ders kitabının komisyon tarafından en az 90 puan alma koşulu ile yayınlanması şartı eklenmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına ve Bir Geçici Madde Eklenmesine Dair Yönetmelik, 2003).

2004 yılında 17.03.2004 tarih ve 25405 sayılı resmi gazetede yayımlanan yönetmelik ile 1995 yılında yürürlüğe giren 'Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği'nin adı 'Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği' olarak değiştirilmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği, 2004). Bu yönetmelikte 2003 yılında geçici madde olarak eklenen puan sistemi daha detaylandırılarak kalıcı hale gelmiştir.

Ayrıca yine ders kitapları konusunda 2003-2004 eğitim öğretim yılından itibaren ilk kez ders kitaplarının ilköğretim öğrencilerine ücretsiz olarak dağıtımına başlanmıştır. İlerleyen yıllarda da lise öğrencilerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Şahin, 2008, s.135-136).

31 Aralık 2009 tarih ve 27449 sayılı resmi gazetede 'Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği' yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Daha önce yürürlükte olan 29/5/1995 tarihli ve 22297 sayılı eski yönerge tamamen kaldırılmıştır (MEB, 2010b, s.91).

2012 yılında ise 12/09/2012 tarihli ve 28409 sayılı resmi gazetede yayımlanan 'Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği' ile 31/12/2009 tarihli ve 27449 (4. Mükerrer) ile yönetmelik yürürlükten kaldırılmıştır. Bu yönetmelikle ders kitapları panel sistemiyle seçilmeye başlamıştır. Bu sistemle taslak ders kitaplarının değerlendirilmesi komisyon tarafından internet ortamında yapılmaya başlamıştır. Taslak kitaplar; kayıt olan öğretmenler, alan eğitimcileri/uzmanları, görsel tasarım uzmanları ile dil uzmanları tarafından değerlendirilmektedir. Sayı olarak en az altı, en çok sekiz kişiden oluşan panelistler panelde yer almaktadır. Uygun puanları alan ders kitapları, eğitim sisteminde kullanılmaya başlamaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği, 2012).

14/10/2015 tarih ve 29502 sayılı resmi gazetede yayımlanan yönetmeliğe istinaden MEB'in Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı yoluyla üniversitelere gönderdiği yazıda da görüldüğü gibi ders kitaplarının inceleme değerlendirme sürecinde öğretim elemanlarının katılımının artırılması amaçlanmıştır. Böylece tt-bs veri tabanına <http://e->

mufredat.meb.gov.tr/ adresinden giren öğretim üyeleri ve öğretmenlerin, gerekli koşulları sağlayarak kayıt olmaları istenmekte, böylece taslak ders kitaplarının oluşturulması ve değerlendirilmesinde elektronik ortamlardan yararlanılacaktır (Öğretmenler ve Öğretim Elemanları için Ders kitapları ve Eğitim Araçları İnceleme ve Değerlendirme TT-BS Veri Tabanına Kayıt Duyurusu, 2015).

Bu yönetmelik hala yürürlükte olup ders kitaplarının hazırlanmasında bu şartlar geçerlidir.

3.4. Felsefe Kavramı

Felsefe kavramının kelime kökeni Yunanca 'Philosophia' kavramına karşılık gelmekle birlikte, dilimize geçişi ise Arapçadan'dır (Çüçen, 1999, s.37). 'Philosophia' kavramı, 'Philein' sevmek, peşinden koşmak ile 'Sophia' bilgelik, bilgi kelimelerinin bir araya gelmesiyle 'Bilgelik Sevgisi' ya da 'Bilginin Peşinden Koşma' anlamlarına gelmektedir (Ajdukiewicz, 2007, s.11).

Felsefenin ne olduğuna yönelik tek bir tanım vermek oldukça zordur. Tarihsel süreçte felsefenin; varlık, insan, doğa, toplum, ahlak, siyaset, sanat vb. üzerinde bir düşünme etkinliği olduğu görülmektedir (Özlem, 2015, s.85). Böylece felsefe üzerine ne kadar farklı bakış sunulursa, o kadar felsefenin ne olduğuna ya da nasıl bir etkinlik olduğuna ilişkin tanımlamalar ortaya konulabilecektir.

Çüçen' e (1999, s.39) göre felsefe; soyut, kavramsal, rasyonel ve kuramsal düşünmedir. Deleuze ve Guattari'ye (2001) göre felsefe; kavramlar oluşturmak, keşfetmek, üretmek sanatıdır (s.12).

Felsefe bir araştırma faaliyetidir. İnsanın amaçlarına ve değerlerine yönelik fikir veren, hayat tarzının belirlenmesinde etkili olan kuşatıcı bir görüş kazandırmaktadır (Küken, 1996, s.19). Felsefe etkinliğinin temelinde düşünme, soru sorma ve problem görme yeteneği bulunmaktadır (Koç, 2009, s.104). Felsefe kendiliğindenliğin karşısında farkındalık, sistemli ve eleştirel bakıştır. Eleştirel sorgulama, akılsal ve bütüncül bakış ile belirginleşmektedir (Şimşek, 2011, s.22).

Felsefenin görevi sorgulamak ve ayrıca tek tek ele alınan kavramlar arasındaki ilişkileri değerlendirerek açıkça ortaya koymaktır. Böylece çözümleme yapılarak felsefi nesne daha açık ve seçik konuma getirilir. Sonunda da bilimlere ve felsefi öznelere açılmış olunur (Turgut, 1998, s.5).

Felsefe farklı sorularla kendini besleyen bir araştırmadır. Bir araştırmacı kendi sorularını kendisi seeeği gibi araştırma konusunu da kendisi belirleyebilmektedir. Felsefede sorular oldukça önemli pozisyondadır (Uygur, 2007, s.16-17). Soru sormak ise merak ile başlar. Bu sorular insanın kendisi, çevresi ve yaşadığı dünya hakkında olmaktadır (Çüçen, 1999, s.39). Kısaca felsefi sorular, çeşitli yönleriyle insanı, doğasını, kültürünü konu edinen sorulardır (Günay, 2004, s.106). Bu sorulara getirilen cevaplar ve soruların kendisi felsefeyi oluşturmaktadır. Verilen yanıtlar durağan bir pozisyonda kalmayarak yeni soruları doğurmuş, felsefenin yoluna devam etmesini sağlamıştır (Akdemir, 2004, s.48).

Felsefede temellendirme yapmak önemlidir. Temellendirme felsefi sorularla bağlantılıdır. Kavramlar bu süreçte derinlemesine incelenerek çözümleme ile betimleme yapılır (Uygur, 2007, s.58-62). Kavramların felsefede özel bir yeri bulunmaktadır. Kavramlar yoluyla felsefede üretim gerçekleştirilir (Akdemir, 2004, s.49-50).

Felsefe yapmak, kendini kendi için özgürleştiren düşünmedir. Bu anlamda özgürlük, felsefenin hem koşulu hem de sonucudur (Schneiders, 2008, s.46). Yani felsefe, özgür düşünce içerisinde var olabilmektedir (Günay, 2004, s.6). Kısaca düşüncenin özgürleştirilmesi de yine felsefe ile gerçekleşmektedir. Birbirine bağlı bu süreçte felsefenin eğitim sisteminde planlı bir şekilde gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir.

3.5. Felsefe Eğitimi

Bu çalışmada ortaöğretim düzeyinde felsefe eğitimi ele alındığı için liselerdeki felsefe eğitimine değinilecektir.

Felsefe dersinin lise düzeyindeki okul programlarına girmesi Batı tipi okulların kurulmaya başlanmasından sonra, 1910 yılında, II. Meşrutiyet dönemine rastlamaktadır (Biçer, 2010, s.201; Cicioğlu, 1985, s.17; Ergün, 1996, s.325; Kafadar, 1994a, s.283). Lise düzeyinde ilk felsefe dersini veren kişi ise Rehber-i İttihad-ı Osman-i okulunda öğretmenlik yapan Rıza Tevfik (Bölükbaşi)'dir. Ayrıca Rıza Tevfik Darulfünun'da estetik ve felsefe derslerini vermiştir (ubuku, 1990, s.138).

Felsefe dersinde planlamalar ve düzenlemelerin esaslı olarak Cumhuriyet ile başladığı söylenebilir. Böylece sistematik bir hal alması bu dönemden itibaren gerçekleşmiştir (Çotuksöken, 2002, s.119).

Cumhuriyet'ten günümüze kadar felsefe dersleri ortaöğretim düzeyinde Türk Eğitim Sistemi içerisinde 'Filozofi', 'Felsefe', 'Felsefe ve İctimaiyat', 'Filozofi ve Sosyoloji', 'Felsefe, Mantık ve Sosyoloji' 'Felsefeye Başlangıç', 'Felsefeye Giriş' gibi isimlerle 1-3 saat arasında yer almıştır (Cicioğlu, 1985, s.17-18; Kafadar, 1994b, s.695; Karaaslan, 2012, s.21; Şakar, 2014, s.21).

Felsefe dersi 1980 yılında kadar zorunlu olmakla birlikte bu tarihten sonra seçmeli ders konumuna gelmiştir (Kızıltan, 2014, s.73). 1997 yılında alınan kararla 1998 yılından itibaren seçmeli konumundaki felsefe dersi tekrar zorunlu ders statüsüne getirilmiştir (Çotuksöken, 2002, s.106).

Cumhuriyetten günümüze genel bir değerlendirme yapıldığında felsefe dersinin oranı 1924'te edebiyat şubelerinde 6.66 ve fen şubelerinde 4,44 iken, 2014 yılında tüm liselerin 11. sınıfında okutulan ortak 2 saatlik ders ile, toplam ders saati içerisinde 1,42'ye gerilemiştir (Şakar, 2014, s.17). Bununla birlikte son dönemde alınan kararla 2018-2019 öğretim yılından itibaren felsefe dersinin 10. sınıflara da konulması önemli bir adımdır. Böylece eğitim sisteminde azalan felsefenin payı bir nebze de olsa artırılmış olacaktır. Son değişiklikle birlikte ortaöğretim felsefe dersi 10. ve 11. sınıflarda haftada iki saat olmak üzere zorunlu ders olarak okutulacaktır (MEB, 2017c, s.1624).

Felsefe eğitimi bireyin bir değer ve düşünce sistemi oluşturmasında önemli bir rol oynamaktadır (Engin & Yıldırım, 1998, s.104). Bununla birlikte felsefe eğitiminin ne olduğuna yönelik pek çok araştırmacı görüş bildirmiştir. Bunlardan bazıları ise şunlardır:

Uygur'a (1988) göre felsefe eğitimiyle kişiler, dar bakış açılarından, ön yargılarından, tek yanlılıktan ve hoşgörüsüzlükten sıyrılmaktadır (s.150-151).

Akdağ'a (2011) göre felsefe eğitimi ile öğrenciler, insan olmanın biricikliğine saygı duymayı öğrenirler; özgürlük, eşitlik ve demokrasi bilincini kazanırlar. Ayrıca aşırılıklardan kaçınarak orta yolu bulma konusunda farkındalık kazanırlar.

Günay'a (2004) göre felsefe eğitimiyle öğrenciye 'çoğulcu düşünme' yetisi ve 'tölerans (hoşgörü)' kavramı kazandırabilmektedir (s.79).

Önal'a (2011) göre felsefe eğitimi öncelikli olarak farkındalık için verilmelidir (s.201).

Bahsi geçen kişiler felsefe eğitimini genel olarak bazı değerleri kazandırma ve farkındalık oluşturma şeklinde görmektedirler. Bu değerlerden bazıları ise şunlardır; Hoşgörü, çoğulcu

düşünme, özgürlük, eşitlik, insanlara saygı gibi insanlığın gerektirdiği, zaman zaman kültürel ve pek çok zaman evrensel olan kavramlardır.

Küken (1996) ise felsefe eğitiminin amacını, ‘insanı soru sormaya, araştırmaya ve anlamaya yönlendirmek’ olarak dile getirmektedir (s.20).

Kuçuradi’ye (1977) göre felsefe eğitimi ile problem gören bir bakış kazandırılabilir. Kişinin, kendisine ve başkalarına dıştan bir gözle bakabilmesini ve değerlendirmesini sağlamayı öğretmektedir. Böylece birey sınırlarını ve mevcut sınırları görebilecektir (s.10-11).

Bu noktada felsefe eğitimi soru sorma, sorgulama cesaretini kazandırmak ve problem görme kabiliyetini edindirme ağırlıklı olarak değerlendirilmiştir.

Taşdelen (2015) ise felsefe eğitimini bireyin kendi varoluşu ile bağlantı kurabilmesini sağlayan bir etkinlik olarak görmektedir. Çünkü felsefede sorulan sorular kendi varoluşumuzla keşfettiğimiz bizi bağlayan, bizde karşılığı olan bir konumdadır (s.150).

Durmuş Günay (2013, s.25-26)’a göre felsefe eğitiminde dikkat edilmesi gereken hususlar şu noktalarla özetlenebilir:

-Bu eğitimle öğrencilere felsefi tutum kazandırılmalıdır. Onun felsefi tutumdan kast ettiği ise düşünme tarzına yöneliktir. Bu düşünme tarzı bütüncül, sistematik, tutarlı, rasyonel ve objektif düşünme kazandırmayı amaçlamak gibi birtakım özelliklere sahip olmalıdır,

-Bir başka husus ise felsefe eğitiminin öğrencilere farklı yönlerden bakabilmeyi göstermesidir. Böylece hoşgörülü olma ve verimli tartışma öğrencilere kazandırılabilir.

Felsefe eğitiminin bireysel gelişime katkısı olduğu kadar genel toplumsal ve dünya içerisindeki bütünlüğe de katkısı olabilmektedir. Gelecek kuşakların farkındalığı artırarak daha duyarlı olmaları sağlanabilir. Örnek olarak ülkemizde ve dünyada yaygın bir şekilde problem haline gelen cinsiyetçilik, çevre problemleri, haksız kazanç, etik ihlaller gibi sorunların gündeme getirilerek üzerinde fikir birliğine varılmaya çalışılması, bireylere en azından bir farkındalık sağlayacak hatta ilerleyen dönemlerde sorunların çözümünde önemli katkılar sunacaktır.

Bu yönleriyle felsefe eğitimi öğrencilerin bilişsel yönünün geliştirilmesi kadar duyuşsal özelliklerini de geliştirmeyi amaçlamaktadır (Kale, 2003, s.197). Böylece öğrenciler

tartışma ilkelerine göre olayların, durumların ve kavramların birbirleriyle ilişkileri üzerine çıkarım yaparak sorgulayıcı bir tavır ile hareket ederler.

Felsefe dersi tek başına filozofların görüşlerinin sıralandığı, felsefe tarihi ağırlıklı ezberci bir anlayışın benimsendiği bir ders yerine, eğitim açısından etkili yaklaşımların entegre edildiği, öğrenci merkezli bir tavır ile işlenmelidir. Bu derste öğrencilere hazır bilgiler sunulmayarak, çeşitli düşünsel durumların yaratılmasıyla olaylara, durumlara ve argümanlara farklı açılardan bakılabilen bir tartışma ortamı oluşturulmalıdır.

Felsefe eğitimi felsefe öğretimini kapsamakla birlikte bazı noktalarda ondan ayrılmaktadır. Felsefe eğitimi, felsefe dersi ya da ona muadil bir ders ile insana kazandırılacak bilgi, beceri, tutum ve değerlerin ders içi ya da ders dışı faaliyetlerle kazandırılmasıdır. Burada daha genel bir ele alış söz konusu iken felsefe öğretimi daha somut ve daha ayrıntılandırılmış bir yapı gerektirmektedir. Tüm bu yönleriyle felsefe öğretimini daha detaylı ele almak gerekmektedir.

3.5.1. Felsefe Öğretimi

Öğretim, öğrenmeyi bilinçli ve amaçlı bir şekilde sağlama etkinliği olarak tanımlanırsa (Fidan & Erden, 1998, s.21), felsefe eğitiminin daha sistematik ve planlı bir şekilde gerçekleştirilmesi ise felsefe öğretimi olarak tanımlanabilir. Felsefe öğretiminde süreç içerisinde öğrencilerin pek çok problem üzerinde düşünmesi ve bu problemleri tartışarak çözüm yolları araması sağlanmalıdır.

Felsefe öğretimi ile kast edilen felsefenin amaçları ile örtüşen yönüyle, felsefi yöntemden de yararlanarak, problemlerin öğrencilerle birlikte ele alınması sürecidir. Bu noktada salt teorik olarak felsefeyi ve ona yönelik kavramları öğrencilere ezberletmek değil, öğrencilerin bizzat düşünme sürecinin içerisinde yer alarak görüşlerini ortaya koymaları amaçlanmalıdır.

Uygur (2007) felsefe öğretiminin amacını, öğrencinin kendisini felsefe soruları sormaya götürmek olarak ifade etmektedir (s.24). Bu yönüyle soru sorabilmenin önemi ön plana çıkarılmaktadır. Ayrıca Uygur (1988), felsefe eğitiminde filozofların yapıtlarına yönlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Burada Uygur'un felsefe eğitimi ile kastı felsefenin öğretilmesidir (s.154).

Benzer şekilde Kale (1994), İnam (1975) ve Taşdelen (2015), felsefe öğretiminde metinlerin önemine değinmişlerdir. Bu görüşlerini Kale (1994) şu şekilde ifade etmiştir. Ona göre felsefe öğretimi, alanın belli başlı filozoflarından seçilen metinler ile yapılabilir. Ancak bu şekilde öğrencilerin, felsefenin ana problemlerini kaynağından hareketle kavrayabileceğini belirtmiştir (s.117). Böylece konulara ilişkin metinlerde problemler yakalayıp, yorumlanarak, çözümlenecektir (Kale, 2003, s.192).

İnam (1975), felsefe öğretiminde metinlerin olmazsa olmaz olduğunu vurgulayarak felsefeyi besleyici yönüne değinmektedir. Ayrıca İnam, bu noktada da kalmayarak felsefe metinlerinin okunması ve tartışılmasından sonra önemli bir aşamanın ise metin yazma olduğunu belirtmektedir. Ona göre düşüncelerin dışavurum yoluyla ortaya konulduğu fikirler, daha iyi fark edilmektedir. Çünkü; herhangi bir eksikliğin fark edildiği nokta olan yazma sürecinde, hatalar, yazarken fark edilerek düzeltilebilir (s.29-30).

Benzer şekilde Taşdelen (2015) de felsefe öğretiminde metinler üzerinden gidilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü felsefe metni ile felsefi kuram, sorun ve felsefe yapma biçimleri ile tanışılmaktadır. Burada okuyucular sorular sormakta ve filozofun ortaya koyduğu ve kendi oluşturduğu sorulara yanıtlar aramaktadır. Bu yönüyle öğrenciler merak edecek konuma getirilmelidirler. Soracak sorusu olmayanlar, felsefe dünyasına giremezler (s.17). Felsefeye yönelik ilgi ise teorik ve akademik dil yerine sade kullanılan bir dil ile sağlanabilir (Karaaslan, 2012, s.9).

Timuroğlu (1998), felsefe öğretiminin felsefenin sorunlarının belirtilmesiyle başladığını söyler. Bu sorunların her bir büyük filozof tarafından nasıl ele alındığının iyice öğrencilere özümletilmesiyle sürdürülür. Bu süreçte öğrenci kavramları inceler ve onları kullanır (s.15). Yine felsefe öğretiminde öğrenciler ve sınıflar arasında seminerler ve münazaralar düzenlenerek öğrencilere her konu üzerinde rahatça konuşma, soru sorma ve tartışma alışkanlığı kazandırılmalıdır (Kale, 2003, s.193).

Yılmaz, Cihan ve Şahin (2005) felsefe öğretimini başarıya götürmenin, uygun yöntemin uygun yerde seçilmesi ve farklı tekniklerin bir arada kullanılabilme becerisiyle ilişkili olduğunu belirtmektedir (s.202).

Aslan (2018) genel olarak felsefe eğitimine değinmekle birlikte özel olarak bu dersin öğretimine yönelik görüşlerini ortaya koymuştur. Ona göre felsefenin, felsefe dışındaki alanlarla ilişkisi kurularak öğretimi gerçekleştirilmelidir. Ayrıca felsefenin ders dışı etkinliklerle pekiştirilerek işlenmesi gerekliliğini savunmaktadır (s.169).

Tüm bunlarla birlikte felsefe öğretiminde farklı görüşlere yer vermek de oldukça önemlidir. Çünkü eleştirel yaklaşımla farklı görüşleri değerlendirmek, yeni düşüncelere yol açacaktır. Düşünme üretimi ise bu şekilde ortaya çıkacaktır (Timuroğlu, 1998, s.15).

Çüçen (1999) felsefe öğretimine yönelik çeşitli yaklaşımlardan bahsetmektedir. Bunlardan ilki 'düşünme ve düşünce öğretimi'ne yöneliktir. Bu kısımda düşünmenin gerçekleştiricisine bağlı olarak iki yöne dikkat çekilmektedir. Bunlardan ilki başkalarının düşünme etkinlikleri sonucu ortaya çıkan düşüncelerin öğretimi iken, ikincisi ise, bireylerin kendi düşünme etkinlikleri yoluyla ortaya konulan kişisel bir düşünme faaliyetidir. İkincisinin, birincisine göre daha zor bir faaliyet olduğunu belirten Çüçen, ayrıca ülkemizde genellikle ikincisinin amaçlandığı görüşündedir (s.17-18).

Neisser (2006), liselerde felsefe öğretiminde Sokratik konuşmadan, zaman zaman, yaşanan deneyimlerden ve gündelik yaşamdaki karşılaşılan felsefi sorular yoluyla yararlanılması gerektiğini belirtmektedir. Eğitim sistemimizin yapısı bu yöntemden sürekli yararlanmayı zor kılmaktadır. Çünkü liselerin yapısında 45 dakikalık belirli periyodlar olması, ortalama öğrenci sayısının 15'in üzerinde olması, aktarılması gereken bilgi çokluğu, notlandırma gibi durumlardan kaynaklı olarak sürekli Sokratik Diyalog kullanılamasa da derslerin belirli kısımlarında bu yöntem yoluyla felsefe öğretimi yapılabileceğini belirtir. Metinlerin incelenip tartışılması, tarihsel bilgi ve problem bilincini aktarırken, diyalog yönelimli ders evreleri de karmaşık durumları ve kişisel deneyimleri çözümlenme, düşünüp değerlendirme, gerekçeleri anlaşılır şekilde formüle etme, bir konuyu farklı düşünenlerle argümantasyona dayanan bir tarzda tartışabilme olanakları sağlayacaktır (s.158-160).

Cahn'a (2004) göre toplamda dört farklı felsefe öğretimi metodu bulunmaktadır. Bunlardan ilki tarihsel ve günümüz kaynaklarına dayalı, konu başlıklarına göre gruplandırılmış metinlerin okunmasıdır. İkincisi, temel tarihsel çalışmalardan bazılarını ele alan bir programdan yararlanmaya yöneliktir. Böylece öğrenciler tarafından bilinmeyen metinlerden ziyade tanınmış düşünürlerin klasik sayılabilecek eserleri okunmaktadır. Üçüncü yol sistematik olarak sıralanmış felsefe öğretimidir. Burada klasikleşmiş kitapların sıralanması yerine güncel makalelerdeki güncel meseleler analiz edilerek konuların ele alınmasıdır. Son olarak ise belli bir yazar tarafından yazılan ders kitaplarındaki konuların öğretilmesidir (s.3-5).

Felsefe öğretiminde öncelikle öğrencilerin felsefi malzemeler üzerinde rahatça düşünebilmelerine imkân tanımak gerekmektedir. Bunun için ayrı bir metin materyali oluşturulabilir. Bu materyaller ile öğrencilerin kavramları görmesi, bu kavramlardan yeni kavramlar türetebilmesi, problemleri belirleyebilmesi gibi beceriler kazanmaları kolaylaşacaktır. Bu süreçte öğrenciler felsefi soru sorabilmeyi, kavramları etkili kullanarak temellendirme yapabilmeyi ve tartışabilmeyi öğrenebileceklerdir. Ders esnasında ‘RESFEBE’, ‘Tabu’ vb. dersi eğlenceli hale getirici ve öğretici tekniklerin kullanılması da önem arz etmektedir. Ayrıca metin yazımını gerçekleştirecek alıştırma kitapları ile öğrencilerin düşüncelerini planlı şekilde aktarmaları, daha sağlıklı bir felsefe öğretimi için gereklidir.

3.5.1.1.Felsefe Dersi Öğretim Programları

Felsefe dersini daha etkili planlamak adına felsefi kavramların, felsefi sorunların belirlenmesi; filozofların görüşlerinin ve temel eserlerinin bütün ve düzenli olarak verilmesi gerekmektedir. Bu da bir öğretim programı çerçevesinde gerçekleşmektedir (Dombaycı, 2013, s.135).

Felsefi öğretim programları, günümüze gelene kadar, özellikle son yüz yıldaki tarihsel süreçte, önemli aşamalardan geçmiştir ve değişikliklere uğramıştır. İlk olarak felsefe müfredatı 1902 tarihli Fransız liselerindeki müfredata dayandırılmış ve 1912-1913 yılında Fransız liseleri müfredatından tercüme edilmiştir. 1913-1914 yılından itibaren ise Osmanlı Devleti’nde kullanılmaya başlanmıştır (Atabek’ten aktaran Bozoğlu, 2008, s.42).

1915 yılında felsefe dersi haftalık saatinde artış olmuş ancak 1922 yılında tekrar felsefe dersi lise ikinci ve üçüncü sınıflarda iki saat olarak düzenlenmiştir (Arslan, 2014, s.66).

Cumhuriyet’in ilanından itibaren uzun bir süre bir dersin okutulmasında iki önemli nokta ağırlık kazanmıştır. Bunlar; haftalık ders saati çizelgesi ile okutulacak ders listesidir (Dombaycı, 2002, s.13). Cumhuriyet’in ilanından itibaren felsefe öğretim programları da bu tarz bir program anlayışı karşımıza çıkmaktadır.

Felsefe dersi öğretim programları 1924, 1927, 1931, 1934, 1935, 1938, 1950, 1957, 1976, 1985, 1992, 2009, 2017 yıllarında zaman zaman çok ufak farklılıklarla, zaman zaman ise önemli değişikliklerle yürürlüğe girdirdiği söylenebilir (Kızıltan, 2014). Gözle görülür ve esas farklılıklar sadece 1924, 1938, 1950, 1976, 1985, 1992, 2009 ve 2017 yıllarında

gerçekleşmiştir. Son olarak ise 2017 yılı felsefe dersi öğretim programı hazırlanmış ve 2018-2019 öğretim yılından itibaren de yürürlüğe girmiştir (MEB, 2017c, s.1624).

Kısaca değişiklik gösteren programlara değinmek gerekirse ilk olarak Cumhuriyet'in ilk müfredatı ele alınmalıdır. 1924 yılında hazırlanan bu müfredat liselerin ikinci devre müfredat programı içerisinde karşımıza çıkar (Cicioğlu, 1985, s.17). Bu müfredatta sadece okutulacak dersin haftalık saati ve hangi konuların yer alacağı bilgisi vardır. Günümüzdeki program geliştirme bilgisi gerektiren amaçlar ve diğer öğeler bu müfredatta yer almamaktadır (Kızıltan, 2014, s.45). Ayrıca hazırlanan müfredatlar, felsefe dersleri de dâhil olmak üzere, Fransız müfredatları örnek alınarak oluşturulmuştur (Yücel, 1994, s.185). Ders saatleri farkı dışında bire bir çeviri olması yönüyle orijinallik taşımamaktadır. Fransız pozitivisminin etkisi belirgin şekilde göze çarpmaktadır (Çotuksöken, 2002, s.118). Literatürde 1934 yılında da program hazırlanmış gibi bazı bilgiler bulunmaktadır. Ancak görülmektedir ki bu program 1924 yılında hazırlanan programın Arapça, Farsça ifadelerinin sadeleştirilerek yeniden yayınlanmış halidir (Kızıltan, 2014, s.47). Bu programın eleştiriler alması sebebiyle, yerine, temeli daha sağlam bir düşünceye dayalı yeni bir program hazırlanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

1935 yılında, eleştiriler göz önünde bulundurularak, bazı lise öğretmenleri ve üniversite profesörlerini içine alan bir komisyon Kültür Bakanlığı bünyesinde toplanmıştır. Bu komisyon yeni bir program oluşturmak adına çalışmalara başlamıştır (Yücel, 1994, s.191-192). Böylece 1935 yılından itibaren eğitimin her kademesindeki dersler için o dersin okutulmasında dikkat edilecek hususları dile getiren kılavuzlar hazırlanmıştır. Bu kılavuzlarla ilk kez felsefe dersinin amaçları belirlenmiştir. Kılavuzda felsefe dersinin yanı sıra sosyoloji, psikoloji, mantık konularında da dikkate alınması gereken noktalar üzerinde durulmuştur (Cicioğlu, 1985, s.18-20).

1938 yılında hazırlana kılavuz ile, belirlenen amaç ve konu listeleri felsefe dersi için yeni bir müfredat olarak düzenlenmiştir. Kılavuz, içerik olarak yenilik göstermese de sadece tek bir ders için ayrı ayrı hazırlanmış olması önemlilik arz etmektedir (Kızıltan, 2014, s.49). Bu programda pozitivist bir zihniyet oluşturma görevi ağırlıklı olarak hissedilmektedir (Kafadar, 1994b, s.695).

1950 yılında hazırlanan müfredatta, felsefe dersi, içerisinde sosyoloji ve mantık konularını bir arada ele alan bir yapıdadır. Amaçlar kısmı bu müfredatta yer almamakla birlikte konu kısmı da sadece altı maddeden oluşmaktadır. İçerik olarak müfredat değerlendirildiğinde,

önceki programa göre en dikkat çekici farklılık metafizik konusunun çıkarılması, ahlak ve sanat meselelerinin eklenmesidir (MEB, 1950, s.7).

1957 yılındaki müfredat incelendiğinde bir önceki programda dersin adı 'felsefe' iken 'sosyoloji, mantık, felsefe' adı ile değiştirilmiştir. Onun dışında bir değişiklik karşımıza çıkmamaktadır (Kızıltan, 2014, s.61).

1976 yılında yapılan öğretim programı felsefe yaklaşımı açısından felsefe tarihi temeline dayalı hazırlanmıştır (Dombaycı, 2002, s.17; Kızıltan, 2014, s.62). Sadece iki yıl uygulamada kalmış ve bu öğretim programında ilk kez 'İslam Felsefesi'ne ve 'Materyalizme' yönelik konulara yer verilmiştir (Kafadar, 1994b, s. 698). Ayrıca bu öğretim programında felsefe dersinin amaçlarına yer almakla birlikte; açıklamalara ve konuların dağılımlarına yönelik yüzdeler oranlarına da ilk kez yer verilmiştir (MEB, 1976, s.333-334).

1985 programında felsefe dersine yönelik amaçlar ve açıklamalar yine yer almakla birlikte ilk kez konu listesi öğretim programına dahil edilmiştir (Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1985a, s.360-361). Bu öğretim programı ise felsefe tarihi ile bilim tarihini iç içe alan bir yapıda hazırlanmıştır (Kafadar, 1994b, s.694). Hatta zaman zaman kültür ve medeniyet tarihine yönelik ağırlıklı konulara sahip olduğu belirtilmektedir (Arslan, 1991, s.210). Bu öğretim programı 1993-1994 öğretim yılına kadar uygulanmıştır (Kafadar, 1994b, s.694).

1992 yılı ortaöğretim felsefe dersi programı 26/06/1992 tarih ve 184 sayılı yürürlüğe girmiştir (MEB, 1992, s.2). Amaç, davranış, terim ve değerlendirmeden oluşan kısımlardan birçoğu ilk kez öğretim programına girmekle birlikte, sistematik felsefe temelinde hazırlandığı söylenebilir (Kızıltan, 2014, s.84). Genel olarak diğer çalışmalarda 1993 programı diye anılmasına rağmen, araştırmacının 1992 yılı diye kullanmasının sebebi, kurul kararının 1992 tarihinde alınmış olmasıdır. Benzer bir durum 2009 öğretim programında da geçerlidir. Çünkü 2009 öğretim programı ilk olarak bu tarihte hazırlanmış olmasına rağmen değişiklikler ve uygulamaya konulması 2010 yılını bulmuştur. Bu sebeple her iki öğretim programında, öğretim programının ilk kabul edildiği tarih araştırmacı tarafından program adı olarak kabul edilmiştir.

1992 öğretim programı, 1950, 1976 ve 1985 öğretim programlarını bir araya getiren sentezci bir yaklaşımla oluşturulmuştur (Kafadar, 1994b, s.694). Din felsefesi konuları 1924 programı sonrasında ilk kez bu programa girmektedir. Siyaset felsefesi konusu ise

daha önce hiçbir programda yer almazken bu programda karşımıza çıkmaktadır (Kızıltan, 2014, s.85). Ayrıca ilk defa analitik felsefe konusu öğretim programında yer alırken, pragmatizm ve fenomenoloji konularına da tekrar yer verilmiştir (Şakar, 2014, s.47).

2009 programının, program geliştirme öğelerini barındırması bakımından ilk detaylı çalışma olduğu söylenebilir. 1992 programına kadar program geliştirme yapısına göre düzenlenmiş felsefe programları karşımıza çıkmamaktadır. Programın belli bir yaklaşıma göre geliştirilmesi, öğretmenden beklenen birtakım ilkelerin olması, uygulama esaslarının belirlenmesi gibi yeni yönleriyle diğer programlardan ayrılmaktadır (Dombaycı, 2013, s.143). Bir önceki programda amaç-davranış şeklinde ayrı ayrı ifade edilen program öğeleri kazanım adı ile yer almaktadır (MEB, 2009b, s.24-35). Yine bu program sistematik felsefe formatında devam etmekle birlikte, ölçme ve değerlendirme faaliyetleri, önceki tüm programlara göre daha detaylı ele alınmıştır.

2000'lerden itibaren pozitivist bakış açısı kırılmış ve yapılandırmacı yaklaşım ile de yeni bir yol arayışına girildiği belirtilmektedir. Ancak bu arayışta Millî Eğitim Temel Kanunu ile çelişkili duruma düşen bazı noktalar karşımıza çıkması sebebiyle, uyumsuzluklar tespit edilmiştir. Yapılandırmacı yaklaşım, temel argümanları bakımından hukuk kurallarının ya da eğitim amaçlarının değiştirilmesinde bir sakınca görmemektedir. Yapılandırmacı bilgi anlayışının rölativizmi bir kere benimsendikten ve bu bakış açısına göre şekillenmiş nesiller yetiştikten sonra, bunun eğitimi ilgilendiren kanunlara ve eğitim amaçlarına sirayetinin gerçekleşme durumu hala olmasına karşın, bu değişiklikler eğitim sistemimize tam anlamı ile yansımamıştır. Zira yapılandırmacılıkta öne çıkan, çocuğa göre şekillenen bir yaklaşımdır. Bunun tam tersi felsefi temellere sahip olarak ise 'Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ülkemiz için belirlenmiş, Millî Eğitimin temel prensipleri ve hedefleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle yapılandırmacılık ile bizim eğitim sistemimizin amaçlarının tam olarak uyumlu olduğu söylenememektedir. Bir an önce eğitim sistemimizdeki yeni düzenlemelerin yürürlüğe girmesi ile hem kanunları hem de öğrenme kuramı bakımından felsefi tutarlılığa sahip adımlar atılmalıdır (Bayraktar, 2015, s.264-267).

2017 yılı felsefe öğretim programı için çalışmalar 2016 yılından itibaren başlamış olmasına rağmen program, 17/07/2017 tarih ve 86 sayı ile kabul edildiği için 2017 felsefe dersi öğretim programı olarak bu çalışmada anılmıştır. Ancak öğretim programının uygulanması 2018-2019 eğitim öğretim yılından itibaren gerçekleşmiştir. Böylece 11. sınıflar için yeni

bir program hazırlanmasının yanı sıra, ek olarak da yeni yürürlüğe girecek olan 10. sınıflar için felsefe dersi de ilk kez Türk Eğitim sisteminde yerini alacaktır (MEB, 2017c, s.1624). Bu süreçte ilk etapta taslak bir felsefe dersi öğretim programı oluşturulmuş, sonrasında ise, 19.01.2018 tarih ve 27 sayılı karar ile 652 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 28. maddesinin 6. fıkrasının (a) bendi hükmü gereğince Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca oluşturulan komisyon tarafından güncellenerek son halini almıştır.

Son felsefe dersi öğretim programında, programın sorumlularının adı hiç geçmeyerek, programın kimler tarafından hazırlandığı bilgisine yer verilmemektedir. Bu durum ilk kez felsefe öğretim programlarında karşımıza çıkmaktadır. 2017 yılı felsefe dersi öğretim programında ilk 11 sayfa öğretim programının amaçları, perspektifi, ölçme ve değerlendirme yaklaşımı gibi eğitimde bilimsel sistem bazındaki yönelimi içeren bir bilgilendirmeden oluşmaktadır. Bu bilgilendirme program geliştirmede nasıl bir yaklaşımın amaçlandığının detaylandırılması açısından önemlidir. Felsefe dersi öğretim programına geçildiğinde, 2009 öğretim programına göre daha fazla detay bilgiye yer verildiği söylenebilir. 2009 felsefe öğretim programında 8 olan ünite sayısı, 11. sınıflar için olan felsefe dersinde 5 üniteye düşürülmüş, böylece öğrencilere aynı sürede daha az ünite üzerinden dersi işlemelerine imkan sağlanmıştır. 10. sınıflara da 4 ünite eklenerek iki ders saatinde felsefi düşüncenin kavratılmasına yönelik konular ele alınmıştır. Bununla birlikte öğretim programının genel amaçları incelendiğinde bir önceki programda 11 olan sayının 10'a düşürüldüğü görülmektedir. Genel amaçlardaki ifadelerle bakıldığında felsefe tarihine kayma olduğu söylenebilmektedir. Genel amaç ve öğretim programının diğer öğelerinin 10. ve 11. sınıf felsefe dersi öğretim programında bir arada sunulması bir dezavantaj olabilir. Çünkü birbirinden farklı becerilere ağırlık veren bir programda ayrı bir yapılandırmaya gidilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte öğretim programında; terminoloji, temel sorunlar, felsefenin günlük yaşamla ilişkisi, felsefenin birey ve toplumla ilişkisi, felsefenin diğer disiplinlerle ilişkisi gibi maddeler yer almaktadır (MEB, 2018, s.4-13). Bu maddelerin felsefe dersinde etkili uygulandığı takdirde, teori ile uygulamayı bir araya getirmeye katkı sağlayabileceği söylenebilir.

Diğer felsefe öğretim programlarından farklı olarak ilk kez alana özgü beceriler başlığı ile hedeflenen yeterlilik ve becerilere yer verilmesi önemlidir. 2009 programında yer verilen 'Öğretim programının uygulanmasına ilişkin esaslar' bu programda da 'öğretim

programının uygulanmasında dikkat edilecek hususlar' başlığıyla yer almaktadır. Bununla birlikte 2009 öğretim programında ilk kez yer alan ve çok detaylı konu edinilen ölçme ve değerlendirme, 2017 programında 'öğretim programının uygulanmasında dikkat edilecek hususlar' kısmında kısaca ele alınmıştır. Ancak bu kısımda daha farklı konular olan 'günlük hayatla bağ', 'problem merkezlik', 'öğretim yöntem ve tekniklerinden yararlanma' gibi hususlara değinilmiştir. Ayrıca programın en farklı ve yenilikçi yönü, yazma becerileri konusunda yeterlilikleri artırmaya yönelik çabaların öğretim programına girmesidir. Bunun için ise 10. sınıfların öğretim programına 'Felsefi Okuma ve Yazma' ünitesi eklenmiştir (MEB, 2018, s.14-23).

3.5.1.2.Felsefe Öğretiminde Ders Kitapları

Felsefe dersine yönelik ilk ders kitabı II. Meşrutiyet döneminde Salih Zeki Bey'in Fransızcadan çevirdiği 'Felsefe-i İlmiye ve Ahlakiye' adındaki kitabıdır (Ülken,1992, s.229). 1914 yılında ise Rıza Tevfik'in 'Rehber-i İttihâdi Osmanî' özel lisesinde verdiği felsefe ders notları kitap haline getirilerek 'Felsefe Dersleri' adıyla yayınlanmıştır (Kaynaradağ, 1998, s.8; Ülken, 1992, s.229).

Cumhuriyet'in ilanından sonra ilk felsefe ders kitabı 1929 yılında Hatemi Seniğ tarafından yazılmıştır. Onun 'Umumi Filozofi' adını taşıyan bu eserini Millî Eğitim Bakanlığı basmıştır. Bu kitap 1934 yılına kadar da kullanılmaya devam etmiştir (Kaynaradağ, 2002, s.88). Kitabın yazılmasındaki gerekçe ise kitap sorununu ortadan kaldırmaktır. Ancak bu kitap iktibas niteliği taşımakta olup yani doğrudan başka kitaplardan alıntılarla kendine özgülükten uzak bir şekilde oluşturulmuştur (Çotuksöken, 2002, s.118-119).

1935'te müfredat için kılavuzlar hazırlanırken Mehmet Emin Erişirgil'e felsefe dersi ders kitabı yazdırılması kararı alınmıştır (Kültür Bakanlığı, 1935, s.106). Ders kitabı 1937-1938 öğretim yılından itibaren 'Filozofîye Başlangıç' adı altında yayımlanarak okutulmaya başlanmıştır (Yücel, 1994, s.194). 1947-1948 öğretim yılına kadar birkaç baskı yaparak en son 'Felsefeye Başlangıç' adı ile liselerde okutulmuştur (Kaynaradağ, 1998, s.10).

1950'lerden sonra ders kitabı yazan felsefe öğretmenlerinin sayısı arttıysa da müfredat dışına çıkılmadığı için öğretim yanlışlarının yinelenildiği belirtilmektedir (Kaynaradağ, 2002, 91).

1976'da Mübahat Küyel'in hazırladığı kitabın içeriği dersin müfredatı olarak kabul edilmiştir. Bu kitabın içeriği daha sonraki müfredatlar için örnek alınması gereken bir prototip olarak değerlendirilmiştir (Çotuksöken, 2002, s.119). Bu ders kitabında felsefe açısından oldukça önemli olan Fenomenoloji, Egzistansiyalizm vb. gibi önemli akımlara ve onların temsilcilerine kısaca yer verilirken, bir yandan da felsefe öğretim programları arasında o güne kadar hiç yer bulamayan 'Yeni Pozitivizm', 'Yeni Kantçılık' ve 'Alman Tarih Okulu'nun görüşlerine, ilk kez yer verilmiştir (Kızıltan, 2014, s.71). Ancak bu ders kitabı yoğun eleştiriler alarak çeşitli yerlerinin değiştirilmesine karar verilmiş, bir yıl sonra da kitabın okutulmasından vazgeçilmiştir (Çotuksöken, 2002, s.107). Kısa süreli olarak yürürlükte kalan bu dönemin öğretim programı ve ders kitabı yerine tekrar 1957 programına dönüş yapılmıştır. Böylece yine 1957 programına göre hazırlanan ders kitapları kullanılmaya başlanmıştır.

1985 programına göre hazırlanan ilk ders kitabı komisyon tarafından hazırlanarak Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 14.10.1985 gün ve 234 sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Ancak bu ders kitabı 1985 basımı görünmesine rağmen eğitim sistemimizde 1986 yılından itibaren yerini almaktadır. Çünkü tebliğler dergisi incelendiğinde 1986 yılının Eylül ayından itibaren ders kitabının hazırlandığı bilgisi bulunmaktadır (Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1985b, 389). Kitap programla uyumlu olmakla birlikte dönemin getirdiği siyasal sosyalizasyonu hissettirmektedir. Özellikle hayat ve dünya görüşü kazandırmaya yönelik meselelerin kitapta yer alması felsefenin ideolojik bir araç olarak karşımıza çıkmasına sebep olmaktadır. Ders kitabında bir başka öne çıkan nokta ise, bilim tarihi ve felsefe tarihinin sentezlenerek uygarlıkların tarihsel süreç içerisinde düşünsel, bilimsel, kültürel yapılarıyla karşılaştırılmasına gidilmiş olmasıdır (Kızıltan, 2014, s.78-80).

1992 yılı öğretim programına göre hazırlanan felsefe ders kitaplarının yazıldığı dönem, Cumhuriyet Tarihinin geneli düşünüldüğünde, en fazla ders kitabı çeşitliliğinin olduğu dönem olarak kabul edilebilir. Bu dönemde öğretmenler ve akademisyenlerden oluşan ders kitabı yazarları, felsefe öğretiminde yer almıştır. Öğretmenlik, müdürlük gibi çeşitli görevlerle ortaöğretimde fiili yer alan kişilerin, uzun yıllar ders kitapları, ortaöğretim düzeyinde felsefe dersleri için kullanılmıştır. Ayrıca yine bu dönemde felsefe, sosyoloji, psikoloji ders kitapları zaman zaman aynı yazar tarafından yazılmıştır. Bir kişinin bu üç alana da hâkim bir şekilde ders kitabı yazması, alana yönelik ince detayların ele

alınmasında zorlama bir içerik oluşturulmasına sebebiyet verebilir. Bu öğretmenlerden bazıları Leyla Özer, Ömer Özüduru, Selman Erdem, Emine Yamanlar'dır. Diğer tarafta yine bu dönemde akademik alanda önemli çalışmalar yapan felsefeciler de ders kitabı yazımında görev almışlardır. Bu akademisyenler ise Selahattin Elibol, Ahmet Cevizci, Mehmet Meder, İsmail Tunalı, Süleyman Hayri Bolay, Kurtuluş Dinçer gibi önemli kişilerdir.

2009 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan felsefe dersi öğretim programının ardından felsefe ders kitabı ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ancak uzlaşma komisyonunca hazırlanan felsefe ders kitabı hakkında gelen itirazlar sonucunda, kitabın onaylanması ertelenmiştir. 2010-2011 öğretim yılından itibaren Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının aldığı karar doğrultusunda ortaöğretim felsefe dersi için iki ders kitabına onay verilmiştir (MEB, 2010a, s.1522). Bu ders kitapları önceki felsefe ders kitaplarından farklı olarak alıştırma ve bazı etkinlikleri içerisinde barındırmaktadır. Bu durum felsefi içeriğin bilimselliğini kaybettiği izlenimini uyandırmaktadır. Ayrıca ders kitabındaki görseller özenilerek hazırlanmadığı için yapılandırıcılığın temele alındığı bir programda gereken görselliğin ve öğrenciye yönelikliğin, ders kitabında, tam anlamıyla gerçekleştirilemediği düşüncesine sebep olmuştur.

2017 yılında kurul kararı ile kabul edilen ortaöğretim felsefe dersi (10. ve 11. sınıflar) öğretim programına uygun ders kitabının, programın uygulamasının başlayacağı 2018-2019 öğretim yılında hazır olacağı belirtilmiştir.

3.6. Özgürlük Kavramı

Özgürlük kavramı genel haliyle, 'bağlı ve bağımlı olmama, dış etkilerden/etkenlerden bağımsız olma, engellenmemiş ve zorlanmamış olma hali' şeklinde tanımlanmaktadır (Ocak, 2012, s.20).

Bolay (1996) da özgürlüğü, 'serbest olma, bir şeye bağlı olmama, etki almama, seçme gücü ve imkânı olması, kendi iradesi ile karar verebilmesi' olarak tanımlamakta ayrıca özgürlüğün farklı boyutlarından bazılarını değinmektedir (s.323).

Arslan (2012) ise özgürlüğe yönelik; serbestlik, kendi isteği ile karar verme gibi tanımlar ortaya konulduğunu belirtmiş, ancak bu durumun insanın keyfine göre davranması;

arzularını, içgüdülerini istediği gibi hiçbir engelle karşılaşmadan doyurması şeklinde görülmemesi gerektiğini belirtmektedir (s.188).

Benzer şekilde Hacıkadırlıoğlu (2002) da insanın istediği şeyi, hiçbir tutsaklığa maruz kalmadan gerçekleştirebilmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Ancak bununla birlikte insan, özgürlüğü arayan bir konumdur. Ayrıca salt olarak özgürlük tek başına bir bağlamı olmadan da ele alınabilmesi mümkün değildir. Özellikle özgürlük ile bilgi arasında bir ilişki bulunmaktadır. İnsan belli bir amaca ulaşmak için doğanın gösterdiği yoldan gitmeyen, bilgisi ile yeni yollar oluşturan bir varlık olması itibarıyla kendine bilgisi doğrultusunda yeni seçenekler arar, bulur ve onlardan birini seçer. Bu bilgi olmadan da özgürlüğün olanakları sınırlı kalır (s.17-18).

Urhan (2016) özgürlüğün, en geniş haliyle, insanın bireysel bir varlık olarak dikkate alındığında, irade özgürlüğü; toplumsal bir varlık olarak dikkate alındığında ise siyasal özgürlük bağlamında değerlendirilebileceğini belirtir (s.111).

Öner (1995) özgürlüğü bir yaşama hali olarak görmekte, bu sebeple de tanımlamanın zorluğuna değinmektedir. Özgürlüğünü kaybetmeyen birisinin özgür olma durumunu anlayamayacağı görüşündedir. Böylece özgürlük; kendisini, yaşam içerisinde çeşitli hallerde göstermektedir. Özgürlüğün fark edilmesinde farklı seçeneklerin olması da gerekmektedir. Bu seçeneklerden biri seçildiğinde bilinç devreye girer ve seçimlerin sonucunun sorumluluğu alınmış olur. Bilinçli olarak yapılan her tercih bir eylemi ortaya çıkararak insanın kendisini özgür hissetmesini sağlar (s.14-15).

Kuçuradi (2009a, s.8; 2009b, s.31-32) özgürlüğü üç boyutta ele almaktadır. Bunlar: 1- İnsanı diğer canlılardan ayıran, ana yapı özelliklerinden biri olarak- tür olarak özgürlük. Başka bir isim ile antropolojik özgürlüktür. Burada özgürlük, insanın yapısı gereği bir olanak olarak değerlendirilmektedir. 2- Kişilerin özgürlüğü ki buna da etik özgürlük denilmektedir. Sonucusu ise 3-Toplumsal özgürlüktür. Burada özgürlük toplumsal ilişkilerin kuruluşuyla ilgili bir ide, bir inanç ya da gereklilik düşüncesinin bütünü olarak karşımıza çıkar. Bu üç tür sırasıyla bir olanak, bir gerçeklik ve bir gereklilik olarak özgürlük bahsinde geçmektedir. Ayrıca burada özgürlük yine sırasıyla bir insan değeri, bir kişi değeri ve bir toplum değeri olarak Kuçuradi'nin ifadesiyle hep değer olarak karşımıza çıkar (Kuçuradi, 2009b. s.54).

Köktürk (2017) ise özgürlük bilincinin oluşumu konusunda şunları ifade etmektedir: Özgürlüğün tek başına soyut bir zeminde ortaya çıkmamaktadır. Ya isteyerek ya da

zorunlu olarak ekonomik faaliyet göstermesi gereken bir varlık olarak insanın, denge kurma adına salt soyut olarak özgürlük talep etmesi mümkün değildir. Özgürlüğün ortaya çıkmasında maddi ve manevi temeller etkisini göstermektedir (s.16).

Özgürlük kavramı görüldüğü gibi farklı felsefeciler tarafından farklı yönleriyle değerlendirilmektedir. Felsefi açıdan incelendiğinde ise özgürlüğün kesin bir tanımını ortaya koymak oldukça güçtür. Bununla birlikte çeşitli problemleri içinde barındırdığı söylenebilir (Ocak, 2012, s.17). Bu problemlerden bazıları tezin incelenen kategorileri çerçevesinde, felsefi konularla birlikte aşağıda ele alınmıştır.

3.7. Özgürlük Problemleri

Özgürlük problemi özellikle de insanın özgürlüğü felsefenin en önemli problemlerinden biridir (Arslan, 2012, s.187). Farklı alanlarla ilişkisi olması, onun tanımlanmasını zorlaştırmakta ve detaylı kavranmasında güçlük teşkil etmektedir.

Özgürlük; siyasi, sosyal, ekonomik, felsefi birçok alanla direkt ilişki içindedir ve her alanın kendine özgü bir tanımı, bakışı ve anlayışı vardır (Ocak, 2012, s.20).

Ek olarak özgürlük meselesi insanın, doğal ve toplumsal varlığı ile doğrudan ilişkili bir konudur (Özçınar, 2013, s.182). Her iki alanda da özgürlüğe bakış, farklı değerlendirmeler gerektirmektedir. Genel olarak bakıldığında ise özgürlük konusunda çeşitli sınıflamalar ve gruplamalar karşımıza çıkmaktadır.

İlgili literatür incelendiğinde özgürlük problemi ahlak felsefesi, siyaset felsefesi, din felsefesi, insan felsefesi ve varlık felsefesi gibi çeşitli çerçevelerde ele alınabilmektedir. Elbette özgürlük tartışması bu problem alanlarında birbiriyle ilişkili ve iç içedir. Ancak tezin inceleme konusunda bazı alt problemleri ele almak adına bu ayrıma gitmek zorunludur.

Ahlak felsefesinde özgürlük problemi çeşitli sorunları irdelemektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Özgür olarak isteme, seçim mümkün müdür? İnsanlar tercihlerinde iradelerine göre karar verirler mi? Zorunluluklar, insanın özgürlüğünü etkilemekte midir? Özgürlüğün sınırı var mıdır?

Ahlak ile özgürlük ilişkisi beraberinde karar verme, eylemde bulunma ve sorumluluğu getirir. Hatta özgürlüğün yokluğu ahlakın da yokluğu sonucuna ulaştırabileceği için önemli tartışmaları içerisinde barındırır (Ocak, 2012, s.21).

Etik özgürlüğü, Kuçuradi, daha farklı ele almaktadır. Kuçuradi (2009a, s.13)'ye göre etik özgürlük; değer bilgisini hesaba katarak yaşayan, kişi özelliği bağlamında değerlendirilen özgürlük türüdür.

Sokrates insanın özgürlüğünün ahlaki ilkeler doğrultusunda hareket etme ile mümkün olabileceğinden bahsetmektedir. Bu ilkeler ile erdemli bir yaşayış gerçekleştiren insan, buradaki doğru bilgi ile özgürlüğe kavuşur. Sonunda da mutlu bir hayat elde eder (Akarsu, 1998, s.5-40).

Kant ise özgürlüğü, insanın kendi aklı ile koyduğu ahlak yasasına uyması koşuluna bağlamaktadır. Ona göre bir yeti olarak akıl, bazı kavramları yani ideleri ve ilkeleri üretir. Bu idelerden özgürlük doğrudan kavranamasa da, olanaklılığı a priori olarak bilinir. Özgürlük, ahlak yasasının koşulunu oluşturmaktadır. Böylece eylemlerin bütün ahlaksal değerini belirlemede tek ölçüt olan ahlak yasası, aynı zamanda özgür istemeyi doğrudan belirleyecek nitelikte olan tek yasa olarak karşımıza çıkmaktadır (Ürek, 2007, s.191-192).

Siyaset felsefesinin özgürlük ile ilgili problemlerinde ise; İnsanın özgürlüğünü sağlayacak siyasal yapı var mı? Varsa nasıl olmalı? Özgürlük insanların bir arada yaşamalarına imkân sağlayan kurallı beraberlik midir? Özgürlüğe, birey ve toplum ilişkisi açısından nasıl bakılmalıdır? gibi sorunlar ele alınmaktadır.

Siyasal özgürlük, Aydınlanma ile birlikte felsefi alt yapısının incelendiği, felsefi ve toplumsal bir ilke olarak formüle edilmeye çalışılan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Ocak, 2012, s.21). Bireysel özgürlük ise toplumsal mekanizmalar arasındaki en uygun ayarlamaların yapılarak bireyin bağımsızlığına meşru müdahalelerde sınırlamalar getirmek konusunda gereklidir (Mill, 2016, s.28-29). Böylece siyasal özgürlüğün içerisinde, toplumsal özgürlüğü de barındırdığı söylenebilir.

Toplumsal özgürlük bireyin özgürlüğü, yani toplumsal ilişkileri bakımından kişinin özgürlüğü, siyasal birlik bakımından da bir devletin özgürlüğü ile yakından ilişkilidir (Kuçuradi, 2009b, s.32). Ayrıca toplumsal özgürlük ile etik özgürlük arasında koparılamaz bir bağ vardır. Etik özgürlüğe sahip kişiler ile ancak toplumsal özgürlük gerçekleştirilebilir

(Kuçuradi, 2009a, s.20). Toplumsal 6zg6rl6k bir idedir. İnsanın toplumsal ilişkiler boyutunda değerini koruyacak d6zenlemeler de gerekmektedir (Kuçuradi, 2009b, s.53).

Hacıkadirlioğlu'na (2002, s.22-24) g6re de 6zg6rl6kler ancak toplumsal yaşam ile artırılabilir. Bireyin amaçlarını ortaya koyarak, toplum içerisinde yaşayarak hem kendini hem de toplumu geliştirmesidir. Bu y6n6yle işbirlikleri yoluyla 6zg6rl6k artmaktadır. Bir yandan da bu birlikte yaşam, sınırlılıklar getirerek tutsaklıklara sebep olur. 6rnek olarak da toplum içerisinde kolunu sallarken başkasına çarpmamaya gibi durumları vermektedir. Toplum içerisinde kolunu sallarken daha dikkatli olmak bazı sınırlılıklar getirecektir. Arılardaki ya da karıncalardaki gibi kişiliğin elimine edilmesi gibi topluluk içerisindeki otonomların aksine, insanlarda toplum, bireysel 6zg6rl6klerin artırılmasında bir araç konumundadır. Bir toplumun gelişmesi ise hem bireysel 6zg6rl6ę6n hem de toplumsal 6zg6rl6ę6n dengeli olarak gerçekleştirilmesine bağlıdır.

T6m bu olanaklar devlet yoluyla gerçekleşmelidir. Devlet, toplumsal ilişkileri d6zenleyen yasalar yaparak bu yasaların y6r6t6lmesini sağlamakta ve en son da bu y6r6tmenin denetimini gerçekleştirmektedir (Kuçuradi, 2009b, s.36). Kısaca devlet aracılığıyla insanlar onurlu vatandaşlar olabilme imkânına kavuşurlar (Kuçuradi, 2009a, s.27).

Toplumsal 6zg6rl6k iki alt alanda incelenebilir. Bunlar; moral 6zg6rl6k ve hukuksal 6zg6rl6ktir. Moral 6zg6rl6k, bir grupta geçerli olan değer yargılarıyla bireylere çizilen sınırlar içinde, kolay ya da zor izin verilen davranışlar b6t6n6d6r (Kuçuradi, 2009b, s.54). Hukuksal 6zg6rl6kler iki boyutta ele alınmaktadır. Bunlardan ilki temel 6zg6rl6kler, bir diğeri ise kamu 6zg6rl6kleridir. Temel 6zg6rl6kler, kişinin temel haklarına dayanmaktadır. Temel haklar, çeşitli bildiri ve anayasalarda sosyal ve ekonomik haklarla birlikte yer almaktadır (Kuçuradi, 2009b, s.33). Temel haklar; sosyal-ekonomik, siyasal denem birçok haktan ayrılarak dokunulmazlıklar, beslenme, eğitilme, sağlık, çalışma, yaşama vb. gibi hakları içerisine alır. Bu hakların kişilere tanınmasından ziyade, ancak kişilerde korunmasının sağlanması s6z konusu olabilir (Kuçuradi, 2009b, s.61).

K6kt6rk (2017, s.13) de 6zg6rl6ę6n hukuki boyutuna y6nelik, benzer Şekilde d6ř6nce 6zg6rl6ę6 ile temel hak ve 6zg6rl6kleri ele almaktadır.

Hukuksal 6zg6rl6ę6n ikincisi olan kamu 6zg6rl6ę6, temel kişi haklarının korunması ya da kişi 6zg6rl6klerinin gerçekleşebilmesi için devletin yarattığı olanaklardır. Bunu da belirli amaçları olan kurum ve kuruluşlarla gerçekleştirmektedir (Kuçuradi, 2009b, s.36).

Kamu özgürlüğü Öner'e (1995) göre vatandaşların kamu fonksiyonlarına katılma hakkı ile siyasi haklardan doğan hürriyetlerdir. Devlet memuru olma, şahit olma vb. kamu fonksiyonlarına katılmaya yönelik özgürlük örneği iken, yine kamu özgürlükleri içinde değerlendirilen siyasi haklara ilişkin özgürlük örneği ise oy verme hakkıdır (s.76-77).

Hegel için özgürlük, devlet gibi kamusal bir alanda mümkün hale gelmektedir. Devlet düşüncesi akılsal bir yapı ile kurulmuş olmakla birlikte, bireyin istencini ortaya çıkarmada üst yapı konumundadır. Bireyin istenci ile genelin istencinin uyumu yine devlet ile gerçekleşecektir. Böylece insan özgürlüğe ulaşacaktır (Gül, 2010, s.105).

İnsan felsefesi probleminde özgürlüğün varlık ya da siyaset gibi diğer kategoriler içerisinde ele alınmayarak ayrı bir kategoride değerlendirilmesinin sebebi, son yüzyıldaki insan felsefesine yönelik çalışmalara bağlanabilir. İnsanın diğer canlılardan farkının ortaya konularak, onun somut yapısı üzerinden yapılan tartışmalara gerek felsefi antropoloji, gerekse varoluşçu yaklaşımlar ile önemli katkılar sağlanmıştır. İnsanın, varlık probleminde ayrı düşünülmemeyeceği bilinmekle birlikte ders kitaplarındaki özgürlük konusunun ele alınışını sınıflandırmak adına bu ayrıma gidilmiştir.

İnsan felsefesi içerisinde ele alınabilecek özgürlüğe ilişkin önemli sorulardan bazıları şunlardır: Özgürlük, insanın yapısal bir özelliği mi, insanın bir olanağı mıdır? Özgürlük isteği insanda doğuştan mı vardır, yoksa birtakım özel olaylardan mı doğmuştur? İnsan nasıl hareket ederse özgür olur? İnsanın akılsal bir varlık olması onun özgür bir varlık yapar mı? Özgürlük ve seçimlerimiz arasında nasıl bir ilişki vardır?

Özgürlük probleminde insan varlığının bu dünyadaki varoluşsal bütünlüğü içinde kavranışı, aynı zamanda felsefi antropolojinin de temel sorununa dönüşmekte ya da içeriğini belirlemektedir (Özçınar, 2013, s.183). Kısaca değinilen sorunlar insan felsefesinde özgürlüğün felsefi antropologlar ve varoluşçular tarafından irdelenmesinde ağırlıklı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Felsefi antropoloji açıdan insan, ontolojik temelleri doğrultusunda ve somut varlık bütünlüğünden hareketle ele alınmaktadır. Varlık bütünlüğünü sağlayan fenomenlerden hareket edilmektedir (Mengüşoğlu, 1988, s.13).

Bu fenomenlerden beşincisi olan isteyen ve hür olan bir varlık olarak insan için özgürlük bir olanaktır (Mengüşoğlu, 1959, s.5). Bu olanak insanın kendisi tarafından gerçekleştirilmelidir.

Bazı filozoflar için özgürlük, sıradan bilinçli bir varlık olmak ile gerçekleşen bir şey değil, bu özgürlüğün bilincinde olmayı da zorunlu kılmaktadır (Özçınar, 2013, s.185).

Bu görüşte olan Sartre'a göre özgür olmak insanın yapı özelliğidir. Kişi olarak varolmak ile aynıdır. Başka bir ifade ile insanın varoluşunun belirlenmemiş olduğunun bilinci ya da bilgisidir. Bu noktadan hareketle özgür insan özgürlüğünün farkında olan kişidir (Tansel, 2006, s.88). Kısaca belirtmek gerekirse Sartre özgürlüğü, insanın ontolojik yapısı ile ilişkili bir şekilde temellendirmektedir (Gündoğan, 2004).

Din felsefesi içerisinde özgürlük konusunda ele alınan problemlerden bazıları şunlardır: İnsanın özgürlüğünün Tanrısal bir aktivite ile olan ilişkisi nedir? Bu ilişkide Tanrı her şeyi biliyorsa insanın özgürlüğü mümkün müdür? Bu problemler sadece filozoflar tarafından ele alınmamakla birlikte din bilginleri için de cevap aranması gereken sorunlar arasında yer almıştır. Bu sorulara verilen yanıtlardan bazıları özgürlük meselesini Tanrı merkezli ele almış, Tanrı iradesini mutlak (külli) kabul ederek insan iradesini de kısmi (cüz'i) olarak görmüştür. Böyleye insana birtakım sınırlamalar getirmiştir (Öner, 1995, s.34). Bu sınırlılıklara rağmen insan, bir şey yapmaya zorlanmayarak verilen kısmi (cüz'i) irade ile iyiyi kötünden, doğruyu yanlıştan ayırabileceği üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde, tam tersini savunan görüşler de özgürlük meselesinde yer almaktadır. Bu tartışmada ise insanın bir kaderi vardır ve bu kaderi yaşamak zorundadır. Bu nedenle insanın iradesi, mutlak irade karşısında özgür değildir (Ocak, 2012, s.23).

Doğa ya da evrende özgürlük var mıdır? Varlığın diyalektik sürecinde özgürlüğü mümkün müdür? Mümkünse nasıl? gibi sorular da varlık felsefesinin özgürlük ile ilişkili problemleri arasında gösterilebilir. Varlık felsefesi açısından özgürlük Tanrıdan, insandan da ayrı düşünülemezle birlikte, yönelinen konunun ağırlığına ve ilişkisine göre ayrı bir kategoride ele alma ihtiyacı hissedilmiştir. Çünkü bu noktada özgürlük insanın bir niteliğinden ziyade varlığın bir özelliği olması durumuna bağlı temellendirilerek farklı bir bakış açısı ile ele alınmaktadır.

Spinoza'nın özgürlük ile ilgili görüşlerini bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Ona göre bütün varlığın temelinde yalnızca tek bir töz bulunmaktadır. O, çevresinde gördüğü çokluğu birliğe indirgeme eğilimi ile metafizik sisteminde başta Tanrı ve doğa olmak üzere tüm unsurları iç içe değerlendirir (Cihan, 2004, s.177-178). Spinoza'da özgürlük insani bir olanak ya da insan açısından bir olanaksızlık olarak değil, bir bütün olarak varlık bağlamında tartışılmaktadır (Adugit, 2013, s.70).

Özgürlük problemi genel hatları ile ele alındıktan sonra felsefe eğitiminde özgürlük probleminin iki farklı şekilde ele alındığı söylenebilir. Bunlardan ilki özgürlük meselesinin ahlak felsefesi, siyaset felsefesi, din felsefesi, insan felsefesi ve varlık felsefesi gibi çeşitli çerçevelerde ele alınmasıdır. İkinci olarak da özgürlüğün çeşitli filozoflar üzerinden incelenmesidir. Bu filozoflar; Zenon, Epicuros, Platon, Aristoteles, Rousseau, Locke, Hegel, Kant, Montaigne, Mill, Marcel, Gazali, Farabi, Hacı Bektaş Veli, Mevlana, Yunus Emre, Aquino'lu Thomas, Pico Della Mirandola, Montesquieu, Fichte, Schelling, Hobbes, Hegel, Spinoza, Orwell, Stirner, Proudhon, Comte, Hartmann, Smith, Nietzsche, Sartre, Bergson, Popper gibi ilkçağdan 20.yüzyıla kadar gelen kişilerden oluşmaktadır. Ders kitaplarında özgürlük meselesinin hepsine ya da özgürlük ile ilgili tüm filozoflara yer vermek oldukça zordur. Bu sebeple özgürlük meselesini daha bütüncül olarak ele alabilecek ve farklı yönleri ile tartışabilecek şekilde ders kitaplarına taşınması önem arz etmektedir.

Özgürlük problemi, felsefe eğitiminde bariz meseleler arasında 1992 programına kadar yer almamaktadır. 1992 programında da özgürlük bahsi, 'Ahlak Felsefesi' ve 'Siyaset Felsefesi' ünitelerinde yer almaktadır (MEB, 1992). Bu kısımlarda özgürlük bahsi temel kavramlarda ve bazı problemler içerisinde karşımıza çıkmaktadır. 2009 programında ise özgürlük konusu 1992 programına göre daha sınırlı ele alınmakla birlikte, özgürlük bahsi 'Ahlak Felsefesi' ünitesinde ayrı bir konu olarak 'Ne kadar özgürüz?' başlığı adı altında ilk kez yer almaktadır (MEB, 2009b). 2017 felsefe dersi öğretim programında ise özgürlük problemi hem 10. sınıf hem de 11. sınıfta ele alınmaktadır. 10. sınıflarda 'Felsefenin Temel Konuları ve Problemleri' ünitesinde 'Ahlak felsefesinin konusu ve problemini açıklar' ile 'Siyaset felsefesinin konusu ve problemini açıklar' kazanımlarında özgürlük meselelerine yer verilmiştir (MEB, 2018, s.20-21). Bu yönleriyle daha önceki programlarla benzerlik göstermektedir. 11. sınıf için hazırlanan öğretim programında ise '18. Yüzyıl - 19. Yüzyıl Felsefesi' ünitesinde, Rousseau'nun görüşünden hareketle özgürlük probleminin tartışılması yer almaktadır (MEB, 2018, s.26). Son öğretim programında özgürlük ile ilgili gerek çeşitli filozofların görüşlerine yer verilmediği, gerekse problematik olarak bütüncül bir yaklaşımla özgürlüğün farklı perspektiflerden hala ele alınmadığı söylenebilir. Bu noktadan hareketle ders kitaplarında özgürlüğün belirtilen sorular çerçevesinde nasıl ele alındığı bulgular kısmında ele alınmıştır.

BÖLÜM IV

YÖNTEM

Bu bölümde; araştırmanın modeli, çalışma evreni ve örneklem, inceleme materyali ve verilerin analizi başlıklarına yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nitel araştırma modelinde olup, veriler betimsel analiz tekniği ile elde edilmiştir. Betimsel analizde veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Daha sonra bu veriler birbiriyle ilişkili şekilde yorumlanır. Betimsel analizde, görüşlerin çarpıcı bir biçimde yansıtılması amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir. Betimsel analiz, içerik analizine göre daha yüzeyseldir. İçerik analizi, toplanan verilerin derinlemesine analiz edilmesini gerektirir ve önceden belirgin olmayan temaların ve boyutların ortaya çıkarılmasına olanak tanır (Yıldırım & Şimşek, 2016, s.239-240).

4.2. Çalışma Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın çalışma evrenini 1985'ten günümüze kadar Talim ve Terbiye Kurulu onayı alınarak okutulan tüm lise felsefe ders kitapları oluşturmuştur. Çalışmanın örneklemini ise 1985-2017 tarihleri arasında değişen, felsefe öğretim programlarına (1985, 1992 ve 2009 yıllarında felsefe öğretim programlarına) göre hazırlanan lise felsefe ders kitapları oluşturmaktadır. Seçim işlemi 'Olası (İhtimalli) Örneklem' türlerinden 'Dizgeli Rastlantısal (Sistematik Tesadüfi) Örneklem'den yararlanılmıştır. Bu örneklem türünde seçim için hazırlanan genel listeden her belli sıradaki unsur çalışmaya dâhil edilmektedir.

Böylece örnekleme elde etmede bir rastlantısallık kazandırılmış olmakla birlikte, bir dizgeye oturtma da gerçekleştirilmiş olur (Aziz, 2014, s.51-52).

Bu çalışmada 1986-1993; 1994-2009; 2010-2017 dönemleri arasında Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nca kabul edilen ve tebliğler dergisinde yayımlanan çeşitli ortaöğretim felsefe ders kitabı listeleri temin edilerek seçim gerçekleştirilmiş (MEB, 1993, s.341; 1994, s.375; 2009a, s.59; 2010a, s.1522; 2017b, s.80; Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1986, s.155). Seçim işlemi listelerdeki felsefe ders kitapları arasından, rakamsal sıralamaya göre, her dönem için birinci ve beşinci ders kitabı çalışmaya dahil edilecek şekilde yapılmıştır. Eğer o dönemde tek ders kitabı kullanılmışsa doğrudan o ders kitabı incelenmiştir. Beşten az sayıda ders kitabı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca kabul edilip onaylanmışsa da en son kullanılan ders kitabı incelemeye alınmıştır. Bu ders kitapları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1.

Seçilen Ortaöğretim Felsefe Ders Kitapları

Kitap kodu	Yazar adı soyadı	Yayın yılı	Kitabın adı	Basıldığı yer	Basımevi
K1	Komisyon	1985	Felsefeye giriş	Ankara	Türk Tarih Kurumu
K2	Leyla Özer	1993	Felsefeye giriş	Ankara	Emel
K3	Ahmet Cevizci	1994	Felsefe I-II	Ankara	Mega
K4	Nesrin Kale	2009	Lise felsefe	Ankara	MEB
K5	Komisyon	2010	Ortaöğretim felsefe	Ankara	MEB
K6	Neriman Karavelioğulları	2017	Ortaöğretim felsefe	Ankara	Semih

4.3. İnceleme Materyali

Felsefeye Giriş Ders Kitabı

Çalışmada ilk incelenen ders kitabı 1985 felsefe öğretim programına göre hazırlanan 'Felsefe Giriş' adlı ders kitabıdır. Bu ders kitabı 'K1' kodu ile çalışmada incelenmiştir. Kitabın basım yılı 1985 görünmesine rağmen tebliğler dergisi incelendiğinde, yeni belirlenen ders kitapları arasında olmadığı görülmektedir. Burada felsefe ders kitabı karşısında 'Hazırlanıyor' ibaresi yer almaktadır (Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1985b, s.389). Eylül ayından itibaren yıl sonuna kadar da hiçbir sayıda bu ders kitabının 1985 eğitim-öğretim yılında kullanılmaya başlandığına dair bir ifade geçmemektedir. 1986-1987 öğretim yılından ilkokullar, ortaokullar ile lise ve dengi okullarda okutulacak ders kitaplarına ilişkin konu ile birlikte bu ders kitabı da eğitim-öğretimde yerini almıştır (Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1986, s.155). Kitabın yazarları Prof. Dr. Mübahat Türker Küyel, Prof. Dr. Sevim Tekeli, Doç. Dr. Esin Kahya, Doç. Dr. Kenan Gürsoy, Alev Öner ve Nurten Baykurt'tan oluşan bir komisyondan oluşmaktadır. Türk Tarih Kurumu basımevince Ankara'da basılmıştır. Toplam 176 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın açık künyesi Ek 1'de sunulmuştur.

Liseler İçin Ders Kitabı Felsefeye Giriş

1985 öğretim programına göre Leyla Özer tarafından hazırlanan 'Liseler İçin Ders Kitabı Felsefeye Giriş' isimli ders kitabı 'K2' kodu ile incelenmiştir. Bu ders kitabı Ankara Emel Yayınevi tarafından 1993 yılında basılmıştır. Toplam 160 sayfadan oluşmaktadır. 1985 öğretim programının 1993-1994 öğretim yılına kadar uygulamada kalması (Kafadar, 1994b, s.694) sebebiyle 1993 yılında yeni öğretim programına geçilmemiştir. Bu kitabın künye bilgileri Ek 2'de sunulmuştur.

Ders Geçme ve Kredili Sistem Uygulayan Liseler İçin Felsefe I-II Ders Kitabı

1991-1992 öğretim yılından itibaren, 2.9.1991 tarih ve 20979 sayılı resmî gazete yayınlanarak Ortaöğretim Kurumlarında Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliği'ne göre 'Ders Geçme ve Kredi Sistemi' uygulamaya konulmuştur (Kale, 1994, s.116). Tamamen 'Sınıf

Geçme Sistemine' geçilene kadar ikili bir anlayışla derslerin işlenmesi devam etmiştir. Özellikle bu dönemde bir ders kitabı, kredili sisteme göre hazırlanmış ders kitapları arasından seçilmiştir. Çünkü kredili sistem o dönemin eğitim sistemi içerisinde etkili konumdadır. Seçilen ders kitabı Ahmet Cevizci'nin yazdığı 'Felsefe I-II'dir. Araştırmada 'K3' kodu ile yer almaktadır. Bu ders kitabı toplam 222 sayfadan oluşmaktadır. Ankara'da Mega yayıncılık tarafından basılmıştır. Bu kitabın künye bilgileri Ek 3'te sunulmuştur.

Lise Felsefe Ders Kitabı

Kredili sistem dışındaki 'Sınıf Geçme Sistemi'ne uygun eğitim programı, 1992 yılında kabul edilmiştir (MEB, 1992). Ancak hemen uygulamaya geçilemediği için bu dönemin ders kitapları 1994 yılından seçilmiştir. Bu öğretim programına göre seçilen ders kitabı Nesrin Kale'nin 'Lise felsefe' adlı ders kitabıdır. Bu kitap 134 sayfadan oluşmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Ankara'da basılmıştır. Çalışmada 'K4' kodu ile yer almaktadır. Kitabın açık künyesi Ek 4'te sunulmuştur.

Ortaöğretim Felsefe Ders Kitabı

2009 yılında felsefe dersi öğretim programı hazırlanmasına rağmen ders kitabı 2010 yılında eğitim sistemimizde yerini almıştır. Bu ders kitabı o dönemde ilk yazılan felsefe ders kitabıdır. Arslan Topakkaya başkanlığında komisyonca yazılmıştır. Ders kitabının adı 'Ortaöğretim Felsefe' olarak geçmektedir. Çalışmada 'K5' koduna karşılık gelmektedir. Kitap 212 sayfadan oluşmakta olup MEB yayınlarından çıkmıştır. Bu kitabın künye bilgileri Ek 5'te sunulmuştur.

Ortaöğretim Felsefe Ders Kitabı

Bu dönemdeki son incelenen ders kitabı olan 'K6' ise 2017 yılında basılmıştır. 2009 öğretim programına göre yazılmış son ders kitabıdır. Bu kitaptan sonra, 2018 yılında, yeni öğretim programına göre yazılan yeni ders kitaplarına geçilmiştir. Ders kitabının yazarı Neriman Karaverlioğulları olup ders kitabının adı 'Ortaöğretim Felsefe Ders Kitabı'dır. Ankara'da, Semih Yayıncılık tarafından basılmıştır. Toplam 222 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitabın künye bilgileri Ek 6'da sunulmuştur.

4.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada lise felsefe ders kitaplarında özgürlük kavramını ele almak adına öncelikli olarak özgürlük kavramının ya da ona muadil olan hürriyet, özgür ve hür gibi kavramların cümle içerisinde geçtiği sayı, paragrafta geçtiği sayı ve sayfada geçtiği sayı, toplam cümle, paragraf ve sayfa sayısına oranlanarak betimsel analize dayalı olarak ortaya konulmuştur. Betimsel analizde, özgürlük kavramına ilişkin kelime sayısının, toplam kelime sayısına oranı dışında; cümle, paragraf ve sayfa sayısına ilişkin oranlar sunulmuştur. Çalışma ders kitabı üzerine olduğu için bir gazete, film vb. gibi içeriklerde belirlenen türde araştırmacının kendisince belirlediği analiz birimleri oluşturulamamıştır. Çünkü hiçbir ders kitabında, özgürlük kavramına değinilmeden özgürlük bahsini ele alan soyut bir ifadeye rastlanılmamıştır. Bu sebeple de kategorilere dayalı bir içerik analizi bulgusu ortaya konulamamıştır.

İkinci olarak yine betimsel analiz ile özgürlük kavramına ilişkin hangi filozoflara/düşünce adamlarına yer verildiği frekanslarla ortaya konulmuştur. Böylece ders kitaplarının kendi dönemleri içerisinde ve dönemler arasında hangi filozoflar/düşünce adamları üzerinde durduğu karşılaştırmalı olarak tespit edilmiştir. Böylece yüzdeler ve frekanslar yoluyla veriler nicelleştirilmiştir. Yüzdelerin oluşturulmasında ilk aşama analiz biriminin belirlenmesidir (Yıldırım & Şimşek, 2016, s.257). Buna yönelik olarak kelimeler, cümleler, temalar vb. temele alınarak analiz birimi oluşturulabilir. Ayrıca istenirse araştırmacı farklı birimler de kullanabilir (Neuman, 2013, s.469). Analiz birimi olarak filozofların/düşünce adamlarının bir paragrafta geçen, bir ya da birden fazla özgürlük kavramı ile ilişkili kelimenin sayısı, bir frekans olarak alınmıştır. Paragraflar için maksimum bir kelime sınırı bulunmamaktadır. Veriler tablolar halinde, filozoflar ya da düşünce adamlarının isimlerine göre, kronolojik sırala ile verilmiştir. Sınırlılıklarda bahsedildiği gibi tablolarda verilen filozof/düşünce adamı görüşlerinin bilimsel doğruluğu ya da bu filozof/düşünce adamlarına niye yer verildiği incelenmemiştir. Araştırmanın betimsel analiz olması sebebiyle, filozof/düşünce adamı görüşlerine doğrudan alıntılarla çalışmada yer verilmiştir.

Son olarak lise felsefe ders kitaplarında, hangi konularda özgürlük kavramının ele alındığını tespit etmeye yönelik betimsel analiz yapılmıştır. İlk aşamada özgürlük kavramı ile ilişkili tüm konular çıkarılmaya çalışılmış, buradan on bir temel kategori belirlenmiştir. Buradaki konular, öğretim programlarından gelen, ders kitabı konuları olmamakla birlikte;

özgürlük kavramı ile ilişkili olan ve araştırmacı tarafından tespit edilen genel, felsefi konulardır. Belirlenen on bir kategori ise şunlardır: ‘Ahlak Felsefesi’, ‘Bilgi Felsefesi’, ‘Bilim Felsefesi’, ‘Din Felsefesi’, ‘Genel İfade’, ‘Felsefeye Giriş’, ‘İnsan Felsefesi’, ‘Sanat Felsefesi’, ‘Siyaset Felsefesi’, ‘Varlık Felsefesi’ ve ‘Tarih Felsefesi’dir. Çoğunluğu felsefenin alt sistematik ayrımları ile belirlenen genel başlıklardır. Özgürlük kavramına ilişkin bir açıklama getirmeden veya tartışmaya girmeden kullanılan ifadeler, isimler, benzetmeler ‘Genel İfade’ başlığı altında toplanmıştır. ‘İnsan Felsefesi’ ve ‘Varlık Felsefesi’nin özgürlük bahsinde ayrı kategoriler içerisinde incelenmesinin sebebi ise özgürlük kavramını ele alırken ayırıcı sonuçlarla ortaya koymak içindir. ‘Varlık Felsefesi’, ‘İnsan Felsefesi’ni normal şartlarda kapsamak ile birlikte, ele alınan konular açısından değerlendirildiğinde özellikle insanı ilgilendiren, varoluş gibi konuları barındırıyorsa ayrı ele alınması gerektiği görüşüne varılmıştır. Varlığın salt madde ya da cevher boyutları ile ele alınarak özgürlük ile bağlantılı meseleler ile işlendiğinde ise özgürlük problemi ‘Varlık Felsefesi’ne dâhil edilmiştir. Felsefi açıdan düşünöldüğünde varlık, siyaset, din vb. alanlarda felsefi konularda zaman zaman iç içe girmiş olmakla birlikte ders kitabında hangi kategorilerde özgürlük kavramının ele alındığını sınıflandırmak için, bu tür ayrımlara ihtiyaç duyulmuştur. İnceleme yapılırken tek bir konuya değil tüm ders kitabı incelenmiştir. Hatta felsefe ders kitaplarındaki tüm metinler (hazırlık soruları, okuma metinleri vb. kitap içindeki tüm içerik) bu incelemeye dahil edilmiştir. Araştırmanın betimsel analiz olması sebebiyle, yine doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

BÖLÜM V

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde 1986-1993, 1994-2009 ve 2010-2017 dönemlerinde felsefe ders kitaplarında özgürlük kavramına yönelik bulgular ortaya konulmuştur. 1986-1993 döneminde 'K1' ve 'K2' kodu verilen felsefe ders kitaplarına yönelik bulgular sunulmuştur. İkinci olarak 1994-2009 yılları arasındaki dönemde 'K3' ve 'K4' kodu verilen felsefe ders kitaplarına yönelik bulgular sunulmuştur. En son 2010-2017 yıllarını kapsayan dönemdeki 'K5' ve 'K6' kodlu felsefe ders kitaplarına yönelik bulgular sunulmuştur. Birinci dönemdeki ders kitapları ilk olarak özgürlük kavramı çerçevesinde betimsel analiz ile incelenmiştir. İkinci olarak özgürlük kavramının ilişkin görüşlerine yer verilen filozoflar/düşünce adamlarına ilişkin sayı ve oranlar betimsel analiz ile tespit edilmiştir. Son olarak da felsefe ders kitaplarında özgürlük kavramına ilişkin hangi felsefi konulara yer verildiği betimsel analiz ile incelenmiştir. Tüm bu tespitler tablolar aracılığıyla sunulmuştur.

5.1.1986-1993 Yılları Arasında Felsefe Ders Kitaplarında Özgürlük Kavramı

Ders kitaplarında özgürlük kavramı ilk dönem olarak 1986 ve 1993 yılları arasındaki 'K1' ve 'K2' kodlu felsefe ders kitaplarında ele alınmıştır. Bu kısımda ilk olarak 'K1' ve 'K2'de özgürlük kavramına yönelik dağılımlar verilmiştir.

5.1.1.K1-K2 Kodlu Felsefe Ders Kitaplarının Betimsel Analizi

İlk olarak 'K1' ve 'K2' kodlu lise felsefe ders kitaplarında özgürlük kavramı incelenirken özgürlük kavramı ya da ona muadil olan hürriyet, özgür ve hür gibi kavramların cümle

içerisinde geçtiği sayı, paragrafta geçtiği sayı ve sayfada geçtiği sayının; toplam cümle, paragraf ve sayfa sayısına oranlanarak betimsel analizle ortaya konulmuştur. Betimsel analiz sonuçları tablo 2’de aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2.

K1-K2 Kodlu Ders Kitaplarında Özgürlük Kavramına Yönelik Betimsel Analiz

	Ders kitabı kodu	Özgürlük kavramının geçtiği sayı	Ders kitabındaki toplam sayı	Yüzde
Kelime	K1	38		
	K2	36		
Cümle	K1	32	3738	0,85
	K2	33	3619	0,91
Paragraf	K1	18	709	2,53
	K2	14	723	1,93
Sayfa	K1	18	176	10,22
	K2	14	160	8,75

Tablo 2’de özgürlük kavramına ilişkin özgürlük ve ona muadil kelimeler ele alındığında ‘K1’deki kelime sayısı, paragraf sayısı ve sayfa sayısının ‘K2’ye göre daha fazla olduğu görülmektedir. Paragraf ve sayfa sayısının, toplam paragraf ve toplam sayfa sayısına oranı incelendiğinde ‘K1’in daha fazla paya sahip olduğu görülmektedir. Bu oran 2,53’tür. Çok az bir farkla ‘K2’ cümle sayısı bakımından ve cümle sayısının toplam cümle sayısına oranı bakımından daha fazla bir paya sahiptir. ‘K2’de paragrafın oranı 1,93 iken sayfanın oranı ise yüzde 10,22’dir. Cümle bazında bile çok düşük oranlar ortaya çıkması sebebiyle, kelime sayısının toplam kelime sayısına oranına yer verilmemiştir.

5.1.2.K1 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozof/Düşünce Adamları

‘K1’ kodlu felsefe ders kitabında özgürlük kavramına ilişkin hangi filozoflar/düşünce adamlarına ne kadar yer verildiği tespit edilmiştir. Tablo 3’te özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilen filozoflar/düşünce adamları, frekanslar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 3.

K1 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen

Filozof/Düşünce Adamlarının Betimsel Analizi

Filozof/Düşünce Adamı	Frekans	Yüzde
Gazali	2	13,30
I. Kant	3	20,00
S. Kierkegaard	1	6,70
Ziya Paşa	1	6,70
Namık Kemal	1	6,70
M. K. Atatürk	1	6,70
K. Jaspers	1	6,70
G. Marcel	3	20,00
J. P. Sartre	2	13,30
Toplam	15	100,00

Tablo 3’te özgürlük kavramına ilişkin hangi filozof/düşünce adamlarına yer verildiği kronolojik olarak sunulmuştur. ‘K1’de 9 filozof ve düşünce adamına, toplam 15 frekans ile yer verildiği tespit edilmiştir. Bu kişilerden 6’sı filozof olmakla birlikte, 3’ü düşünce adamıdır. Oran olarak yüzde 20 ile, özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine en fazla yer verilen filozoflar, Kant ve Marcel’dir.

Kant’ın ‘K1’de, özgürlük kavramına ilişkin görüşlerinden birisine aşağıda sunulmuştur:

“Ahlakta amaç ‘en yüksek iyi’dir. Bu, erdem ile mutluluğu uzlaştırmaktır. Erdem ‘ahlaki’ davranmaktır. Mutluluk ise tabii yaşamaktır. Erdem ile mutluluğu uzlaştırmak için Tanrı’nın varlığını, ruhun ölmezliğini kabul etmek gerekir. Tanrı var olmalı, ruh ölmemeli ve hürriyet olmalı ki, erdemli yaşayabilme bir teminata kavuşturulmuş olsun.” (K1, s.125).

Bir diğer özgürlük kavramında görüşlerine en fazla değinilen filozof Marcel’dir. Marcel’in özgürlük kavramı çerçevesindeki görüşleri tüm ders kitabında yüzde 20 oranında yer almaktadır. Onun görüşlerinden biri ders kitabında şu şekilde geçmektedir:

“G. Marcel ayrıca, bağlanma ve sadakat gibi fiillerde hürriyetin en üst seviyede kendini ortaya koyduğu görüşündedir. Çünkü ona göre, insan, eğer herhangi bir kişiye veya varlığa kendini içten bir şekilde bağlı kılabilirse, iradesini ve hürriyetini en etkin bir şekilde kullanabiliyor demektir.” (K1, s.164).

Ders kitabında ikinci sırada, 13,30'luk oran ile, Gazali ve Sartre'nin özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verildiği görülmektedir. 1985 felsefe dersi lise programında öğrencilerin Türk ve Türk-İslam âleminin içinde bulunduğu kültür ve medeniyet gelişmeleri konusunda haberdar edilmesine yönelik bir amaç yer almakla birlikte sadece Gazali'nin özgürlük kavramına ilişkin görüşleri ders kitabında geçmektedir. Gazali'nin özgürlük kavramına ilişkin görüşlerinden birisi ders kitabında aşağıdaki şekilde yer almaktadır:

“Ona göre Tanrı bile, hür iradesiyle, aklın sınırlarını aşamaz. Çelişigi, saçmayı isteyemez. Bütün bunlarla birlikte, Gazali, Tanrı iradesini, ‘mümkün’ü yaratmanın tarifini din ilkelerine dayanarak açıklamıştır. Bu ilkeler vahiyle gelmiştir.” (K1, s.82).

Gazali ile birlikte Sartre'nin de özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine aynı oranda ‘K1’de yer verilmiştir. Sartre'nin özgürlük kavramına yönelik görüşlerinden biri ders kitabında şu şekilde geçmektedir:

“Yeryüzünde bulunan her varlık için öz varoluştan önce gelmektedir. Sadece insanda varoluş özden öncedir. Şayet tersi olsa idi, fert olarak ele alınan her insan, kendi fiili ve hür mevcudiyetinden çok daha önce özü itibariyle belirlenmiş ve kişi onu gerçekleştirmekten başka bir şey yapmamış olacaktır.” (K1, s.164).

Tüm ders kitapları içerisinde özgürlük kavramını ilişkin filozof/düşünce adamı sayısının ve çeşitliliğinin en az olduğu ders kitabı ‘K1’dir. Bu durum özgürlük kavramının farklı filozoflar/düşünce adamı çerçevesinde ele alınmadığını göstermektedir. Bu sebeple de öğrenciler, özgürlük kavramına yönelik düşüncelerdeki değişimleri çok boyutlu olarak tartışamayabilirler. Bununla birlikte ilk kez ve sadece Kierkegaard, Jaspers ve Marcel'in özgürlük kavramına yönelik görüşlerine ‘K1’de yer verilmiştir. Bu bakımdan ders kitabında Varoluş Felsefesi filozoflarının özgürlük kavramı ile ilişkili görüşlerine yer verildiği söylenebilir. 1985 lise felsefe öğretim programındaki amaçlarda yer alan, öğrencilerin Türk ve Türk-İslam âleminin içinde bulunduğu kültür ve medeniyet gelişmeleri konusunda haberdar edilmesine ilişkin içerikte, özgürlük kavramı, sadece Gazali'nin görüşlerine yer verilerek işlenmiştir. Öğretim programında başlı başına yer alan böyle bir amaç için tek kişinin görüşlerine yer verilmesi yetersizdir. 1985 felsefe dersi öğretim programında yer alan bir başka amaç ise Atatürkçü bir zihniyet geliştirmeye yöneliktir (Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1985a, s.359). Bu amacı

gerçekleştirmek adına Atatürk'ün özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine de oldukça sınırlı yer verilmiştir.

5.1.3. K1 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konular

'K1' kodlu ders kitabında özgürlük kavramının incelenmesine yönelik genel karşılaştırmalar ve hangi filozof/düşünce adamlarına yer verildiğinin tespitinden sonra, özgürlük kavramının, felsefe ders kitabında hangi kategorilerde yoğunlaştığının tespiti üzerinde durulmuştur. Böylece felsefenin sistematik sınıflandırılmasına bağlı olarak oluşturulan, kategoriler çerçevesinde, özgürlük kavramına ilişkin betimsel analiz tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4.

K1'de Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konuların Betimsel Analizi

Kategori	Kod	Frekans	Yüzde
Ahlak felsefesi	Ruh sükûneti/iç özgürlük	1	5,55
	Tabiatta zorunluluk, ahlakta özgürlük	2	11,11
Din felsefesi	Tanrısal yaratımda hür oluş	2	11,11
	Tanrıya bağlanma	1	5,55
Genel ifade	Hür sanat	1	5,55
	Hürriyet gibi batı içeriği kavramlar	1	5,55
	Hürriyet perisi	1	5,55
	Medeni eser ve hürriyet ilişkisi	2	11,11
İnsan felsefesi	Bağlanma özgürlüğü	1	5,55
	Bireysel özgürlük	2	11,11
	Fenomenoloji-sübjektif şuur özgürlüğü	1	5,55
	İrade ve karar gücü	1	5,55
Siyaset felsefesi	Taassup ve hürriyet	1	5,55
Varlık felsefesi	Benin hür olarak yaratımı	1	5,55
Toplam		18	100,00

Tablo 4 incelendiğinde ‘K1’ kodlu ders kitabında; ‘Ahlak Felsefesi’, ‘Din Felsefesi’, ‘Genel İfade’, ‘İnsan Felsefesi’, ‘Siyaset Felsefesi’ ve ‘Varlık Felsefesi’ olmak üzere toplam altı kategoride özgürlük kavramının ele alındığı görülmektedir.

Frekans dağılımları incelendiğinde bir konunun en fazla iki farklı yerde alındığı ve frekansının maksimum iki olduğu söylenebilir. Bu sebeple ağırlıklı olarak bir ya da iki frekanstan oluşan bir tablo karşımıza çıkmaktadır.

Kategorilerin kendi içindeki dağılımı incelendiğinde yaklaşık en fazla yüzde 27,77 oran ile ‘Genel İfade’ ve ‘İnsan Felsefesi’ kategorilerine ders kitabında yer verildiği görülmektedir. ‘İnsan Felsefesi’ kategorisine yönelik alıntılardan biri aşağıda verilmiştir:

“Dilimizde ‘Varoluşçuluk’ adıyla da anılan, Egzistans Felsefesi’ni benimseyen bütün düşünürlerin ortak yanı, kendilerine hareket noktası olarak, insanın ferdi ve yaşanmış tecrübesiyle belirlenen varoluşunu (egzistansını) seçmiş olmalarıdır... . Böyle bir yaklaşımda da insan, herhangi bir nesne değil, ya da, bir kavram değil, anlık yaşayış halleri içerisinde ortaya çıkan, kendini ve davranışlarını şuuruyla temellendiren, irade ve karar gücüne sahip bir hürriyet durumudur.” (K1, s.163).

Yine ‘İnsan Felsefesi’ kategorisinde ‘Sübjektif Şuur Özgürlüğü’ konusunda değinilen bir başka alıntı ise aşağıda yer almaktadır:

“... Zira, bu davranışlara bir anlam kazandıran ve onlara sübjektif temel oluşturan bir şuur vardır ve o, her türlü dış ve objektif belirlenmeyi aşip değiştirmeye çabalayacak bir güç ve hürriyete sahiptir.” (K1, s.163).

Bir diğer özgürlük kavramına ilişkin tespit edilen kategori ‘Genel İfade’dir. Bu kategoride özgürlüğe yönelik bir problemin ifadesi, açıklanması veya tartışılmasından ziyade genel olarak kavram, benzetmeler vb. türde değinilen ifadelere rastlanılmaktadır. Ziya Paşa üzerinden özgürlük kavramına ilişkin genel ifadelerden biri aşağıda yer almaktadır:

“Ziya Paşa, geleneksel edebi şekillere ve ‘beyit telakkisi’ne sadık kalmıştır. Bu yolla, ‘kanun’, ‘hürriyet’, ‘taassup’, ‘fünun’, ‘devlet’, ‘medeniyet’ ... kavramlarının Batı’dan gelen içerikleri karşısında, onları gelenekten gelen içerikleriyle mukayese etmiştir.” (K1, s.145).

‘Genel İfade’ kategorisinde yer alan ‘Özgürlük ve Medeniyet İlişkisi’ni konu edinen bir başka alıntı ise aşağıda verilmiştir:

“Kültür bir terkiptir, her bir topluma has biçimlerdir...Medeniyet ise, insanların ortak ürünüdür. Atatürk’ün de ifade etmiş olduğu gibi, ‘Dünyada her kavmin varlığı, kıymeti, hürriyet ve bağımsızlık hakkı, sahip olduğu ve yapacağı medeni eserlerle uyumludur. Medeni eser meydana getirmek kabiliyetinden yoksun olan kavimler, hürriyet ve bağımsızlıklarından tecrid olunmaya mahkumdurlar...” (K1, s.149).

‘Ahlak Felsefesi ve ‘Siyaset Felsefesi’ kategorisinde felsefi konulara yaklaşık yüzde 17 oranında yer verilmiştir. ‘Ahlak Felsefesi’ kategorisinde ‘Tabiatta Zorunluluk Ahlakta ise Özgürlük’ olduğuna yönelik görüşten kısa bir kesit aşağıda sunulmuştur:

“İnsan bedeniyle tabiat kanununa bağlıdır. Ahlakıyla ‘muhtar’ (otonom)dır. Yani ahlak kanununu insanın kendisi kor; dışarıdan zorla almaz. Onun için Kant’a göre, tabiatta zaruret, ahlakta hürriyet vardır.” (K1, s.125).

‘Siyaset Felsefesi’nde öğretim programında da bir konu olarak karşımıza çıkan ‘Taassup ve Hürriyet’ başlığında taassubun ne olduğu konusuna ağırlık verilmiş, felsefe ile de bundan kurtulabileceğinden bahsedilmiştir. Böylece düşünce özgürlüğüne vurgu yapılmıştır. Bu durum ders kitabında şu şekilde geçmektedir:

“Taassup, bilgisizlikten ve bilinçsizlikten ileri gelen bir ruh hali ve alışkanlıktır. Taassup, dünyaya veya herhangi bir soruna dar açıdan bakmaktan doğar. Oysa bilim ve felsefenin bakışı açısı geniştir... . Bilgisizlikten kurtulmak demek taassuptan kurtulma, düşünce hürriyetine kavuşmak demektir.” (K1, s.148).

Benzer düzeyde ‘Din Felsefesi’ kategorisinde ise ‘Ahlak Felsefesi’ ve ‘Siyaset Felsefesi’ kategorisinde olduğu gibi iki problem yer almaktadır. Bu problemlerden birisi olan ‘Tanrısal Yaratımda Hür Oluş’ kodu ile aşağıdaki gibi ele alınmıştır:

“Evren, ağırlıkları olmayan gelip geçici birtakım vasıfları bulunan, sayıları belirsiz birtakım parçacıkların, boşlukta, üst üste konulmasıyla meydana gelmiştir. Tanrı, hür iradesiyle, istediği kadar parçacı, istediği vasıfta, istediği anda yaratır. (K1, s.81).

Son olarak ‘Varlık Felsefesi’ kategorisinde diyalektik süreçteki Ben’e değinilmiştir. ‘Ben’in hür olarak yaratımı’ olarak kodlanan bahis ders kitabında şu şekilde yer almıştır:

“Bu varlık felsefesine göre, ‘Ben’i yaratan varlık veya tarih değildir. Tersine varlığı ve tarihi yaratan Ben’dir, derler. Bu, Varlığı ve Tarihi yaratan ‘Ben’in, hür olarak, tez, antitez ve sentez adımlarını ata ata hareket etmesidir.” (K1, s.131).

Bahsi geçen felsefedeki önemli konu alanlarına ilişkin özgürlük kavramı ‘K1’de ele alınmış olup ‘Bilgi Felsefesi’, ‘Bilim Felsefesi’, ‘Felsefeye Giriş’, ‘Sanat Felsefesi’ ve ‘Tarih Felsefesi’ kategorilerinde özgürlük kavramına yer verilmemiştir. Bu da önemli bir eksikliklerdir. Çünkü özgürlük gibi daha kapsamlı bir konuda farklı konu alanlarının ele alınması öğrencilere önemli perspektifler sağlayacaktır. Bu dönemdeki ders kitabında genel ifadelerin sık yer alması dönemin siyasi-sosyal yapısından kaynaklı olarak

özgürlüklerin yüzeysel ele alışı ile ilişkili olabilir. Özgürlüklerin sınırlandırıldığı bir döneme de denk gelmesi, felsefe eğitimine de yansımaktadır.

5.1.4. K2 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozof/Düşünce Adamları

'K2' kodlu felsefe ders kitabında özgürlük kavramına ilişkin hangi filozoflar/düşünce adamlarına ne kadar yer verildiği tespit edilmiştir. Tablo 5'te özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilen filozoflar/düşünce adamları, frekanslar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 5.

K2 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozof/Düşünce Adamlarının Betimsel Analizi

Filozof/Düşünce Adamı	Frekans	Yüzde
Mevlâna	2	15,30
Yunus Emre	2	15,30
I. Kant	1	7,70
Fichte	1	7,70
F. Schelling	1	7,70
Ziya Paşa	1	7,70
Namık Kemal	3	23,10
M. K. Atatürk	1	7,70
A. Einstein	1	7,70
Toplam	13	100,00

Tablo 5 incelendiğinde, 'K2'de de 9 farklı filozof/düşünce adamına değinilmiş, bu kişilerin toplam 13 farklı yerde görüşlerine yer verilmiştir. Bu rakam 'K1' ile kıyaslandığında daha düşüktür. 'K2'de düşünce adamı sayısı 6 iken, filozof sayısı 3'tür. Böylece 'K2'de, özgürlük kavramına ilişkin, ağırlıklı olarak düşünce adamlarının görüşlerine yer verildiği söylenebilir. Bir düşünce adamı olan Namık Kemal'in, yüzde 23,10 oran ile, özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine en fazla yer verilen yer verilen kişi olduğu görülmektedir. Namık Kemal'in görüşlerinden bir tanesi aşağıdaki şekilde ders kitabında geçmektedir.

“Namık Kemal’e göre, insanlar özgür doğmaktadır. Özgür doğmakta da eşittirler. Ama özgür yaşamakta eşit değildirler. Ona göre, bu eşitsizlikler, yalnız yasa karşısında giderilir. Yasa bu eşitsizlikle adaleti temsil eder. Kanun, aynı zamanda toplumun düzenidir...” (K2, s.132).

Yine daha önceki ders kitabında da değinildiği gibi 1985 felsefe dersi programında, öğrencilerin, Türk ve Türk-İslam âleminin içinde bulunduğu kültür ve medeniyet gelişmeleri konusunda haberdar edilmesine yönelik amaç bulunmaktadır. Bu ders kitabında Mevlana’nın ve Yunus Emre’nin özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine, Namık Kemal’den sonra en fazla oranda yer verilmiştir. Mevlana’nın özgürlük kavramına ilişkin görüşlerinden biri aşağıdaki gibidir:

“Mevlana, insanın özgür olup olmadığı konusu üzerinde de durmuştur. Ona göre, insan, sorumluluk sahibi bir varlık olarak özgürdür. İnsan, dünyaya gelip gelmeme konusunda özgür değildir. Ancak, dünyaya geldikten sonra tüm yapıp-etmelerinde özgürdür. Tanrıya ulaşma yolunda da özgürdür. Çünkü Tanrı sevgisi öğrenmeyle, çabayla kazanılacak bir şeydir.” (K2, s.91).

Mevlana’nın görüşlerinden sonra, ders kitabındaki Yunus Emre’ye ait görüşler ise şu şekilde sunulmaktadır:

“Yunus Emre’ye göre, insan özgürdür. Ancak bu dünyadaki özgürlüğü sınırlıdır. O, bu dünyaya isteyerek gelmemiştir. Bu ona sorulmamıştır. İnsan ruhu bedeni içine girmeden önce özgürdür. Özgür olmamak insan yapısına aykırı olduğu için, bu dünya ona yabancısıdır, bu dünyadan kaçmak ister. Ancak özgürlüğü sınırlı olduğu için kaçamaz. Bu dünyadan ayrılmak onun elinde değildir. İnsanın özgürlüğü eylemlerinde, seçmelerindedir. İnsan, şöyle ya da böyle eylemekte, karar vermekte, şu ya da bu yaşam biçimini seçmekte özgürdür” (K2, s.93).

Bu ders kitabında da 1985 felsefe dersi öğretim programının amaçları geçerli olmakla birlikte, bu amaçlarda yer alan Atatürk’ü bir zihniyet geliştirme amacı devam etmektedir (Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1985a, s.359). Bu amaca uygun olarak Atatürk’ün özgürlük konusundaki görüşleri sınırlı olmakla birlikte ‘K2’de şu şekilde yer almaktadır:

“Atatürk’ün düşüncesinin temelinde, akılcı, özgür, insancıl ve toplumcu bir felsefe egemendir. Bunu, eğitimde şöyle dile getirir: ‘fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür insanlar yetiştirmek amacımızdır.’ Ona göre, yaşamda tam refah ve mutluluk ancak gelecek nesillerin mutluluğu, daha iyi yaşamları için çalışmakta bulunabilir.” (K2, s.138).

Son olarak Schelling’in özgürlük kavramına yönelik görüşünden bir alıntı aşağıda verilmiştir:

“..., Schelling’e göre, tarihte bir çeşit determinizm yani zorunluluk ve yasa vardır. Bu anlayışta hem zorunluluk, hem yasa, hem de özgür insan eylemleri yer alır.” (K2, s.120).

‘K2’de filozoflara kıyasla düşünce adamlarının özgürlük kavramı ile ilgili görüşlerine daha fazla yer verildiği söylenebilir. Özgürlüğe yönelik görüşlerine en fazla yer verilen kişinin Namık Kemal olması da bu durumu doğrulamaktadır. Ayrıca ‘K1’ ile benzer şekilde özgürlük kavramı ile ilgili görüşlerine yer verilen filozof ya da düşünce adamı sayısı ve çeşitliliğinin azlığı dikkat çekmektedir. Bu sebeple de bu dönemdeki ders kitaplarında özgürlük konusunun sınırlı olarak ele alındığı söylenebilir. Bu da öğrencilerin tarihsel dönemlere bağlı olarak özgürlük düşüncesindeki değişimleri görememesi ve özgürlük konusuna farklı açılardan bakamamasına sebep olabilmektedir. Diğer ders kitaplarında karşımıza çıkmayan, sadece bu ders kitabında görüşlerine yer verilen filozoflar da bulunmaktadır. Bunlar; Fichte ve F. Schelling’tir. Türk ve Türk-İslam âleminin içinde bulunduğu kültür ve medeniyet gelişmeleri konusunda haberdar edilmesine yönelik amaç bulunmasına rağmen K2’de sadece Mevlana’nın ve Yunus Emre’nin özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine değinilmiştir. Bu oran ‘K1’e göre daha fazla olmasına rağmen yeterli olduğu söylenememektedir. Mevlâna ve Yunus Emre’ye ilişkin görüşlerin sadece bu ders kitabında geçiyor olması da önem arz etmektedir. ‘K1’de bahsedildiği gibi, 1985 felsefe dersi öğretim programında amaçlarda yer alan Atatürkçü bir zihniyet geliştirme isteği bulunmasına rağmen, bu kitapta da (K2), Atatürk’ün özgürlük ile ilgili görüşleri sınırlılık göstermektedir. Ancak ‘K1’ ile karşılaştırıldığında Atatürk’ün görüşlerine daha fazla yer verildiği söylenebilir. Özgürlük konusu dışında da Atatürk’ün görüşlerine yer verilmiş olma durumu da göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak, bu çalışmada sadece özgürlük kavramı bağlamında inceleme yapıldığı için değerlendirmeler de sadece özgürlük kavramı ile ilişkili olarak yapılmıştır.

5.1.5. K2 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konular

‘K2’ kodlu ders kitabında özgürlük kavramının incelenmesine yönelik genel karşılaştırmalar ve hangi filozoflara/düşünce adamlarına yer verildiğinin tespitinden sonra özgürlük kavramının felsefe ders kitabında hangi kategoriler üzerinde yoğunlaştığının tespiti yapılmıştır. Böylece felsefenin sistematik sınıflandırılmasına bağlı olarak

oluşturulan, kategoriler çerçevesinde, özgürlük kavramının ele alındığı felsefi konulara yönelik betimsel analiz tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6.

K2’de Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konuların Betimsel Analizi

Kategori	Kod	Frekans	Yüzde
Bilgi felsefesi	Aklın formları-ideler	1	8,33
Din felsefesi	Tasavvuf	1	8,33
Genel ifade	Hürriyet gazetesi	1	8,33
	Görelilik teoremi	1	8,33
	Özgürlük yolları	1	8,33
İnsan felsefesi	İnsanın akılsal özgürlüğü	1	8,33
	İnsan eylemlerinde özgür müdür?	2	16,66
Siyaset felsefesi	Düşünce özgürlüğü	1	8,33
	Özgürlük, eşitlik ve yasalar	1	8,33
	Uygarlık ve özgürlük	1	8,33
Tarih felsefesi	Tarihte özgürlük ve zorunluluk	1	8,33
Toplam		12	100,00

Tablo 6’da görüldüğü gibi ‘K2’ kodlu ders kitabında; ‘Bilgi Felsefesi’, ‘Din Felsefesi’, ‘Genel İfade’, ‘İnsan Felsefesi’, ‘Siyaset Felsefesi’ ve ‘Tarih Felsefesi’ olmak üzere toplam altı kategoride özgürlük kavramına ilişkin felsefi konular ders kitabında yer almaktadır. Frekans dağılımlarına göre karşılaştırıldığında bir konunun en fazla iki farklı yerde alındığı (frekansının maksimum iki olduğu) görülmektedir. Bu durum özgürlük kavramı ile ilişkili bir konunun ders kitabında ikinci kez ele alınmasının nadir olduğunun bir göstergesidir.

Kategorilerin kendi içindeki dağılımı incelendiğinde yaklaşık yüzde 25’er oran ile en fazla ‘Genel İfade’, ‘İnsan Felsefesi’ ve ‘Siyaset Felsefesi’ kategorileri özgürlük kavramı ile ilişkili felsefi konularda ele alınmıştır. ‘Genel İfade’ kategorisinde ‘K1’de olduğu gibi özgürlüğe yönelik bir konunun; açıklaması veya tartışılması yapılmamaktadır. Aşağıda

‘Genel İfade’ kategorisinde ‘Görelilik Teoremi’ koduyla kaydedilen alıntıya yer verilmiştir:

“Bu kuramın temel önermesi, hızı ne olursa olsun, özgürce hareket eden her gözlemciye göre bilim yasalarının aynı olmasıdır.” (K2, s.142).

‘İnsan Felsefesi’ kategorisinde ise en yüksek frekansa sahip olan ‘İnsan Eylemlerinde Özgür müdür?’ sorusu yer almaktadır. Buna yönelik aşağıda bir alıntıya yer verilmiştir:

“...Bunun sonucu olarak Müslüman düşünürler akıl ve nakle dayanak kendi dinlerini savunmaya başlarlar. Böylece kelam düşüncesi doğar. Kelamcılar arasında mutezili olanlar akli esas alırlar. Naklin akıl ile çelişkiye düşmeyeceğini söylerler. Kur’an’ın yaratılmış olduğunu, Tanrının kullar tarafından görülemeyeceğini, insanın da kendi eylemlerini özgür işlediğini ileri sürerler.” (K2, s75).

Yine ‘İnsan Felsefesi’ kategorisi içerisinde yer alan ‘İnsanın Akılsal Özgürlüğü’ kodu Tablo 4’te yer almaktadır. Bu görüş ise ders kitabında şu şekilde geçmektedir:

“Romantikler, insanın özgür olduğu düşüncesinden hareket ederler. Bilimlerin insanı mekanikleştirmesine engel olunması gerektiğine inanırlar. Onlara göre, insanın iç dünyası (eğilimleri, tutkuları, istekleri vb.) dikkate alınmalıdır. Ona göre, insan özgür bir varlıktır. Tanrı, insanı özgür yaratmıştır. İnsan akli ile hareket ederek kendi geleceğini kurmalıdır” (K2, s.131).

Üçüncü olarak ‘K2’de en fazla yer verilen kategori ‘Siyaset Felsefesi’ne yöneliktir. Bu kategoride yer alan ‘Düşünce Özgürlüğü’ne yönelik alıntı ise aşağıdaki gibidir:

“...Eleştiri olmazsa bilim uğruna bilimsel bir tutuculuk da yerleşip yaygınlaşabilir. Bu da insanın düşündüklerini, düşüncelerini ortaya koyma özgürlüğünü kısıtlar. Böylece insanın bakış açılarının daralmasına yol açar.” (K2, s.135).

‘Siyaset Felsefesi’ kategorisinde son olarak ‘Uygarlık ve Özgürlük’ koduna ilişkin alıntıya yer verilmiştir:

“Çağını yakalayamayan toplumlar ise tam anlamıyla bağımsız ve özgür değildir. Uygar toplumlara çeşitli biçimlerde bağımlıdır. Bağımsız ve özgür bir toplum olmak için uygarlık yolunda başarılı adımlar atmak gerekir.” (K2, s.136).

‘K2’ ders kitabında ‘Din Felsefesi’ kategorisinde ise tasavvuf probleminde insanın Tanrıya ulaşma yolunda özgür olduğundan bahsedilmektedir. Bu ifade ders kitabında şu şekilde yer almaktadır:

“İnsan, dünyaya gelip gelmeme konusunda özgür değildir. Ancak, dünyaya geldikten sonra tüm yapıp-etmelerinde özgürdür. Tanrıya ulaşma yolunda da özgürdür.” (K2, s.91).

Son olarak ise ‘Tarih Felsefesi’ kategorisinde ‘Tarihte Özgürlük ve Zorunluluk’ bahsi ders kitabında yer almaktadır. Bu konu ilk kez ve sadece ‘K2’de karşımıza çıkmaktadır. Buna yönelik alıntı aşağıdaki gibidir:

“Tarihteki determinizm, bir düzenlenmişliktir. Tarih, yüksek bir ilkenin yönettiği bir süreçtir. Bu ilke, hem özgürlük, hem determinizm hem de yaratmayı kendinde barındıran bir ilkedir.” (K2, s.120).

‘K2’de ‘Bilgi Felsefesi’, ‘Din Felsefesi’, ‘Genel İfade’, ‘İnsan Felsefesi’, ‘Siyaset Felsefesi’ ve ‘Tarih Felsefesi’ kategorilerinde özgürlük kavramına yer verilmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi ‘Tarih Felsefesi’ kategorisine ilk kez ve sadece bu ders kitabında yer verilmektedir. Ancak, ‘Ahlak Felsefesi’, ‘Bilim Felsefesi’, ‘Felsefeye Giriş’, ‘Sanat Felsefesi’ ve ‘Varlık Felsefesi’ gibi temel felsefi alt disiplinlerde özgürlük kavramına yer verilmemiştir. Bu ders kitabında da ağırlıklı yönelinen kategoriler ‘Genel İfade’ ve ‘İnsan Felsefesi’ olmakla birlikte, bir de ‘Siyaset Felsefesi’ne de ağırlık verilmiştir. Bu yönleriyle bu ders kitabında da genel ifadelerin sık yer alması dönemin siyasi-sosyal yapısından kaynaklı olarak özgürlüklerin yüzeysel ele alışı ile ilişkili olarak görülebilir.

5.2.1994-2009 Yılları Arasında Felsefe Ders Kitaplarında Özgürlük Kavramı

Ders kitaplarında özgürlük kavramı ikinci dönem olarak 1994 ve 2009 yılları arasındaki ‘K3’ ve ‘K4’ kodlu felsefe ders kitaplarında ele alınmıştır. Bu kısımda ilk olarak ‘K3’ ve ‘K4’te özgürlük kavramına yönelik sayısal karşılaştırmalar yapılmıştır. Sonrasında hangi filozofların/düşünce adamlarının bu ders kitaplarında yer aldığı tespit edilmiştir. En son olarak da özgürlük kavramına yönelik hangi kategorilere ders kitabında yer verildiği betimsel analiz ile ortaya koyulmuştur.

5.2.1.K3-K4 Kodlu Felsefe Ders Kitaplarının Betimsel Analizi

Ders kitaplarında özgürlük kavramı incelenirken ilk olarak ‘K3’ ve ‘K4’ kodlu ders kitaplarında özgürlük, hürriyet kelimelerinin cümlelerde, paragraflarda ve sayfalarda geçişi sayısal olarak ortaya konulmuştur. Betimsel analiz sonuçları tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7.

K3-K4 Kodlu Ders Kitaplarında Özgürlük Kavramına Yönelik Betimsel Analiz

	Ders kitabı kodu	Özgürlük kavramının geçtiği sayı	Ders kitabındaki toplam sayı	Yüzde
Kelime	K3	167		
	K4	160		
Cümle	K3	138	4253	3,24
	K4	127	2228	5,70
Paragraf	K3	69	841	8,20
	K4	76	654	11,6
Sayfa	K3	48	222	21,6
	K4	46	134	34,3

Tablo 7 incelendiğinde ‘K3’te özgürlük ya da ona muadil olan kavramlarda kelime sayısı, cümle sayısı ve sayfa sayısı, ‘K4’e göre daha fazladır. Bununla birlikte bu sayıların kitaptaki toplam cümle sayısına, paragraf sayısına ve sayfa sayısına oranı incelendiğinde ise ‘K4’ün, oran olarak daha fazla olduğu görülmektedir. ‘K4’teki bu oranlar cümle için 5,70; paragraf sayısı açısından bakıldığında 11,6’dır. Son olarak özgürlük kavramının ya da ona muadil kavramların geçtiği sayfa sayısının, toplam ders kitabındaki sayfa sayısına oranı ise 34,3’tür. ‘K3’te özgürlük kavramının geçtiği; kelime, cümle ve sayfa sayısı bakımından daha fazla sayıya sahip olmasına rağmen, ‘K4’ün oran (mevcut cümle, paragraf ve sayfa sayısının toplam cümle, paragraf ve sayfa sayısına oranı) olarak daha fazla olmasının sebebi ise ‘K3’ün toplam cümle sayısı, paragraf sayısı ve sayfa sayısı açısından, ‘K4’e göre daha fazla sayfa sayısına sahip olmasından kaynaklı olabilmektedir. Oranlar farklı olmasına rağmen sayıların hemen hemen yakın çıkması ders kitapları arasındaki farkların birbirine yakın olduğunu gösterebilmektedir.

5.2.2. K3 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozof/Düşünce Adamları

'K3' kodlu felsefe ders kitabında özgürlük kavramına ilişkin hangi filozoflar/düşünce adamlarına ne kadar yer verildiği tespit edilmiştir. Tablo 8'de özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilen filozoflar/düşünce adamları, frekanslar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 8.

K3 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozof/Düşünce Adamlarının Betimsel Analizi

Filozof/Düşünce Adamı	Frekans	Yüzde
Farabi	1	2,60
T. Hobbes	2	5,10
Spinoza	4	10,20
J. Locke	2	5,10
J. J. Rousseau	1	2,60
A. Smith	1	2,60
I. Kant	1	2,60
F. Schiller	2	5,10
F. Hegel	2	5,10
C. Fourier	1	2,60
R. Owen	1	2,60
A. Comte	1	2,60
M. Stirner	1	2,60
J. Proudhon	1	2,60
J. S. Mil	3	7,70
K. Marx	1	2,60
F. Nietzsche	3	7,70
M. K. Atatürk	2	5,10
H. Bergson	1	2,60
G. Orwell	2	5,10
K. Popper	2	5,10
J. P. Sartre	4	10,20
Toplam	39	100,00

Tablo 8’de görüldüğü gibi ‘K3’te 22 farklı filozof/düşünce adamına değinilmekle birlikte toplam 39 frekans tespit edilmiştir. ‘K3’ kodlu ders kitabında özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine en çok değinilen kişiler 10,20’lik oran ile Spinoza ve Sartre’dır. Spinoza’ya yönelik alıntılardan ikisi ders kitabında şu şekilde yer almaktadır:

“... Spinoza, insanın tüm eylemlerinin, hem zihinsel hem de fiziksel eylemlerinin, daha önceki nedenler tarafından belirlendiğini söyler. Şu halde insanda özgür bir irade bulunduğundan söz edilemez. İnsanların kendilerinin özgür olduklarını sanmaları, yalnızca yaptıkları işlerin farkında olmalarından, ancak bu işleri belirleyen nedenleri bilmemelerindedir. Bundan dolayı, gerçek özgürlük kendi doğamızın zorunluluğunu bilmek, buna ayak uydurmaktır...” (K3, s.132).

“İnsanın kendisi ve sahip olduğu her şey, Tanrı’nın bir parçasıdır. İnsan, bütünüyle Tanrı’ya bağlıdır... . Bu ise, Tanrı’yla özdeş olan evreni ve evrendeki zorunluluğu ve zorunlu yasaları bilmek anlamına gelir. Anlama ve bilme ile de, birey alçak gönüllü olur ve özgürlüğe kavuşur.” (K3, s198).

Yine bir başka en fazla değinilen filozof olan Sartre’ın özgürlük kavramına ilişkin görüşlerinden ikisi aşağıdaki verilmiştir:

“İnsan, kendisi için varlıktır, bilinç ve özgürlüktür. Sartre, bu düşüncüyü, ‘İnsan özgürlüğe mahkumdur’ sözüyle dile getirir. Hangi koşullar içinde bulunursak bulunalım, biz özgürüz ve kendi yaşamımızı kendi kararlarımızla meydana getiririz.” (K3, s.126).

“Tanrı, yani bir yaratıcı var ise, insanın özü de var demektir ve bu öz var oluştan önce gelir. Başka bir deyişle, eğer Tanrı varsa, özgürlük yok demektir ve insan kendi özünü oluşturma olanak ve gücünden yoksundur. Bu olanak ve gücün söz konusu olabilmesi için, Tanrı’nın, Sartre’a göre, var olmaması gerekir.” (K3, s.201).

Ders kitabında yüzde 7,70’lik oran ile Nietzsche ve Mill’in özgürlük kavramı ile ilişkili görüşlerine ikinci sırada yer verilmiştir. Bunlardan Nietzsche’nin özgürlüğe ilişkin görüşlerinden birisi aşağıdaki şekilde ders kitabında geçmektedir:

“... insan için bir özgürlük ve ahlaktan söz edilebilecekse, sonsuzca güce sahip olan bir varlığın olmaması gerekir. Zira, sonsuz olanla sınırlı olan, en yetkin olanla yetkin olmayan, tamla eksik olan bir ve aynı dünyada bulunamaz. Öyleyse, insanın kendisini özgürce yaratabilmesi için, Tanrı’dan vazgeçilmesi gerekir.” (K3, s.200).

Üçüncü sırada yüzde 5,10’luk oran ile Hobbes, Locke, Schiller, Hegel, Orwell, Popper ve Atatürk’ün özgürlük kavramı ile ilişkili görüşleri karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Hobbes’un özgürlük kavramı ile ilgili görüşlerinden birisi ders kitabında şu şekilde geçmektedir:

“... . Fakat, bu mutlak özgürlük hali insan için, o toplumda yaşadığı sürece, kesinlikle söz konusu olamaz. Mutlak bir özgürlük halinin, yani hiçbir baskı ve sınırlamanın söz konusu

olmaması durumunda, Hobbes'un da söylemiş olduğu gibi, sonuç herkesin herkesle savaşıdır.” (K3, s.147).

Bir başka 5,10'luk oran ile görüşlerine yer verilen filozof ise Popper'dır. Popper'ın 'K3'te geçen özgürlük kavramına ilişkin görüşlerinden birisi aşağıdaki gibidir:

“Gerek uygulama gerekse ahlaki görüş açısından erişebileceğimiz en iyi toplum, üyelerine olabilecek en çok özgürlüğü tanıyan toplumdur; ama en çok özgürlük, koşullu olarak sağlanabilir; ancak, bu amaç için düzenlenen ve devlet gücüne dayanan kurumlarla optimum düzeyde yaratılabilir ve sürdürülebilir...” (K3, s.169).

Son olarak 5,10 oran ile 'K3'te görüşlerine yer verilen Atatürk'ün özgürlük kavramına ilişkin görüşlerinden birisine değinilmiştir. Atatürk'ün din konusundaki özgürlüğe yönelik ifadeleri ders kitabında aşağıdaki şekilde yer almaktadır:

“... Atatürk laiklik yoluyla devletin dine dayanarak bireyler üzerinde bir baskı kurmasına engel olmuştur. Böylelikle, din konusu özgür bireylerin kendi iradelerine bırakılmıştır. Bu ise, gerçek anlamda bir inanç özgürlüğünden başka hiçbir şey değildir.” (K3, s.166).

Bu dönemdeki felsefe öğretim programında 'Siyaset Felsefesi' ve 'Din Felsefesi' ünitelerinde 'millî egemenlik' ve 'laiklik' kavramlarıyla ilişkili olarak Atatürk'ün görüşlerine yer verileceği felsefe öğretim programında yer almaktadır (MEB, 1992). Bu çerçevede de Atatürk'ün bazı görüşlerine yer verildiği söylenebilir.

Dördüncü ve son sırada yüzde 2,60'lık oran ile Farabi, Rousseau, Kant, Bergson gibi filozofların özgürlük kavramı ile ilişkili görüşleri 'K3'te karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Farabi'nin özgürlük kavramı ile ilintili görüşü 'K3'te şu şekilde geçmektedir:

“... İnsan iradesi, ruhun algılama ve arzulama yetilerinin ürünüdür. Farabi'ye göre, iradenin akla dayanan düşünceler üzerine kurulduğunu bilen insan, özgürlüğe ulaşabilir.” (K3, s.131).

Genel olarak bakıldığında bir önceki dönemde düşünce adamlarına da ağırlıklı olarak yer verilirken, 'K3'te filozofların özgürlük kavramına ilişkin görüşleri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Ayrıca bu ders kitabında önceki döneme göre daha fazla sayıda farklı filozofun özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. 'K3'te toplamda 22 farklı kişiye 39 farklı yerde yer verildiği görülmektedir. Böylece bir önceki döneme göre özgürlük bahsine daha kapsamlı yaklaşıldığı söylenebilir. İlk kez ve sadece bu ders kitabında Comte gibi pozitivist ve Marx gibi materyalist bir filozof/düşünce adamına yer verilmiştir. Yine bu

öğretim programında da Türk-İslam düşünürlerinin konu ile ilgili yerlerde görüşlerine yer verileceği belirtilmektedir (MEB, 1992). Ancak bu ders kitabında yalnız Farabi'ye yer verilmiştir. Buna rağmen Farabi'nin görüşlerine sadece 'K3'de yer alıyor olması önemlidir. Bununla birlikte bu ders kitabında ağırlıklı olarak Batılı felsefecilerin özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine ağırlıklı olarak yer verildiği söylenebilir. Bu dönemdeki öğretim programında 'Siyaset Felsefesi' ve 'Din Felsefesi' ünitelerinde 'millî egemenlik' ve 'laiklik' kavramlarıyla ilişkili olarak Atatürk'ün görüşlerine yer verileceği ifadesi yer almakla birlikte (MEB, 1992), Atatürk'ün özgürlük kavramı ile ilgili bazı görüşlerine ders kitabında yer verilmiştir.

5.2.3.K3 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konular

'K3' kodlu ders kitabında özgürlük kavramının incelenmesine yönelik genel karşılaştırmalar ve hangi filozof/düşünce adamlarına yer verildiğinin tespitinden sonra, özgürlük kavramının, felsefe ders kitabında hangi kategorilerde yoğunlaştığının tespiti üzerinde durulmuştur. Böylece felsefenin sistematik sınıflandırılmasına bağlı olarak oluşturulan, kategoriler çerçevesinde, özgürlük kavramına ilişkin betimsel analiz tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9.

K3'te Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konuların Betimsel Analizi

Kategori	Kod	Frekans	Yüzde
Ahlak felsefesi	Ahlak ve özgürlük bağlantısı	2	6,06
	İnsan eylemlerinde özgür mü?	2	6,06
	İrade özgürlüğü	2	6,06
Bilgi felsefesi	Düşüncenin sınırları	1	3,03
Din felsefesi	Kötülük problemi ve özgürlük	1	3,03
	Tanrı problemi	2	6,06
	Tanrısal özgürlük	1	3,03
İnsan felsefesi	Değer yaratan insan ve özgürlük	1	3,03
	İnsan özgür müdür?	1	3,03
	İnsan özgürlüğe nasıl ulaşır?	3	9,09
Sanat felsefesi	Sanatın özgürleştirici yönü	2	6,06
Siyaset felsefesi	Anarşizm ve özgürlük	1	3,03
	Distopya	1	3,03
	Eşitliğe dayalı ideal düzen	1	3,03
	Hak ve özgürlükler	3	9,09
	İdeal düzen ve ütopya	1	3,03
	Mutlak özgürlük ve kaos	3	9,09
	Özgürlüğe dayalı ideal düzen	1	3,03
	Özgürlük ve eşitlik	3	9,09
Varlık felsefesi	Diyalektik süreç	1	3,03
Toplam		33	100,00

Tablo 9 incelendiğinde 'K3' kodlu ders kitabında; 'Ahlak Felsefesi', 'Bilgi Felsefesi', 'Din Felsefesi', 'İnsan Felsefesi', 'Sanat Felsefesi', 'Siyaset Felsefesi' ve 'Varlık Felsefesi' olmak üzere, yedi kategoride özgürlük kavramına ilişkin felsefi konuların ele alındığı görülmektedir. Frekans dağılımları incelendiğinde 'Ahlak Felsefesi' ve 'Siyaset Felsefesi' kategorilerinde özgürlük kavramına ilişkin yer verilen felsefi konuların yoğunlaştığı tespit

edilmiştir. Bu kategorilerden ‘Siyaset Felsefesi’nde ‘Özgürlük ve Eşitlik’ koduna ilişkin alıntı aşağıda verilmiştir:

“Günümüz siyaset felsefesi, demokrasi problemini sivil toplum-devlet kavram çiftiyle, özgürlük ve eşitlik ideallerinin oluşturduğu temel üzerinde ele alır. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki, siyaset felsefesinin en önemli görevi, özgürlük ve eşitlik ideallerine dayanarak, sivil toplum-devlet ilişkisi içinde şekillenen ‘siyaset’ olgusunu ele almaktır.” (K3, s.145).

Yine ‘Siyaset Felsefesi’ kategorisinde ‘Özgürlük ve Eşitliğe’ yönelik bir başka alıntı ise şu şekilde ders kitabında geçmektedir:

“Eşitlik olmadan, özgürlük olamaz. Çünkü, herkesin kendisini geliştirmek ve gerçekleştirmek için, özgürlüklerden eşit bir biçimde yararlanma hakkının bulunmadığı koşullarda, özgürlükten söz edilemez.” (K3, s.156).

‘Siyaset Felsefesi’ kategorisinde ‘Hak ve Özgürlükler’ içerisinde değerlendirilen görüşlere yönelik alıntılar ise şu şekilde ders kitabında geçmektedir:

“...Kişinin maddi ve manevi varlığıyla ilgili olan ve bu varlığın geliştirilmesini amaçlayan hakları ise, kişisel haklardır. Bu kişisel hakların başlıcaları, kişi ve konut dokunulmazlığı, özel yaşamın gizliliği, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğüdür...” (K3, s.146).

“... bireyler de devlet karşısında birtakım hak ve özgürlükler kazanmıştır. Bu sürece hukukun tam olarak katılması, bir yandan devleti kurumsallaştırırken, diğer yandan bireyin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almaya yaramıştır.” (K3, s.163).

Son olarak ‘Siyaset Felsefesi’ kategorisinde ‘Mutlak Özgürlük ve Kaos’ koduyla yer alan görüşün ders kitabında nasıl geçtiğine yer verilmiştir:

“Mutlak özgürlük durumunun, tam bir kaosa yol açacağını görebiliriz. Çünkü, özgürlük, insanın dışındaki baskı ve sınırlamaların yokluğu anlamına geliyorsa, herkes neyin doğru olduğuna bireysel olarak karar verir ve bu durum bireylerin görüşleri, kararları ve çıkarları arasında bir farklılığa ve çatışmaya yol açar.” (K3, s.149).

İkinci en fazla oran ile Tablo 9’da yer alan ‘Ahlak Felsefesi’ kategorisindeki ‘İnsan Eylemlerinde Özgür müdür?’ koduna yönelik alıntıdan birisi ise aşağıda verilmiştir:

“Temel değerleri ve erdemleri konu alarak, insan için neyin iyi olduğu sorusuna yanıt getirir. İnsan için özgürlüğün hangi anlamda olanaklı olduğunu sorgulayarak, insanın eylemlerini özgürlüğe dayandırmaya çalışır.” (K3, s.111).

‘Ahlak Felsefesi’ kategorisinde değerlendirilen bir başka konu ‘İrade Özgürlüğü’ne yöneliktir. Buna yönelik alıntılardan birisi ‘K3’te şu şekilde yer almaktadır:

“Ahlaki anlamda özgürlük ise, daha çok bir irade özgürlüğüdür. Yani kişinin iyi ve kötü, değerli ve değersiz olan karşısında, bir seçim yapabilmesi özgürlüğüdür.” (K3, s.113).

Son olarak ‘Ahlak Felsefesi’ kategorisinde ‘Ahlak ve Özgürlük Bağıntısı’na ilişkin toplam iki frekanstan birine aşağıda yer verilmiştir:

“Ahlakin varlığı, buradan da anlaşılacağı gibi, özgürlüğe bağlıdır. Kişi özgür olmadığında, yani iyi ve kötü, değerli ve değersiz karşısında, kendi motifleriyle, kendi arzu, istek ve idealleriyle bir seçim yapamadığı zaman, ahlaki eylemden söz edilemez.” (K3, s.113).

‘İnsan Felsefesi’ kategorisinde ise en çok frekansa sahip olan ‘İnsan Özgürlüğe Nasıl Ulaşır?’ kodu için ders kitabında yer alan toplam üç ifadeden birisi şu şekildedir:

“Özgür bir ruh, kararlarını akıllı düşüncesinden çıkarır. Tutkularının esiri olan insan, köledir; oysa, insan aklıyla davrandığı, doğadaki zorunluluğu ve kendisini bildiği zaman özgürleşir.” (K3, s.132-133).

‘Din Felsefesi’ kategorisinde ise ‘Tanrı Problemi’ özgürlük kavramına ilişkin en fazla ele alınan konudur. Bu konu ders kitabında iki yerde geçmektedir. Bunlardan biri ders kitabında şu şekilde yer almaktadır:

“... Ahlak söz konusu olduğunda ise, insanın Tanrı tarafından önceden belirlenmiş bir özü bulunmadığını, insanın özünü kendisi yarattığını savunmuşlardır. Onlar, insan özgürlüğünün, ancak Tanrı var olmadığı zaman, söz konusu olabileceğini iddia etmişlerdir.” (K3, s.200).

En son yine bu kategoride ‘Kötülük Problemi’nin özgürlük konusu ile ilişkili olarak ders kitabında nasıl geçtiğine değinilecektir. Kitaptan doğrudan alıntı şu şekildedir:

“Kötülük problemine karşı getirilen bir başka çözüm, özgür irade konusuyla ilgilidir. Tanrı, insan varlıklarına özgürlük vermiştir. Yani, insanlarda ne yapmaları gerektiği konusunda tercih yapmalarını sağlayan irade vardır. Bizler, özgür iradeye sahip olmasaydık eğer, bizim makinalardan, robotlardan hiçbir farkımız olmayacaktı...” (K3, s.200).

Genel olarak bakıldığında ‘K3’ kodlu ders kitabında belirlenen on bir kategoriden dördüne değinilmediği söylenebilir. Bunlar; ‘Bilim Felsefesi’ Genel İfade’, ‘Felsefeye Giriş’ ve ‘Tarih Felsefesi’dir. ‘K3’te ‘Genel İfade’ kategorisinde özgürlük bahsine yer verilmemesi olumlu olarak karşılanabilir. Çünkü özgürlük konusunda belirsiz olan, detaylı ele alınmayan konuların olmadığı çıkarımına bizi götürmektedir. Böylece özgürlük kavramının, daha belirgin meseleler üzerinden işlendiğinin bir göstergesi olarak kabul

edilebilir. Son olarak da ‘K3’te ‘Siyaset Felsefesi’ ve ‘Ahlak Felsefesi’ kategorilerinde özgürlük kavramına ağırlık verildiği söylenebilir.

5.2.4. K4 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozof/Düşünce Adamları

‘K4’ kodlu felsefe ders kitabında özgürlük kavramına ilişkin hangi filozoflara/düşünce adamlarına ne kadar yer verildiği tespit edilmiştir. Bu çerçevede özgürlük kavramı ile ilgili görüşlerini ortaya koyan filozoflar ve bu görüşlerin toplam ne kadar (frekans) ders kitabında geçtiğine bağlı oranlar sunulmuştur. Tablo 10’da özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilen filozoflar/düşünce adamları, frekanslar ve oranlar sunulmuştur.

Tablo 10.

K4 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen

Filozof/Düşünce Adamlarının Betimsel Analizi

Filozof/Düşünce Adamı	Frekans	Yüzde
Zenon	2	3,70
Epicuros	1	1,85
Aristoteles	4	7,40
Hacı Bektaş Veli	2	4,70
Aquino'lu Thomas	1	1,85
Gianozzo Manetti	1	1,85
Marsilio Ficino	1	1,85
Pico Della Mirandola	2	3,70
J. Calvin	1	1,85
Montaigne	1	1,85
T. Hobbes	1	1,85
Spinoza	1	1,85
J. Locke	2	3,70
Montesquieu	1	1,85
J. J. Rousseau	6	11,10
A. Smith	1	1,85
I. Kant	3	5,55
F. Schiller	1	1,85
F. Hegel	3	5,55
M. Stirner	1	1,85
J. Proudhon	1	1,85
J. S. Mill	5	9,25
F. Nietzsche	4	7,40
H. Bergson	2	3,70
A. Einstein	1	1,85
J. P. Sartre	5	9,25
Toplam	54	100,00

Tablo 10’da görüldüğü gibi ‘K4’te 26 farklı filozof/düşünce adamına değinilmekle birlikte toplam 54 frekans tespiti yapılmıştır. Ayrıca ‘K4’ kodlu ders kitabında, özgürlük kavramına ilişkin en fazla değinilen filozof/düşünce adamının yüzde 11,10’luk oran ile Rousseau olduğu görülmektedir.

Rousseau’nun özgürlük kavramına yönelik görüşlerinden ikisi aşağıdaki gibi ‘K4’te yer almaktadır:

“J.J. Rousseau, ‘doğal özgürlük’ ve ‘toplumsal özgürlük’ diye iki tür özgürlükten söz eder. Kişi, önceleri ‘doğal halde’ yaşarken hiçbir kuralın, yasanın belirlemesi olmadığı için, ‘doğal özgürlüğe’ sahiptir, ama yavaş yavaş toplumsallaşmaya başladığında kendisini birtakım bağlar, belirlemeler içinde bulur.” (K4, s.86).

“J. J. Rousseau’ya göre yaşamak, soluk alıp vermek değildir, yaşamak davranmaktır; yaşamak organlarımızı, duyularımızı, yeteneklerimizi sonuna kadar özgürce kullanmak demektir.” (K4, s.98).

Rousseau’dan sonra özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine en fazla yer verilen filozoflar yüzde 9,25’lik oran ile Sartre ve Mill’dir. Sartre’in ‘K4’te geçen ifadelerinden ikisi aşağıda sunulmaktadır:

“Sartre’a göre; göz önünde tuttuğum olanaklar sıkı sıkıya eylemime bağlanmışsa, işin sonrasıyla pek ilgilenmem, ilgilenmemek zorundayım.... Demek ki işler, insan onların nasıl olmasını kararlaştırırsa öyle olacaktır. İnsan özgürdür, çünkü yeryüzüne geldi mi, dünyaya atıldı mı bir kez, artık bütün yaptıklarından sorumludur.” (K4, s.71).

“J. Paul Sartre’a göre, insanın özgür olmasının yolu Tanrı’nın yokluğundan geçer, çünkü, Tanrı’nın varlığı, insanın özgür olarak kendi değerlerini yaratmasını engeller.” (K4, s.124).

Benzer oranda ders kitabında yer alan Mill’in görüşlerinden birisi ise aşağıdaki gibidir:

“J. S. Mill (1806-1873) yararcılığın (faydacı ahlakın) insanı bir domuzdan farklı kılacak insan doğası teorisinden yoksun bulunduğunu ve en çok sayıda insanın mutluluğunu göz ardı ettiğini ileri sürerek bireysel mutluluğu toplumsal mutluluğa bağlayan bir özgürlük felsefesi (ahlak görüşü) ortaya koymuştur.” (K4, s.72).

‘K4’te üçüncü sırada Nietzsche ve Aristoteles’in özgürlük kavramına yönelik görüşlerine yüzde 7,40 oran ile yer verildiği görülmektedir. Nietzsche’nin ders kitabındaki görüşlerinden ikisi şu şekilde yer almaktadır:

“...Nietzsche’ye göre Tanrı ölmüştür. Tanrı ile beraber tüm eski değerler de yıkılmıştır. Tanrının yerini ise, Tanrısal özelliklerinin farkına varan ‘üst insan’ almıştır. Yıkılan eski değerlerin yerini de bu üst insanın değerleri alacaktır. Bu değerlere sahip olan, sonuçta özgürleşecektir.” (K4, s.124).

“Nietzsche’ye göre insanın yaşarken karşılaştığı her otorite; her ahlak kuralı ‘ejderha’dır; onu hep ikilemler içinde bırakır. Kuralların bu zorlaması, insanı kendisine yabancılaştırır; özgürlüğünü elinden alır...” (K4, s.70).

Aristoteles’in özgürlük ile ilgili görüşüne daha önce hiçbir kitapta rastlanılmamıştır. Aristoteles’in özgürlük kavramına ilişkin görüşlerinden birisi ‘K4’te şu şekilde geçmektedir:

“Aristoteles’e göre ‘Aklını kullanarak bilgi sahibi olan insan özgürdür.’ Başka bir deyişle; ‘erdemli olmak, doğruyu yanlıştan ayırt etmek’, özgür olmak demektir.” (K4, s.66).

Ders kitabında dördüncü sırada, 5,55’lik oran ile, Kant ve Hegel’in özgürlük kavramına yönelik görüşlerine yer verildiği görülmektedir. İlk olarak Kant’tan bir alıntı ders kitabında şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

“İnsanın ancak aklının çizgisi doğrultusundaki eylemleriyle özgür olabileceğini ileri süren Immanuel Kant’a göre ahlaklı olmakla özgür olmak aynı şeydir, aklımızın koyduğu ahlak yasası ile eylem olanaklarımızın farkına varırız ve bu eylemlerle diğer insanlar için de bir şeyler yapmış oluruz...Ahlak yasası bizi doğrudan özgürlük kavramına götürür.” (K4, s.76).

Hegel’in özgürlük kavramı ile ilgili görüşlerinden biri ders kitabında şu şekilde geçmektedir:

“Hegel’in düşüncesinde, bir imkan olarak ortaya çıkan özgürlüğün gerçekleşmesi ve böylece de yabancılaşmadan kurtulma ancak tarih ve kültür dünyasında mümkün olmaktadır, çünkü özgürlüğe içeriğini verecek olan şey, öznel tinin, benin diğer benlerle karşılıklı etkileşimidir; diyalektiktir.” (K4, s.26).

‘K4’te beşinci sırada özgürlük kavramında görüşlerine yer verilen filozoflar 3,70’lik oran ile Zenon, Hacı Bektaş Veli, Pico Della Mirandola, Locke ve Bergson’dur. Bu filozoflardan bazılarının görüşlerine değinilecektir. Bu kişilerden ilk olarak Zenon’un özgürlük kavramına ilişkin görüşleri aşağıda yer almaktadır:

“Stoacılar Zenon’a göre; devlet, toplum ve kader gibi dış belirleyicilere rağmen insanın bir ‘iç özgürlüğü’ vardır ve doğasına, ussal özüne uygun davranışı insanın özgür iradesinin kanıtıdır.” (K4, s.13).

Yine bu öğretim programında da Türk-İslam düşünürlerinin konu ile ilgili yerlerde görüşlerine yer verileceği belirtilmektedir (MEB, 1992). Buna rağmen ‘K4’te sadece Hacı

Bektaş Veli’de özgürlük konusuna yönelik iki alıntı tespit edilmiştir. Bu alıntılardan birisi aşağıdaki gibidir:

“Dünyadaki haksızlık, toplumsal adaletsizlik ve eşitsizliği eleştiren Hacı Bektaş Veli (1210-1270), bağınaz ve sofı kişilerin dini kendi çıkarlarına alet etmesine karşı çıkıp, düşünce özgürlüğüne saygı duymaları, yoksula yardım etmeyen zenginleri ince alaylarla (mizahla, fıkralarla) eleştirmiştir.” (K4, s.79).

Son olarak beşinci sıradaki Locke’un özgürlük kavramına yönelik görüşlerinden birisine, ders kitabında geçtiği şekliyle, yer verilmiştir:

“Locke’a göre devletin görevi, doğal hakların korumasını sağlayacak bir düzenleme getirmektir. Bireylerin her biri sivil yapı içinde özgür bir varlık olarak kanunlar üzerinde anlaşılıp, aralarındaki anlaşmazlıklarda kullanmak ve suçluları cezalandırmak için yarattıkları hukuki otoriteye başvurabilmelidir. Bireyler özgür, eşit ve bağımsızdırlar ve hiç kimse diğerlerini bu haklarından mahrum edemez.” (K4, s.90).

Altıncı sırada tek bir yerde görüşlerine yer verilen filozof/düşünce adamlarına değinilmiştir. Bunlardan Aquino’lu Thomas, Montesquieu ve Stirner’in ders kitabında geçtiği şekliyle özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. İlk olarak Aquino’lu Thomas’ın özgürlük bahsindeki görüşüne yönelik alıntı sunulmuştur:

“Aquino’lu Thomas (1225-1274)’ya göre irade özgürdür, zorunlu olarak belirlenmiş değildir. Onda bir özgürlük olanak, seçme özgürlüğü vardır ve irade özgürlüğü her türlü ahlakın ön koşuludur.” (K4, s.67).

Özgürlüğe ilişkin görüşlerine tek yerde değinilen filozoflardan biri ise Montesquieu’dur. Onun görüşlerinden özgürlük kavramı ile ilgili olanı aşağıdaki gibi ‘K4’te yer almaktadır:

“Aydınlanma filozofu Montesquieu’ ye göre, insan üzerinde ‘iktidar’ yoluyla yaratılacak baskıyı önleyip, özgürlüğü sağlayacak olan yasalardır; baskı ve terör insan doğasına aykırı olup siyasal özgürlüklerin güvence altına alınması gerekir.” (K4, s.94).

Son olarak ise, anarşistlerden Stirner’in ders kitabında yer alan, özgürlük kavramı ile ilişkili görüşlerine yer verilmiştir. Stirner’in ifadesi ‘K4’te aşağıdaki gibi karşımıza çıkmaktadır:

“Özgür bireyi adeta putlaştıran Stirner insanın; dinin, devletin ve ahlak yasalarının kendisini köleleştirmesine engel olması gerektiğini ileri sürer. İnsan, biricik bireyselliğini gerçekleştirmenin yollarını aramalıdır.” (K4, s.69).

Filozof ve düşünce adamı çeşitliliği konusunda en kapsamlı ders kitabının ‘K4’ olduğu söylenebilir. Özgürlük bahsiyle ilişkili sadece ve en fazla oranda Aristoteles görüşüne bu ders kitabında yer verilmiştir. Yine Zenon ve Epicuros gibi filozofların özgürlük kavramı ile ilgili görüşleri ilk kez ve sadece bu ders kitabında yer almaktadır. Ayrıca farklı görüşlerdeki pek çok yabancı filozofa/düşünce adamına yer verilmiştir. Böylece öğrenciler özgürlük kavramının farklı tartışma konularını içeren görüşlerini inceleyerek tartışma ve sorgulama imkanı bulabileceklerdir. Yine bu öğretim programında da Türk-İslam düşünürlerinin konu ile ilgili yerlerde görüşlerine yer verileceği belirtilmektedir (MEB, 1992). Buna rağmen ‘K4’te sadece Hacı Bektaş Veli’de özgürlük kavramına yönelik görüşlere değinildiği tespit edilmiştir. Hacı Bektaş Veli’nin özgürlük kavramı ile ilişkili görüşleri de sadece bu ders kitabında yer almaktadır. Özgürlük kavramına ilişkin yine bu ders kitabında da Batılı filozofların görüşleri ağırlık kazanmıştır. Bu dönemdeki felsefe öğretim programında da ‘Siyaset Felsefesi’ ve ‘Din Felsefesi’ ünitelerinde ‘Millî Egemenlik’ ve ‘Laiklik’ kavramlarıyla ilişkili olarak Atatürk’ün görüşlerine yer verileceği belirtilmekte (MEB, 1992), ancak bu ders kitabında özgürlük kavramı ile bağlantılı şekilde Atatürk’ün görüşlerine yer verilmediği söylenebilir.

5.2.5. K4 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konular

‘K4’ kodlu ders kitabında özgürlük kavramının incelenmesine yönelik genel karşılaştırmalar ve hangi filozoflara/düşünce adamlarına yer verildiğinin tespitinden sonra özgürlük kavramının felsefe ders kitabında hangi kategoriler üzerinde yoğunlaştığının tespiti yapılmıştır. Böylece felsefenin sistematik sınıflandırılmasına bağlı olarak oluşturulan, kategoriler çerçevesinde, özgürlük kavramının ele alındığı felsefi konulara yönelik betimsel analiz tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11.

K4'te Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konuların Betimsel Analizi

Kategori	Konu	Frekans	Yüzde
Ahlak felsefesi	Akla dayalı ahlak yasası	2	5,55
	Evrensel ahlak yasası yoktur	1	2,77
	İnsan değerleri ve eylemler	3	8,33
	İrade özgürlüğü	1	2,77
	Özgürlük ve sorumluluk	1	2,77
	Öznel temelli ahlak yasası	1	2,77
Bilgi felsefesi	Felsefi düşünce ve özgürleşme	1	2,77
Bilim felsefesi	Aklın özgürleşmesi ve bilim	1	2,77
	Özgürleşme ve pozitivizm	1	2,77
	Özgürce ulaşılmış düşünceler	1	2,77
Din felsefesi	Din, ahlak ve özgürlük	1	2,77
	Tanrısal özgürlük	1	2,77
Genel ifade	Özgür site devletleri	1	2,77
İnsan felsefesi	Bilinç ve dolaysız sezgi	2	5,55
	Hümanizm ve özgürlük	1	2,77
	İnsanın özgür iradesi	1	2,77
	İnsan ve seçimleri	1	2,77
	Özgür insanın eğitimi	1	2,77
Sanat felsefesi	Sanatın özgürleştirici yönü	1	2,77
Siyaset felsefesi	Anarşizm ve özgürlük	2	5,55
	Birey ve devlet	1	2,77
	Devlet ve özgürlük	1	2,77
	Otorite ve özgürlük	1	2,77
	Özgürlüğe dayalı ideal düzen	1	2,77
	Temel haklar ve özgürlük	3	8,33
	Toplumsallık ve özgürlük	2	5,55
Varlık felsefesi	Diyalektik süreç	1	2,77
	Evrende özgürlük var mıdır?	1	2,77
Toplam		36	100

Tablo 11 incelendiğinde ‘K4’ kodlu ders kitabında; ‘Ahlak Felsefesi’, ‘Bilgi Felsefesi’, ‘Bilim Felsefesi’, ‘Din Felsefesi’, ‘Genel İfade’, ‘İnsan Felsefesi’, ‘Sanat Felsefesi’, ‘Siyaset Felsefesi’ ve ‘Varlık Felsefesi’ kategorilerinde özgürlüğe ilişkin felsefi konuların ele alındığı görülmektedir. Bu dokuz kategori diğer ders kitapları ile karşılaştırıldığında tespit edilen en fazla rakamdır. Frekans dağılımları incelendiğinde ‘Siyaset Felsefesi’ ve ‘Ahlak Felsefesi’ kategorilerinde özgürlük ile ilgili felsefi konuların yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu kategorilerden ‘Siyaset Felsefesi’nde ‘Temel Haklar ve Özgürlük’ koduna ilişkin iki alıntı aşağıda verilmiştir:

“Kanuni eşitlik, kişi güvenliği, bireysel özgürlük, düşünce ve inanç özgürlüğü, siyasi haklar ve mülkiyet hakkı olarak genelde belirlenen insan hakları şemsiyesi altına bireysel özgürlükler içine katabileceğimiz çalışma, adil ücret, sosyal güvenlik, sendika ve grev, sağlık ve eğitim hakları gibi haklar girmektedir.” (K4, s.84).

“İnsan hakları ve demokrasi birbirini gerektiren olgulardır. Demokrasinin değerleri; özgürlük, eşitlik, laiklik, adalet, saygı, sevgi gibi kavramlar olup bunların her biri aynı zamanda insanın sırf insan olduğu için talep ettiği bir haktır.” (K4, s.88).

‘Siyaset Felsefesi’ kategorisinde ikinci olarak ikişer frekansla en fazla değinilen kodlar ‘Anarşizm ve Özgürlük’ ile ‘Toplumsallık ve Özgürlük’tür. Bunlardan ilkinine ilişkin alıntılardan birisi aşağıdadır:

“Nihilistlere (hiççilere) göre de ideal bir devlet düzeni yoktur, olmamalıdır da. Çünkü, böyle ideal sistemler bireyselliği ve yaratıcılığı, dolayısıyla özgürlüğü yok ederler. (K4, s.90).

Diğer konu olan ‘Toplumsallık ve Özgürlük’ kodunda yönelik bir alıntı ise ‘K4’te aşağıdaki gibi yer almaktadır:

“Kişi özgür doğar, ama her yerde zincire vurulmuştur. Toplum içindeki kişi, ancak bu yasalarla özgür olabilir. Sadece bireysel isteklere uymak kölelik, kendimiz için koyduğumuz yasalara boyun eğmekse özgürlüktür.” (K4, s.87).

‘Siyaset Felsefesi’ kategorisinde tek yerde geçen ‘Birey ve Devlet’ koduna ilişkin alıntı aşağıdaki gibidir:

“Oysa devlet olgusunun, yönetimlerin ortaya çıkış nedeni bireydir ve tüm kurumlarıyla devletin, bireyin özgür düşünmesine ve eylemlerine mümkün olduğunca geniş bir hareket alanı sağlayacak şekilde oluşturulması gerekmektedir.” (K4, s.98).

‘Ahlak Felsefesi’ kategorisinde en fazla yer verilen ‘İnsan Değerleri ve Eylemler’ konusundaki iki alıntı ‘K4’te şu şekilde geçmektedir:

“...insanın eylemlerinin ortaya çıkmasını sağlayan; insanı bütünüyle otonom bir varlık yapan temel değer ‘özgürlük’tür. Özgür kişi, her gün yaşarken, yapabildiği kadar çok, doğru değerlendirmelere dayanarak ve insanın değerleriyle, değerlerin bilgisini de hesaba katarak eylemde bulunan kişidir.” (K4, s.64).

“İnsanın değerleri de bu yaşantı ve eylemlerle bağlantılı olup, kişinin ilişkilerinde belirleyici bir rol oynar. Böylece de sevgi, saygı, dürüstlük, güven, özgürlük, doğruluk gibi insan değerlerinin korunduğu kişi yaşantı ve eylemleri, değerli kişi yaşantı ve eylemleri haline gelir.” (K4, s.64).

Yine ‘Ahlak Felsefesi’ kategorisinde ikinci olarak yer verilen kod ‘Akla Dayalı Ahlak Yasası’ ile ilişkili olan özgürlük konusudur. Bu problem ders kitabında şu şekilde geçmektedir:

“..., ahlaklı olmakla özgür olmak aynı şeydir ve yasaya uyan, ahlaklı kişiler yaptıkları eylemleriyle aynı zamanda diğer kişiler için de yararlı şeyler yapmış olurlar;... . Kişinin özgür olabilmesi için eylemlerinin, aklının koyduğu yasalarca belirlenmesi gerekir.” (K4, s.68).

‘Ahlak Felsefesi’ kategorisinde son olarak ‘İrade Özgürlüğü’ probleminin ders kitabında nasıl yer aldığına ilişkin alıntı aşağıdaki gibi yer almaktadır:

“Bilge kişi zincirler içinde bile özgürdür çünkü, neyi yapıp yapmayacağını farkındadır. Dış nedenleri bilir ve ne yapabileceğini kestirir. İrade özgürlüğü demek, etrafta olup bitenler karşısında eylemlere girişip doğasına uygun davranmak demektir.” (K4, s.67).

‘Bilgi Felsefesi’nde özgürlük ile ilgili bir meseleye yeterince yer verilmediği söylenebilir. Bu konuda sadece felsefenin özgürleştirici yönü ele alınmıştır. Bu görüşler K4’te şu ifadelerle karşımıza çıkmaktadır:

“Filofoz, saf doğruyu arar, bundan dolayı felsefi düşünce bir tür özgürlüğe kavuşmadır; en mükemmel, özgürce yapılan sanatsal bir etkinliktir.” (K4, s.16).

‘Bilim Felsefesi’ kategorisinde özgürlük ile ilgili tek frekansta üç ayrı kod tespit edilmiştir. Bu kodlardan ‘Aklın Özgürleşmesi ve Bilim’e yönelik alıntı aşağıda yer almaktadır:

“Rönesans (yeniden doğuş) dönemi ile (14. yüzyılın ikinci yarısı) insan aklının özgürlüğüne verilen önem bilimsel gelişmeyi, teknik buluşları ve coğrafi keşifleri hızlandırmış, sanatsal üretimi artırmıştır.” (K4, s.14).

‘Din Felsefesi’ kategorisinde iki kod bulunmaktadır. Bunlardan ‘Din, Ahlak ve Özgürlük’ konusu ders kitabında şu şekilde geçmektedir:

“...İslamiyet, Hıristiyanlık ve Museviliğe (Yahudiliğe) göre, Tanrı-insan ilişkisi kulluk-efendilik biçimindedir. Ancak, insan özgürdür ve kullar arasında eşitlik vardır.” (K4, s.76).

‘İnsan Felsefesi’ kategorisinde beş farklı kod yer almakla birlikte bunlardan ‘İnsan ve Seçimleri’ kodu aşağıdaki gibi ‘K4’te yer almaktadır:

“..., insan davranışının biricik gerçek nedeni bireyin temel varlık projesidir ve bu proje bir seçimdir; bilinçaltının gölgeliklerinde gömülü değildir. Daha çok kişinin özgür ve bilinçli belirlemesidir. Doğuştan belirlenmiş bir doğaya sahip olmayan insan, kendi tarihini kendi seçimleriyle yapar.” (K4, s.71).

Son olarak ‘Sanat Felsefesi’ kategorisinde ‘Sanatın Özgürleştirici Yönü’ koduna ilişkin alıntıya ‘K4’te geçtiği şekliyle yer verilmiştir:

“Sanatı oyun olarak kabul eden bu kurama göre nasıl ki oyun insanı gündelik yaşamın kaygılarının dışına çıkarıp zevk almasını sağlıyorsa sanatın da böyle bir işlevi vardır. Her ikisi de insanı özgürleştirir; amacını kendi içinde taşır ve başka bir yarar gözetmez.” (K4, s.106).

Bu ders kitabında, karşılaştırılan diğer ders kitaplarından farklı olarak, hemen hemen tüm sistematik felsefe alt alanlarında özgürlük kavramına ilişkin felsefi problemlere yer verildiği söylenebilir. Sadece ‘Felsefeye Giriş’ ve ‘Tarih Felsefesi’ kategorilerinde özgürlük problemine değinilmemiştir. Bu durum ‘K4’te özgürlük kavramının daha bütüncül yaklaşılarak, pek çok farklı boyutlar ile ele alındığının bir göstergesidir. Böylece öğrenciler, özgürlük kavramını farklı yönleri ile tartışma imkanı bulabileceklerdir.

5.3.2010-2017 Yılları Arasında Felsefe Ders Kitaplarında Özgürlük Kavramı

Özgürlük kavramının ele alındığı son dönem olan, 2010 ve 2017 yılları arasındaki, ‘K5’ ve ‘K6’ kodlu felsefe ders kitapları incelenmiştir. Bu kısımda ilk olarak ‘K5’ ve ‘K6’da özgürlük kavramına yönelik sayısal karşılaştırmalar yapılmıştır. Sonrasında hangi filozoflar/düşünce adamlarının özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine, hangi sıklıkta yer verildiği tespit edilmiştir. En son olarak da özgürlük kavramına yönelik hangi kategorilerde felsefi konuların ele alındığı betimsel analiz ile ortaya konulmuştur.

5.3.1.K5-K6 Kodlu Felsefe Ders Kitaplarının Betimsel Analizi

Ders kitaplarında özgürlük kavramı son olarak ‘K5’ ve ‘K6’ kodlu ders kitaplarında incelenirken ilk olarak özgürlük, hürriyet kelimelerinin cümlelerde, paragraflarda ve sayfalarda geçişi sayısal verilerle sunulmuştur. Bu çerçevede betimsel analiz sonuçları aşağıda tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12.

K5-K6 Kodlu Ders Kitaplarında Özgürlük Kavramına Yönelik Betimsel Analiz

Ders kitabı kodu		Özgürlük kavramının geçtiği sayı	Ders kitabındaki toplam sayı	Yüzde
Kelime	K5	109		
	K6	94		
Cümle	K5	89	4042	2,20
	K6	82	3170	2,58
Paragraf	K5	37	468	7,90
	K6	24	389	6,16
Sayfa	K5	37	212	17,45
	K6	28	222	12,61

Tablo 12 incelendiğinde ‘K5’te özgürlük ya da ona muadil olan kavramlarda kelime sayısı, cümle sayısı, paragraf sayısı ve sayfa sayısı ‘K6’ya göre daha fazladır. Bununla birlikte özgürlüğün geçtiği cümle, paragraf ve sayfa sayısının, ders kitabındaki toplam cümle sayısına, paragraf sayısına ve sayfa sayısına oranı incelendiğinde, cümle sayısı haricinde yine ‘K5’deki oranların daha fazla olduğu görülmektedir. ‘K5’teki özgürlük kavramının geçtiği özgürlük ya da ona muadil, incelemeye esas alınan kavrama ilişkin, paragraf sayısının tüm paragraflar içerisindeki payı yüzde 7,90’dır. Yine bu ders kitabında özgürlük kavramının geçtiği sayfa sayısının, ders kitabındaki toplam sayfa sayısına payı ise yüzde 17,45’tir. Özgürlük kavramının geçtiği cümle sayısının, toplam cümle sayısı içerisindeki payı incelendiğinde 2,58 oran ile ‘K6’, ‘K5’e göre daha fazla paya sahiptir.

5.3.2. K5 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozoflar

'K5' kodlu felsefe ders kitabında özgürlük kavramına ilişkin hangi filozoflara/düşünce adamlarına ne kadar yer verildiği tespit edilmiştir. Bu çerçevede özgürlük kavramı ile ilgili görüşlerini ortaya koyan filozoflar ve bu görüşlerin toplam ne kadar (frekans) ders kitabında geçtiğine bağlı oranlar sunulmuştur. Tablo 13'te özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilen filozoflar, frekanslar ve oranlar sunulmuştur.

Tablo 13.

K5 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozofların Betimsel Analizi

Filozof	Frekans	Yüzde
T. Hobbes	2	9,15
Spinoza	1	4,50
J. Locke	2	9,15
Montesquieu	1	4,50
D. Hume	1	4,50
J. J. Rousseau	3	13,70
I. Kant	2	9,15
F. Schiller	1	4,50
F. Hegel	1	4,50
F. Nietzsche	1	4,50
E. Bernstein	1	4,50
H. Bergson	2	9,15
G. Orwell	1	4,50
J. P. Sartre	1	8,33
K. Popper	1	4,50
J. Rawls	1	4,50
Toplam	22	100,00

Tablo 13’de incelendiğinde, ‘K5’te 16 farklı filozofa değinilmiş ve toplam 22 frekans tespit edilmiştir. Bu ders kitabında özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine en çok değinilen filozof 13,70’lik oran ile Rousseau’dur. Rousseau’nun ‘K5’te geçen görüşü ders kitabında şu şekilde yer almaktadır:

“Rousseau ‘Toplumsal Sözleşme’ adlı eserinde devleti, yurttaşların özgürlük ve eşitlik için doğuştan vazgeçilmez hakları ve kendi yazgılarını belirleme güçleri yoluyla katıldıkları bir toplumsal sözleşme üzerine dayalı politik bir örgüttür şeklinde tanımlamıştır.” (K5, s.168).

Rousseau’dan sonra özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine en fazla yer verilen filozoflar yüzde 9,25’lik oran ile Locke, Hobbes, Kant ve Bergson’dur. Hobbes’ın ‘K5’te geçen ifadelerinden biri aşağıda sunulmaktadır:

“Devletin yapay bir varlık olduğu görüşünü ilk kez ortaya atan T. Hobbes olmuştur. Onun ‘Leviathan’ (Tevrat’ta adı geçen dev) adlı eserinde belirttiği gibi, doğa durumunda birbirinin kurdu olan insanlar, bir sözleşmeyle hak ve özgürlüklerini kendi iradeleriyle üçüncü bir varlığa yani devlete (Leviathan) tek taraflı devrederek kargaşa ve savaşa son verip güvenlik içinde yaşamak istemişlerdir.” (K5, s.167).

Bergson’un özgürlük kavramıyla bağlantılı görüşlerinden birisi ise ders kitabında şu şekilde geçmektedir:

“Evrensel ahlak yasasını kabul eden H. Bergson’a, göre hayat sürekli akış hali içerisindedir. Akıl bunu kavramaktan aciz olup bu durumun kavranmasında tek doğru kaynak sezgidir. Ahlak için de aynı durum söz konusudur... . Sezgilerimizle ortaya çıkan ahlak, özgürleştirici ahlaktır.” (K5, s.102).

Üçüncü ve son sırada yüzde 4,50’lik oran ile Hegel, Spinoza, Montesquieu, Hume, Schiller, Nietzsche, Orwell, Sartre gibi filozofların özgürlük kavramı ile ilişkili görüşleri, ‘K5’te karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Montesquieu’nun özgürlük kavramına yönelik görüşleri ders kitabında şu şekilde geçmektedir:

“... Kuvvetler ayrılığı; yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden ayrılması ve üç farklı organ eliyle yürütülmesi anlamına gelir. Bu devlet güncünün tek elde toplanarak keyfi ve baskıcı yönetim anlayışının ortaya çıkmasını önler. Ayrıca devlet gücünün yasalarla sınırlandırılmış olması, devlet gücü karşısında bireyin hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını sağlar.” (K5, s.177).

Yüzde 4,50 ile ders kitabında özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine değinilen filozoflardan birisi Schiller’dur. Onun görüşlerine ders kitabında aşağıdaki şekilde yer verilmiştir:

“Sanatı oyun olarak gören yaklaşımın en ünlü temsilcisi F. Schiller’dir. Ona göre, ‘İnsan oynadığı sürece insandır.’ O oyunla, sanat faaliyetini anlatmak istemektedir. Yani, Schiller’e göre insan, gerçek özgürlüğe ancak sanat yoluyla ulaşabilir.” (K5, s.125).

Son olarak Orwell’in ‘K5’ geçen görüşlerine değinilmiştir. Onun özgürlük kavramı ile bağlantılı görüşleri, ders kitabında şu şekilde yer almaktadır:

“Orwell’in yazdığı ‘1984’ adlı eserde tasarlanan devlet anlayışında insan benliğini yok edecek ölçüde zora ve kaba güce dayalı baskıcı bir yönetim egemendir. ... . Birey, en doğal hakkı olan yaşama güvencesinden bile yoksundur. Böylece insanlar sindirilmiş; özgürlükleri, ahlaki ve insani duyguları yok etmiştir.” (K5, s.175).

Genel olarak bakıldığında ‘K5’te ağırlıklı olarak filozofların özgürlük konusundaki görüşlerine yer verildiği görülmektedir. İlk dönemde olduğu gibi düşünce adamları karşımıza çıkmamaktadır. Bu ders kitabında özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine en fazla yer verilen kişi Rousseau’dur. Bir önceki dönemdeki ‘K4’te de özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine en fazla yer verilen kişi Rousseau’idi. Bu ders kitabı filozof sayısı ve çeşitliliği açısından bakıldığında diğer dönemlere göre orta sırada yer almaktadır. Bu ders kitabında ilk kez ve sadece David Hume’un özgürlükle ilişkili görüşlerine yer verilmiştir. Özgürlük kavramı ele alınırken tamamen Batılı filozofların görüşlerine yer verildiği söylenebilir.

5.3.3. K5 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konular

‘K5’ kodlu felsefe ders kitabında özgürlük kavramının incelenmesine yönelik genel karşılaştırmalar ve hangi filozof/düşünce adamlarına yer verildiğinin tespitinden sonra, özgürlük kavramının, felsefe ders kitabında hangi kategorilerde yoğunlaştığının tespiti üzerinde durulmuştur. Böylece felsefenin sistematik alt sınıflandırılmasına bağlı olarak oluşturulan kategoriler çerçevesinde, özgürlük kavramına ilişkin betimsel analiz bulguları tablo 14’te sunulmuştur.

Tablo 14.

K5'te Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konuların Betimsel Analizi

Kategori	Kod	Frekans	Yüzde
Ahlak felsefesi	Ahlak ve özgürlük bağlantısı	5	19,23
	Davranışların sorumluluğu ve özgürlük	3	11,53
	Özgür irade ve seçim	4	15,38
	Sezgici ahlak	1	3,84
Bilim felsefesi	Bilim adamının vasıfları	1	3,84
Din felsefesi	Din felsefesinin tavrı	1	3,84
Felsefeye giriş	Felsefe nedir?	1	3,84
İnsan felsefesi	İnsan nedir?	1	3,84
Sanat felsefesi	Oyun olarak sanat ve özgürlük	1	3,84
Siyaset felsefesi	Adalet dayalı ideal düzen	1	3,84
	Anarşizm ve özgürlük	1	3,84
	Demokrasi ve hürriyet	1	3,84
	İdeal düzen reddi	1	3,84
	İnanç hürriyeti	1	3,84
	Temel ve kişisel haklar	2	7,69
	Özgürlüğe dayalı ideal düzen	1	3,84
Toplam		26	100,00

Tablo 14 incelendiğinde 'K5' kodlu ders kitabında; 'Ahlak Felsefesi', 'Bilim Felsefesi', 'Din Felsefesi', 'Felsefeye Giriş', 'İnsan Felsefesi', 'Sanat Felsefesi', ve 'Siyaset Felsefesi' olmak üzere toplam yedi kategoride özgürlük kavramının ele alındığı görülmektedir. Frekans dağılımları incelendiğinde 'Ahlak Felsefesi' ve 'Siyaset Felsefesi' kategorileri ağırlıklı olarak özgürlük ile ilgili felsefi konuları barındırmaktadır. Bunlar içerisinde 'Ahlak Felsefesi'nin payı yaklaşık %50'dir. Bu kategoride yer alan 'Ahlak ve Özgürlük Bağlantısı' koduna ilişkin alıntılardan bazıları aşağıda verilmiştir:

"Bireyin, kendi özgür iradesi ile bilerek ve isteyerek ahlak yasasına uygun olarak verdiği karardır. Özgür verdiğimiz bu karar ahlaki bir temele dayanmalıdır." (K5, s.85).

"Her sabah kalkmamız, kahvaltımızı yapıp, evden okula gitmemiz, okul yolunda yaşlı kişilere trafikte yardım etmemiz vb. birer davranıştır. Ama bu davranışlarımızın hepsi ahlaki

değer taşımaz. Davranışlarımızı ahlaki olarak adlandırabilmek için özgür irade ile ortaya çıkması gerekir.” (K5, s.88).

“... otodeterminizme göre ise davranışı belirleyen birtakım etkenler olsa da özgürlük kişisel olarak elde edilebilir. Bu, kişinin ahlaki bir özerklik içerisinde olduğu görüşüdür.” (K5, s.93).

‘Ahlak Felsefesi’ kategorisinde ikinci sırada en fazla paya sahip olan ‘Özgür İrade ve Seçim’ koduna ilişkin alıntılardan bazıları aşağıdadır:

“Buna göre başka bir kişinin davranışta bulunurken niçin iyi olanı veya niçin kötü olanı tercih ettiğini açıklayabilmesi gerekir. Doğal olarak burada özgür irade ile bir seçim yapması gereklidir. Kişi yapmış veya yapmakta olduğu davranışı özgür iradesiyle seçme zorunluluğu içerisinde.” (K5, s.88).

“Ahlaki anlamdaki özgürlük doğa yasalarını ön plana alan bir anlayış değildir. Buradaki özgürlük iradi olarak seçim yapabilmekle ortaya çıkar. Bu durum eylemde bulunan kişinin, iradesi ile başka bir şekilde davranabilecekken öyle davranmamasıdır.” (K5, s.93).

‘Ahlak Felsefesi’ kategorisinde üçüncü sıradaki ‘Davranışların Sorumluluğu ve Özgürlük’ konusuna ilişkin ders kitabında geçen alıntılardan bazıları aşağıdaki gibidir:

“İnsan eylemleri bir takım kurallar çerçevesinde ortaya çıkmaz. Bu nedenle de tam anlamıyla açıklanamaz. Eylemleri belirleyen kurallar olmadığından insan özgürdür. Bundan dolayı da insan davranışlarından sorumludur.” (K5, s.94).

“Her şey daha önceden bizim dışımızdaki bir güç tarafından belirlenmiş olup asla değiştirilemez. Bu nedenle insan özgür değildir. Davranışlarından da sorumlu tutulamaz.” (K5, s.94).

Özgürlük probleminin ders kitabında ele alınışında yaklaşık %31 paya sahip olan ve ikinci sırada yer alan ‘Siyaset Felsefesi’ kategorisinde en fazla orana sahip kod ‘Temel ve Kişisel Haklar’dır. ‘K5’te bu ifade şu şekilde geçmektedir:

“Günümüzdeki demokratik toplumlarda, bireysel özgürlük, eşitlik, adalet fikirlerine dayalı bir yönetim söz konusudur. Bu yönetimlerde, insanların eşit oldukları; yaşama, çalışma, mülk edinme, düşünme, inanç ve vicdan özgürlüğü gibi temel hakları olduğu kabul edilir.” (K5, s.176).

‘Siyaset Felsefesi’ kategorisinde tüm kodlar tek frekans ile ders kitabında yer almaktadır. Bu kodlardan ‘Demokrasi ve Özgürlük’ konusunda ders kitabında geçen alıntı aşağıdaki gibidir:

“İnsan hak ve özgürlüklerinin anayasa ile güvence altına alındığı; katılıma, çoğulculuğa ve hukukun üstünlüğüne dayanan yönetim anlayışıdır.” (K5, s.160).

‘Siyaset Felsefesi’ kategorisinde son olarak ‘Özgürlüğe Dayalı İdeal Düzen’ koduna yer verilerek diğer kategorilere geçilmiştir. Bu konuya yönelik alıntı aşağıdaki gibidir:

“Liberalizm olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre ideal bir siyasal sistem, özgürlük temeli üzerinde kurulmalı ve birey siyasette, dinde, ekonomide, tüm düşünce ve etkinlik alanlarında olabildiğince özgür kılınmalıdır.” (K5, s.172).

‘Bilim Felsefesi’ kategorisi ‘Din felsefesi’, ‘Felsefeye Giriş’, ‘İnsan Felsefesi’ ve ‘Sanat Felsefesi’ kategorilerinde olduğu gibi özgürlük bahsini yüzde 3,84’lük oran ile ele almıştır. ‘Bilim Felsefesi’ kategorisinde bilim adamının vasıfları ile ilişkili olarak özgürlük bahsine yer verilmiştir. K5’te bu ifade şu şekilde geçmektedir:

“Yukarıda söz konusu edilenler, bir bakıma bilime katkı yapabilecek bir araştırmacının niteliklerini de belirlemiş olmaktadır. Bir bilim adamının objektif, ön yargısız, özgür düşünceli, yaratıcı olması gerekmektedir.” (K5, s.197).

Son olarak ‘Felsefeye Giriş’ kategorisindeki alıntıya yer verilmiştir. Bu da daha önce bahsedildiği gibi yüzde 3,84’lük oran ile en alt sıralardaki tespit edilen özgürlük bahsinde ele alınan konulardandır. ‘K5’te bu problem şu şekilde yer almaktadır:

“Felsefe, görünenin gerisindeki asıl gerçekliği kavramaya; evrensel değer yargılarıyla özgür irade, görev, sorumluluk gibi kavramları kişisel ve sosyal davranış kurallarını irdelemeye; bilgilerimizin kaynak, nitelik ve dayanaklarını açıklamaya yönelik bir çalışmadır.” (K5, s.7).

Genel olarak bakıldığında ‘K5’te ‘Ahlak Felsefesi’ ve ‘Siyaset Felsefesi’ kategorilerinde özgürlük ile ilgili problemlerin yoğunlaştığı görülmektedir. ‘Ahlak Felsefesi’, ‘Bilim Felsefesi’, ‘Din Felsefesi’, ‘Felsefeye Giriş’, ‘İnsan Felsefesi’, ‘Sanat Felsefesi’, ve ‘Siyaset Felsefesi’ kategorileri olmak üzere toplam yedi kategoride felsefi konulara özgürlük bahsinde yer verilmiştir. Kategori sayısı bakımından diğer iki dönemin ortasında yer almaktadır. İlk kez ve sadece ‘K5’te, ‘Felsefeye Giriş’ kategorisinde, özgürlük kavramına ilişkin bir konuya yer verilmiştir. Bununla birlikte ‘Bilgi Felsefesi’, ‘Genel İfade’, ‘Varlık Felsefesi’ ve ‘Tarih Felsefesi’ gibi bazı kategorilerde, özgürlük kavramına ilişkin felsefi konulara yer verilmediği söylenebilir.

5.3.4. K6 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozoflar

K6 kodlu felsefe ders kitabında özgürlük kavramına ilişkin, hangi filozoflara/düşünce adamlarına ne kadar yer verildiği tespit edilmiştir. Tablo 15’te özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilen filozoflar, frekanslar ve oranlar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 15.

K6 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Görüşlerine Yer Verilen Filozofların Betimsel Analizi

Filozof	Frekans	Yüzde
T. Hobbes	1	7,70
J. Locke	2	15,35
Montesquieu	1	7,70
J. J. Rousseau	2	15,35
A. Smith	1	7,70
F. Hegel	1	7,70
W. James	1	7,70
B. Croce	1	7,70
N. Hartmann	1	7,70
J. P. Sartre	1	7,70
K. Popper	1	7,70
Toplam	13	100,00

Tablo 15’te, ‘K6’ya ilişkin 11 farklı filozofun özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verildiği ve bu kişilerin özgürlük kavramına ilişkin görüşlerinin de, ders kitabında, 13 farklı yerde geçtiği tespit edilmiştir. Frekans bakımından değerlendirildiğinde ‘K6’, incelenen tüm ders kitapları arasında, filozof görüşleri bakımından en az frekansa sahip ders kitaplarından birisidir. ‘K6’ kodlu ders kitabında özgürlük kavramına yönelik en fazla değinilen filozofların, yüzde 15,35’lik oran ile Rousseau ve Locke olduğu görülmektedir. ‘K5’te de Rousseau’nun özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine en fazla oranda yer verilmiştir.

'K6'da özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine en fazla yer verilen kişilerden biri olan Rousseau'nun görüşlerinden birisi aşağıdaki gibi karşımıza çıkmaktadır:

"Rousseau'ya göre gerçek özgürlük, ortak iradenin belirlediği kurallara-toplumsal sözleşme ile belirlenen yasalara –uyumdur. Böylece doğa durumunda kaybedilen özgürlük toplumsal sözleşme –devlet-ile tekrar kazanılmış olur." (K6, s.177).

Yüzde 15,35 ile en çok değinilen diğer filozof olan Locke'un 'K6'da geçen görüşlerinden biri ise ders kitabında şu şekilde yer almaktadır:

"Locke Batı'da yöneticilerin baskısından bireyi ve toplumu korumak için yönetim erkini farklı ellerde toplanmasını düşünür. 'İnsanların devlet kurmalarının amacı canlarını, mallarını ve özgürlüklerini korumaktır...' (K6, s.184).

İkinci ve son sırada yüzde 7,70'lik oran ile Hobbes, Hegel, Montesquieu, Smith, Croce, William James ve Hartmann gibi filozofların, özgürlük ile ilişkili görüşlerine 'K6'da yer verildiği tespit edilmiştir. Bunlardan Montesquieu'nun özgürlük kavramına ilişkin görüşleri ders kitabında şu şekilde geçmektedir:

"Montesquieu ise 'Kanunların Ruhu' adlı eserinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin yasama, yürütme ve yargı güçlerinin farklı organlarca yürütülmesi anlamına geldiğini ifade eder. Böylece devlet gücü, yasalarla sınırlandırılmış bireyin hak ve özgürlüklerini koruma altına alınmış olur." (K6, s.185).

Smith'in liberal anlamdaki özgürlük problemine ilişkin görüşlerine de ders kitabında yer verildiği tespit edilmiştir. Smith'in özgürlük ile ilgili görüşleri ders kitabında şu ifadelerle yer almaktadır:

"Adam Smith'in 'Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.' Sözüyle ifade edilen özgürlükçü anlayış devletin ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşama müdahalesini reddeden bir yapıyı anlatır." (K6, s.180).

İncelenen ders kitapları arasında ilk kez William James, Benedetto Croce ve Nikolai Hartmann'ın görüşlerine yer verildiği görülmektedir. Bu filozofların görüşlerinden William James'in özgürlük kavramına ilişkin görüşleri aşağıdaki gibi 'K6'da yer almaktadır:

"Pragmatizmin en önemli temsilcisi olan William James, 'Hayattan korkma, hayatın değerli bir yaşama olduğuna inan.' sözü ile insanın aksiyoner yönünü ve özgürlükleri öne çıkarır." (K6, s.89).

Son olarak ise yine sadece ‘K6’da özgürlük kavramına yönelik görüşlerine rastladığımız Hartmann’ın düşünceleri şu şekilde ders kitabında yer almaktadır:

“Dört katmanlı varlık tabakası oluşturulmuştur. Bu tabakanın en altında ‘inorganik katman’ bulunur. Onun üstünde ‘organik katman’ vardır. Organik katmanın üstünde ‘ruhlu varlıklar katmanı’ yer alır. En üst katman ise insanın ürettikleri ve onun değerleri gibi ‘tinsel varlıkları’ içerir. En alta fizik en üstte felsefe alanı vardır ve varlık aşağıdan yukarıya doğru özgürleşerek etki gücünü artırır.” (K6, s.89).

Genel olarak bakıldığında, bu ders kitabında özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilen filozof/düşünce adamı sayısı, diğer iki dönemde tespit edilen sayının arasındadır. Ancak filozofların özgürlük kavramına ilişkin görüşlerinin toplam frekansı açısından değerlendirildiğinde, bu ders kitabının, ‘K2’ ile birlikte en az rakama sahip (Frekans=13) ders kitaplarından birisi olduğu söylenebilir. Frekans sayısının düşük olması özgürlük konusunun yüzeysel olarak ele alındığının bir göstergesi olabilmektedir. Görüşlerine en fazla değinilen Rousseau’nun, bu dönemde incelenen iki ders kitabında da en fazla orana sahip şekilde ders kitaplarında yer aldığı tespit edilmiştir. Bu ders kitabında özgürlük kavramına ilişkin görüşler kapsamlı ve farklı filozofların görüşleri doğrultusunda ele alınmamıştır. Bununla birlikte ilk kez ve sadece bu ders kitabında William James, Benedetto Croce ve Nikolai Hartmann’ın özgürlük ile ilgili görüşlerine yer verilmiş olması önemlidir.

5.3.5. K6 Kodlu Ders Kitabında Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konular

‘K6’ kodlu ders kitabında özgürlük kavramının incelenmesine yönelik genel karşılaştırmalar ve hangi filozof/düşünce adamlarına yer verildiğinin tespitinden sonra, özgürlük kavramının, felsefe ders kitabında hangi kategorilerde yoğunlaştığının tespiti üzerinde durulmuştur. Böylece felsefenin sistematik alt sınıflandırılmasına bağlı olarak oluşturulan, kategoriler çerçevesinde, özgürlük kavramına ilişkin betimsel analiz sonuçları tablo 16’da sunulmuştur.

Tablo 16.

K6'da Özgürlük Kavramına İlişkin Yer Verilen Felsefi Konuların Betimsel Analizi

Kategori	Kod	Frekans	Yüzde
Ahlak felsefesi	İrade, eylem ve özgürlük	2	7,70
	İyi'ye yönelme	1	3,84
	Sorumluluk ve özgürlük	1	3,84
	Zorunluluk ve özgürlük	1	3,84
İnsan felsefesi	İnsanın aksiyoner yönü ve özgürlük	2	7,70
	İnsanın özgürlüğü	3	11,54
Sanat felsefesi	Oyun olarak sanat ve özgürlük	1	3,84
	Sanat eseri nedir?	1	3,84
	Sanat ve felsefe ilişkisi	1	3,84
Siyaset felsefesi	Adalet dayalı ideal düzen	1	3,84
	Demokrasi ve özgürlük	3	11,54
	İnanç hürriyeti	1	3,84
	Kişisel haklar ve özgürlük	1	3,84
	Özgürlüğe dayalı ideal düzen	1	3,84
	Sivil toplum ve özgürlük	2	7,70
	Toplum ve özgürlük	1	3,84
	Yasalar ve özgürlük	1	3,84
Varlık felsefesi	Dört katmanlı varlık	1	3,84
	İdea olarak varlık	1	3,84
Toplam		26	100,00

Tablo 16 incelendiğinde 'K6' kodlu ders kitabında; 'Ahlak Felsefesi', 'İnsan Felsefesi', 'Sanat Felsefesi', 'Siyaset Felsefesi' ve 'Varlık Felsefesi' kategorilerinde olmak üzere özgürlük kavramına beş kategoride yer verildiği görülmektedir. Bu rakam incelenen ders kitapları arasında en az sayı olarak karşımıza çıkmaktadır. Frekans dağılımları incelendiğinde 'Siyaset Felsefesi', 'Ahlak Felsefesi' ve 'İnsan Felsefesi' kategorilerinde özgürlük kavramına ilişkin felsefi konuların yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

Siyaset felsefesi kategorisine ‘K6’da yaklaşık yüzde 42’lik bir oran tespit edilmiştir. Bu kategoride en fazla yer verilen kod ise ‘Demokrasi ve Özgürlük’ konusundadır. Ders kitabında bu koda ilişkin iki alıntı aşağıda sunulmuştur:

“Hukukun üstünlüğüne dayalı anayasada insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı çoğulcu yönetim anlayışı.” (K6, s.170).

“Günümüzde birey-devlet ilişkilerinin, karşılıklı hakların ve ilişkilerin ortaya çıkardığı problemlerin çözümü demokratik hukuk devleti kavramında saklıdır. Hukuk devletinde devlet kendi başına bütünle özdeşleştiren ve bir amaç haline gelen baş edilemez bir güç değildir. Aksine bireyin kendini geliştirmesini sağlayan, bireyin haklarını koruyup, temel hak ve özgürlükleri kullanabilmesine imkan sağlayan bir kurumdur.” (K6, s.184).

‘Siyaset Felsefesi’ kategorisinde ikinci sırada yer edinen kod ise ‘Sivil Toplum ve Özgürlük’tür. Ders kitabında bu kod şu şekilde yer almaktadır:

“Devlet otoritesinin ve kurumlarının etkisini en aza indiren, etkinlikleriyle hak ve özgürlükleri savunan, belirli bir grup ya da toplumun çıkarları için gönüllü olarak bir araya gelmiş insan topluluğu.” (K6, s.170).

Geriye kalan ‘Siyaset Felsefesi’ kategorisindeki kodların tek frekanslılarından bazılarında değinilecektir. Bunlardan biri ‘Özgürlüğe Dayalı İdeal Düzen’dir. Bu konuda ders kitabında geçen ifade ise şu şekildedir:

“İdeal düzenin temellerini özgürlüğe dayandıran bu yaklaşım liberalizm olarak bilinir. Devlet-birey ilişkilerinde bireysel özgürlükler alanını olabildiğince genişletmeyi hedefleyen liberalizm, temel hak ve özgürlükleri önceleyen siyasal, sosyal, ekonomik yapıyı ifade eder.” (K6, s.180).

‘Siyaset Felsefesi’ kategorisinde son olarak ‘Yasalar ve Özgürlük’ koduna ilişkin alıntıya yer verilmiştir:

“Baskıcı bir devlette özgürlük anlayışı yok denecek kadar azdır. Oysa hukuk kurallarının hâkim olduğu ülkelerde yaşayan insanların özgürlüklerinin kimi zaman birbirlerini kısıtlıyor olsalar bile bir arada yaşamalarına imkan veren yapısı onları güçlü kılar.” (K6, s.116).

‘Ahlak Felsefesi’ kategorisinde en fazla yer verilen kod ‘İrade, Eylem ve Özgürlük’tür. Bu koda ilişkin iki alıntı aşağıda sunulmuştur:

“İnsanın iradesi ile düşünmesi sonucu karar vermesi ve eylemini gerçekleştirmesidir. Ne istediğinin bilincinde olarak akılcı bir şekilde hareket etmesidir. Ahlaki özgürlükten söz edildiğinde keyfi ve ölçsüz bir özgürlük akla gelmemelidir.” (K6, s.102).

“İnsan iradesi ile verdiği kararını eylem haline dönüştürdüğünde özgürdür. Özgürlük kişisel iradenin başkaları karşısındaki özgür tavrının engellenmeksizin hayata geçirilmesidir.” (K6, s.116).

Bir başka ‘Ahlak Felsefesi’ kategorisinde yer alan kod ‘İyiye Yönelme’dir. Bu bahis ders kitabında şu şekilde yer almaktadır:

“Yalan söylemenin günah olduğunu söyleyen birisi davranış hakkında dinsel değerlendirme formunu kullanmıştır. O iyi olmayan bir şey olduğunu söylemekle aslında ‘kötü’ olan bir şey olduğunu söylemektedir. Bütün bunların karşısında insan ‘iyi’ olanı da ister. Özgür iradesi sonucu oluşturduğu kararlarında ve uygulamalarında iyiyi seçebilir.” (K6, s. 107).

Yine son olarak ‘Ahlak Felsefesi’ kategorisinde ‘Zorunluluk ve Özgürlük’ koduna yer verilmiştir. Buna yönelik ifade K6’da şu şekilde geçmektedir:

“Bu anlayışa göre insan, pek çok etken tarafından belirlenen bir doğa içerisindedir. Böyle bir durumda onun özgürce seçim yapabilmesi mümkün değildir. Çünkü seçimlerini belirleyen insanın kendisi değildir.” (K6, s.116).

‘İnsan Felsefesi’ kategorisinde en fazla yer verilen kod ‘İnsanın Özgürlüğü’ konusudur. Ders kitabındaki iki alıntı aşağıdaki gibi yer almaktadır:

“Bu görüşe göre insan tam anlamıyla özgürdür. Çünkü onun davranışlarının nedenini önceden belirleyecek olan hiçbir şey yoktur. İnsan, sınırlandırma, yönlendirme, belirleme, etkileme ve kısıtlama olmaksızın kendi iradesiyle kararlarını verip bunu davranışa dönüştürmekte özgürdür.” (K6, s.117).

“Özgürlüğün kişinin kendisine bağlı olduğunu öne süren görüştür. Buna göre insan kendisini geliştirebildiği, bilgi ve deneyimini arttırabildiği oranda özgürdür.” (K6, s.117).

‘İnsan Felsefesi’ kategorisinde tespit edilen son kod ise ‘İnsanın Aksiyoner Yönü ve Özgürlük’tür. Burada yer alan alıntılardan biri ise şu şekilde sunulmuştur:

“İnsan anlamını kendi iç benliğinde ve yaşamında bulur. Böylece insan kendi kaderini belirler. Seçimlerinde özgür olarak kabul edilir.” (K6, s.90).

Son olarak ‘Sanat Felsefesi’ kategorisinde yer alan özgürlük problemine ilişkin kodlara yer verilmiştir. Bunlardan ilki ‘Oyun Olarak Sanat’ koduna ilişkindir. Buna yönelik ifadeler aşağıdaki gibidir:

“İnsan gerçek dışı bir dünyayı sanat ve oyun benzeşimi ile gerçeklikler arasında yeniden kurabilir. Düş gücü ile sanatçı realiteden uzaklaşarak özgürleşir. Varsayılacak her türlü baskı ve bunalımların etkisinden kurtularak özgün eserler verir.” (K6, s.137).

Yine ‘Sanat Felsefesi’ içerisinde değerlendirilen ‘Sanat ile Felsefe İlişkisi’ koduna yönelik tespit edilen alıntı ‘K6’da şu şekilde yer almaktadır:

“Sanat ile felsefe arasındaki ilişkiden doğan sanat felsefesi, doğasında bulunan özgürlüğü, felsefenin katkısı ile geliştirebilmiştir.” (K6, s.134).

‘K6’, incelenen diğer ders kitapları içerisinde en az sayıda kategoriye sahip ders kitabı konumundadır. Toplamda beş kategori tespit edilmiştir. Bununla birlikte ‘Bilgi Felsefesi’, ‘Bilim Felsefesi’, ‘Din Felsefesi’, ‘Felsefeye Giriş’, ‘Genel İfade’ ve ‘Tarih Felsefesi’ kategorilerine yer verilmemiştir. ‘Genel İfade’ kategorisine yer verilmemiş olması, özgürlük kavramına ilişkin yer verilen felsefi konuların daha sistematik olarak ele alındığını gösterebilmektedir. Ancak bir önceki dönemdeki ‘K3’te de bu kategoriye yer verilmemiştir. Bununla birlikte özgürlük kavramına ilişkin konularda en az kategori sayısı (5) bu ders kitabındadır.

5.4. Özgürlük Kavramının Her Üç Dönem İçin Felsefe Ders Kitaplarında Karşılaştırılması

Ders kitaplarındaki özgürlük kavramı, ilk olarak 1986-1993 yılları arasındaki dönemde incelenmiştir. Bu dönemde incelenen ders kitapları ‘K1’ ve ‘K2’dir. Birinci alt amaç çerçevesinde ‘K1’ ve ‘K2’ kodlu lise felsefe ders kitaplarında özgürlük kavramı incelenmiştir. Doğrudan özgürlük kavramı ya da ona muadil olan hürriyet, özgür ve hür gibi kavramların kelime sayısı, cümle içerisinde geçtiği sayı, paragrafta geçtiği sayı ve sayfada geçtiği sayının; toplam cümle, paragraf ve sayfa sayısına oranlanarak betimsel analiz sonuçları ortaya konulmuştur. İlk dönem ders kitaplarının özgürlük kavramı çerçevesinde kelime sayısı açısından değerlendirildiğinde, 36 ile, en az özgürlük ya da ona muadil kavram ‘K2’de karşımıza çıkmaktadır. Cümle bazında ise tüm ders kitapları arasında en düşük sayı ve oran ‘K1’dedir. ‘K1’de 32 cümlede özgürlük kavramı geçmekte ve ders kitabındaki tüm cümleler içindeki oranı ise %0,85 olarak hesaplanmıştır. Bu dönemdeki paragraf bazında en az özgürlük kavramının geçtiği ders kitabı ‘K2’dir. Toplam 14 paragrafta bu kavram yer almaktadır. Paragraf sayısının tüm paragraflara oranı ise %1,93 ile en düşük yine bu ders kitabında tespit edilmiştir. Sayfa açısından incelendiğinde ise, ‘K2’ kodlu ders kitabında, 14 sayfada özgürlüğün geçtiği ve tüm ders kitapları arasında en az oran olan %8,75’in bu ders kitabında tespit edildiği söylenebilir.

Bu dönemdeki ‘K1 ve ‘K2’ kodlu felsefe ders kitaplarında hangi filozof/düşünce adamının özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verildiği hususunda ise şunlar tespit

edilmiştir. ‘K1’ ve ‘K2’ ders kitaplarının her ikisinde de 9’ar filozof ve düşünce adamının görüşlerine yer verilmiştir. Ancak filozof ve düşünce adamı sayısı dağılımları bu ders kitaplarında farklılık göstermektedir. ‘K1’de 6 filozof, 3 düşünce adamının özgürlük kavramına yönelik görüşlerine yer verilmişken, bu sayı ‘K2’de tam tersi olarak düşünce adamı sayısı bakımından 6, filozof sayısı bakımından 3’tür. Bu sebeple ‘K2’nin düşünce adamı ağırlıklı olarak özgürlük kavramını ele aldığı söylenebilir. Bununla birlikte filozof/düşünce adamlarına yönelik ders kitabında geçen toplam frekansa bakıldığında en az oranlardan birinin ‘K2’de olduğu görülmektedir. ‘K2’, ‘K6’ ile birlikte, 13 frekansla, özgürlük kavramına ilişkin filozof/düşünce adamı görüşlerine en az sayıda yer veren ders kitabıdır. Özgürlük kavramına yönelik görüşlerine en fazla yer verilen filozoflar, ‘K1’de Kant ve Marcel’dir. ‘K1’de Varoluş felsefecilerinin çoğunun özgürlük ile ilgili görüşlerine değinilmiştir. Kierkegaard, Jaspers ve Marcel’in özgürlük kavramı ile ilişkili görüşlerine sadece bu ders kitabında yer verilmiştir. ‘K2’de özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine en fazla yer verilen kişi bir düşünce adamı olan Namık Kemal’dir. Özgürlük kavramına yönelik Varoluşçu felsefecilerin hiçbirisinin görüşlerine ‘K2’de yer verilmemiştir. Hatta Sartre’a ‘K2’ hariç incelenen tüm ders kitaplarında yer verilmesine rağmen burada yer verilmemiştir. Kısaca; iki ders kitabına bakıldığında filozoflarda örtüşmeye rastlanılmadığı söylenebilir. Örneğin; ‘K1’de özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilen kişiler ağırlıklı olarak varoluşçular iken; ‘K2’de, tasavvufçu felsefecilere yönelik görüşler ağır basmaktadır. Bununla birlikte ‘K1’ ve ‘K2’ kodlu ders kitaplarına filozof ve düşünce adamı çerçevesinde bakıldığında özgürlük kavramının farklı filozof/düşünce adamlarının görüşleri çerçevesinde ele alınmadığı görülmektedir. Yine genel olarak bakıldığında K1-K2 hariç tüm dönemlerde Rousseau, Hobbes, Hegel ve Locke’un özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verildiği söylenebilir. Öğretim programında Türk ve Türk-İslam düşünürlerine yer verilmesine yönelik amaç olmasına rağmen her iki ders kitabında da Türk-İslam düşünürlerinin özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yeterince yer verilmemiştir. Bu konuda ‘K1’de sadece Gazali’nin özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilmişken, ‘K2’de de sadece Mevlâna ve Yunus Emre’nin özgürlük kavramı ile ilişkili görüşlerine yer verilmiştir. Ancak, Türk ve Türk-İslam düşünürlerinin görüşlerine özgürlük konusu dışında yer verilmiş olabilme durumunu da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Yine bu dönemin öğretim programındaki amaçlar arasında Atatürkçü bir zihniyet geliştirme düşüncesi yer almasına rağmen, her iki ders kitabında da Atatürk’ün özgürlük kavramına yönelik görüşlerine yeterince yer verilmemiştir. Bu görüşler ‘K2’de,

'K1'e göre daha fazla karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte özgürlük konusu dışında da Atatürk'ün görüşlerine yer verilmiş olabilir. Bu çalışmada sadece özgürlük kavramı bağlamında inceleme yapıldığı için değerlendirmeler de sadece özgürlük kavramı ile ilişkili olarak yapılmıştır.

Son olarak 'K1' ve 'K2'de özgürlük kavramına ilişkin felsefi problem kategorilerinin tespitinde her iki ders kitabında da altı kategori karşımıza çıkmaktadır. Bunlar 'K1'de, 'Ahlak Felsefesi', 'Din Felsefesi', 'Genel İfade', 'İnsan Felsefesi', 'Siyaset Felsefesi' ve 'Varlık Felsefesi'dir. Bununla birlikte 'Bilgi Felsefesi', 'Bilim Felsefesi', 'Felsefeye Giriş', 'Sanat Felsefesi' ve 'Tarih Felsefesi' gibi kategorilerde özgürlük kavramına yer verilmemiştir. 'K1'de özgürlük kavramına ilişkin felsefi konular 'Genel İfade' ve 'İnsan Felsefesi' kategorilerinde ağırlık kazanmıştır. 'K2'de ise, 'Bilgi Felsefesi', 'Din Felsefesi', 'Genel İfade', 'İnsan Felsefesi', 'Siyaset Felsefesi' ve 'Tarih Felsefesi' olmak üzere yine altı farklı kategoride özgürlüğe yönelik problemler yer almaktadır. 'Tarih Felsefesi' kategorisi ilk kez ve sadece 'K2'de yer almakta olup özgürlük meselesine farklı bir perspektiften bakılması açısından olumlu karşılanabilir. 'K2'de ağırlıklı olarak üzerinde durulan kategoriler ise, 'K1' ile benzer şekilde 'Genel İfade', 'İnsan Felsefesi' ve 'Siyaset Felsefesi'ndedir. Ağır basan kategoriler benzerlik gösterse de, kategorilerin içinde yer alan felsefi konular açısından farklılaşmaktadır. 'K2'de 'Ahlak Felsefesi', 'Bilim Felsefesi', 'Felsefeye Giriş', 'Sanat Felsefesi' ve 'Varlık Felsefesi' kategorilerinde özgürlük kavramına yer verilmemiştir. Özgürlük bahsine bu kategorilerde yer vermemek, bu dönemde özgürlük kavramının çok boyutlu ele alınmadığının bir göstergesi olabilir. Çünkü özgürlük meselesinin Varlık, Ahlak ve Sanat başta olmak üzere pek çok alan ile yakın ilişkisi bulunmaktadır. 'Genel İfade' kategorisinde yer alan görüşlerin bu dönemde belirgin bir şekilde yer alması, özgürlük kavramına ilişkin yüzeysel ifadelerin bulunduğu bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte bu dönemdeki iki kitabı; yer verilen kategoriler, en fazla yer verilen kategoriler ve hiç yer verilmeyen kategoriler bakımından birbiri ile örtüştüğü söylenebilir.

Ders kitabında 'K1' ve 'K2'de sözlük olmasına rağmen özgürlük/hürriyet kavramlarına yer verilmemektedir. Yine bu dönemdeki her iki ders kitabında da hürriyet kavramı özgürlük kavramı yerine kullanılmıştır.

1994-2009 yılları arasındaki özgürlük kavramı ile ilişkili ya da ona muadil olan kelime sayısı, incelenen tüm ders kitapları içerisinde en fazla 'K3'tedir. Bu sayı 167'dir. Cümle

bazında değerlendirildiğinde ise yüzde %5,70'lik oran ile 'K4' kodlu ders kitabı, incelenen tüm ders kitapları arasında en fazla orana sahiptir. 'K4'te 76 paragrafta özgürlük kavramı geçmekte ve bu sayının ders kitabındaki tüm paragraflar içerisindeki oranı ise %11,6'dır. Bu dönemdeki sayfa bazında en fazla özgürlük kavramının ya da ona muadil kavramların yer aldığı ders kitabı yine 'K4'tür. Özgürlük kavramının geçtiği sayfa sayısının toplam sayfa sayısına oranı %34,3'tür.

Bu dönemdeki özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilen filozof/düşünce adamları incelendiğinde, çeşitliliğin en fazla olduğu ders kitaplarının 'K3' ve 'K4' olduğu söylenebilir. Tüm ders kitapları arasında en fazla sayı ile 26 filozof/düşünce adamı 'K4'tedir. Bu 26 filozofun özgürlük kavramına ilişkin görüşleri toplam 54 frekans ile ders kitabında yer almaktadır. 'K4'te Zenon ve Epicuros'un görüşlerine yer verilerek özgürlük kavramına farklı bir bakış açısı ile çeşitlilik kazandırılmıştır. Böylece Stoa ile Elea ekollerinin özgürlük kavramına ilişkin görüşleri, öğrencilerin, farklı bir perspektif ile özgürlük kavramına bakmalarını sağlayabilecektir. Yine 'K4'te, sadece ve ilk kez, Aristoteles'in özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Bu yönüyle incelenen üç dönem içerisinde en kapsamlı ve farklı görüşlere yer veren ders kitabının 'K4' olduğu söylenebilir. Tüm dönemler içerisinde, sayı bakımından ikinci sırayı da 'K3', 22 filozof/düşünce adamı ile almaktadır. Bu filozoflar 'K3'te özgürlük kavramına ilişkin 39 frekans ile yer almaktadır. Comte gibi pozitivist bir düşünür ile, Marx gibi bir materyalist düşünürün özgürlük kavramına yönelik görüşleri sadece 'K3'te yer almaktadır. Özgürlük konusunda görüşlerine yer verilen filozof/düşünce adamları arasında 'K3' ve 'K4' de bir örtüşme olduğu söylenemez. Bu dönemdeki her iki ders kitabında da Türk-İslam düşünürlerinin özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yeterince yer verilmediği söylenebilir. Özgürlük kavramına yönelik Türk-İslam düşünürlerinden 'K3'te sadece Farabi'ye, 'K4'te de sadece Hacı Bektaş Veli'ye yer verilmiştir. Bu iki düşünür de sadece bu ders kitaplarında karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemdeki felsefe öğretim programında 'Siyaset Felsefesi' ve 'Din Felsefesi' ünitelerinde 'Millî Egemenlik' ve 'Laiklik' kavramlarıyla ilişkili olarak Atatürk'ün görüşlerine yer verileceği, felsefe öğretim programında yer almaktadır (MEB, 1992). Bu çerçevede de Atatürk'ün özgürlük kavramına ilişkin bazı görüşlerine 'K3'te yer verildiği söylenebilir. 'K4'te ise özgürlük kavramına ilişkin Atatürk'ün düşüncelerine yer verilmemiştir.

1994-2009 yılları arasındaki felsefe ders kitaplarından ‘K3’te, ‘Ahlak Felsefesi’, ‘Bilgi Felsefesi’, ‘Din Felsefesi’, ‘İnsan Felsefesi’, ‘Sanat Felsefesi’, ‘Siyaset Felsefesi’ ve ‘Varlık Felsefesi’ gibi yedi kategoride özgürlük kavramına ilişkin felsefi konulara yer verilmiştir. Fakat ‘Bilim Felsefesi’, ‘Genel İfade’, ‘Felsefeye Giriş’ ve ‘Tarih Felsefesi’ kategorilerinde özgürlük ile ilgili bir felsefi konuya rastlanılmamıştır. K4’te ise ‘Ahlak Felsefesi’, ‘Bilgi Felsefesi’, ‘Bilim Felsefesi’, ‘Din Felsefesi’, ‘Genel İfade’, ‘İnsan Felsefesi’, ‘Sanat Felsefesi’, ‘Siyaset Felsefesi’ ve ‘Varlık Felsefesi’ olmak üzere toplam dokuz kategoride özgürlük kavramı ele alınmıştır. ‘K3’te ‘Genel İfade’nin yer almaması ve ‘K4’te bu oranın az olması olumlu karşılanabilir. Özgürlük gibi kapsamlı bir konunun genel olarak geçiştirilmesi, felsefi sorgulama ve tartışma açısından etkisizlik gösterebilmektedir. İncelenen tüm ders kitapları arasında en fazla kategori ‘K4’tedir. Bu yönüyle özgürlük kavramına ilişkin felsefi konular, tüm ders kitapları arasında en kapsamlı şekilde ‘K4’te ele alınmıştır. Sadece ‘K4’te ‘Felsefeye Giriş’ ve ‘Tarih Felsefesi’ kategorilerinde özgürlük kavramına yer verilmemiştir. ‘K3’ ve ‘K4’te, her iki ders kitabında da ‘Siyaset Felsefesi’ ve ‘Ahlak Felsefesi’ kategorilerinde özgürlük ile ilgili felsefi konuların yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Son olarak bu dönemde incelenen iki ders kitabında, kategoriler çoğunlukla örtüşmektedir. ‘K4’teki kategoriler, ‘K3’ü kapsamaktadır.

Ders kitabında ‘K3’ ve ‘K4’te sözlük olmasına rağmen özgürlük/hürriyet bahsi konu edinilmemiştir. ‘K3’te bibliyografi de yine ‘Ö’ harfinde özgürlük/hürriyet konusu indekslenmemiştir.

2010-2017 yılları arasında incelenen ders kitaplarında, özgürlük kavramı ve ona muadil kelimeler ele alındığında; ‘K5’deki kelime sayısı, cümle sayısı, paragraf sayısı ve sayfa sayısı ‘K6’ya göre daha fazladır. ‘K5’te özgürlük kavramına ilişkin 109 kelime tespit edilmişken bu rakam ‘K6’da 94’tür. Cümle sayısı açısından karşılaştırıldığında ise, ‘K5’te özgürlük kavramına ilişkin 89 cümle tespit edilmişken ‘K6’da bu rakam 82’de kalmıştır. Paragraf ve sayfa sayıları açısından özgürlük kavramı karşılaştırıldığında ‘K5’te her ikisi de 37 iken; ‘K6’da paragraf sayısı 24, sayfa sayısı ise 28 olarak belirlenmiştir. Bu dönemdeki ders kitaplarında özgürlük kavramına ilişkin oranlar incelendiğinde, ‘K5’teki özgürlük kavramı geçen paragraf ve sayfa sayısının, toplam paragraf ve toplam sayfa sayısına oranı ‘K6’ya göre daha fazladır. ‘K5’teki özgürlük kavramı geçen paragraf sayısının tüm paragraflar içerisindeki payı yüzde 7,90’dır. Yine bu ders kitabında özgürlük

kavramına yer verilen sayfa sayısının, toplam sayfa sayısına oranı yüzde 17,45'tir. Özgürlük kavramına ilişkin cümle sayısının, toplam cümle sayısı içerisindeki payı incelendiğinde 2,58 oran ile 'K6', 'K5'e göre daha fazla paya sahiptir. Sayı ve oran açısından bakıldığında daha önce incelenen iki dönemin arasında bir değere ulaşılmıştır. Kısaca bu dönemdeki felsefe ders kitaplarında özgürlük kavramının; kelime sayısı, cümle sayısı ve oranları, paragraf sayısı ve oranları, sayfa sayısı ve oranları açısından incelendiğinde, 1985-1993 yılları arasındaki ders kitaplarından sayıca ve oranca fazla, 1994-2009 yılları arasındaki ders kitaplarından da sayıca ve oranca azdır. Yeni programa geçilmeden önceki son ders kitabında, özgürlük kavramına ilişkin tespitlerde de aynı dönemdeki bir başka kitaba kıyasla düşüşler tespit edilmiştir.

Bu dönemdeki ders kitaplarında özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilen filozof/düşünce adamlarının sayısı ve dağılımları incelendiğinde, daha önceki dönemlerden farklı olarak, ağırlıkla, filozofların özgürlük kavramına yönelik görüşlerine yer verildiği söylenebilir. Bu filozofların sayısı 'K5'te 16 iken, 'K6'da bu rakam 11'dir. Diğer dönemlerle sayısal olarak karşılaştırıldığında, bu dönemde özgürlük kavramında görüşlerine yer verilen filozof sayısı, önceki iki dönemin sayısal olarak ortasında yer almaktadır. Filozofların özgürlük kavramına ilişkin görüşlerinin kaç farklı yerde geçtiğini gösteren frekanslar incelendiğinde; 'K5' toplam 22 frekanstan, 'K6' ise 13 frekanstan oluşmaktadır. Böylece 'K6', 'K2' ile birlikte en az sayıda özgürlük kavramına ilişkin filozof/düşünce adamının görüşlerine yer veren ders kitaplarıdır. Bu durum filozofların özgürlük kavramına yönelik görüşlerine, ders kitabında, hemen hemen tek yerde yer verildiğinin göstergesidir. Hatta diğer incelenen tüm ders kitaplarında özgürlük kavramına yönelik görüşlerine yer verilen Kant'ın özgürlük kavramına ilişkin görüşleri, 'K6'da yer almamaktadır. Frekans sayısının düşük olması özgürlük kavramına ilişkin filozof/düşünce adamlarının görüşlerine yüzeysel olarak yer verildiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Böylece özgürlük kavramı çerçevesinde 'K6'da filozof çeşitliliğinin az, değinilen filozofların görüşlerinin de az sıklıkla ders kitabında yer aldığı söylenebilir. 'K5'te özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine en çok değinilen filozof 13,70'lik oran ile Rousseau'dur. 'K6'da özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine en çok yer filozoflar ise yüzde 15,35'lik oran ile Rousseau ve Locke'dur. Bir önceki dönemde 'K4'te de, Rousseau'nun özgürlük konusunda görüşleri en fazla yer verilen filozoflar arasında olması dikkat çekicidir. Böylece 'K4', 'K5' ve 'K6'da özgürlük kavramına ilişkin Rousseau'nun görüşlerine en fazla yer verildiği söylenebilir. 'K5' ve 'K6'da Batılı filozoflar dışında

düşünür ya da filozoflardan hiçbirisine özgürlük kavramı çerçevesinde yer verilmemiştir. Bununla birlikte ilk kez ve sadece David Hume'un özgürlük kavramı ile ilişkili görüşlerine 'K5'te yer verilmiştir. 'K6'da ise ilk kez ve sadece William James, Benedetto Croce ve Nikolai Hartmann'ın özgürlük ile ilgili görüşlerine yer verildiği görülmektedir. Özgürlük bahsinde ilk kez sanat felsefesi ve varlık felsefesi konularında filozofların görüşlerine yer verilmiştir.

Bu dönemdeki lise felsefe ders kitaplarında, özgürlük kavramına ilişkin hangi kategorilerde felsefi konular ele alınmaktadır sorusuna yönelik yapılan betimsel analiz sonucunda 'K5' kodlu ders kitabında; 'Ahlak Felsefesi', 'Bilim Felsefesi', 'Din Felsefesi', 'Felsefeye Giriş', 'İnsan Felsefesi', 'Sanat Felsefesi', ve 'Siyaset Felsefesi' olmak üzere yedi kategoride özgürlük probleminin ele alındığı tespit edilmiştir. 'Bilgi Felsefesi', 'Genel İfade', 'Varlık Felsefesi' ve 'Tarih Felsefesi' kategorilerine bu ders kitabında hiç yer verilmemiştir. 'K5'te en çok değinilen özgürlük kavramına ilişkin felsefi konu 'Siyaset Felsefesi' ve 'Ahlak Felsefesi' kategorilerine yöneliktir. 'K6'da ise incelenen tüm ders kitapları arasında en az sayıda kategori tespit edilmiştir. Bunlar; 'Ahlak Felsefesi', 'İnsan Felsefesi', 'Sanat Felsefesi', 'Siyaset Felsefesi' ve 'Varlık Felsefesi' olmak üzere beş kategoride karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte 'Bilgi Felsefesi', 'Bilim Felsefesi', 'Din Felsefesi', 'Felsefeye Giriş', 'Genel İfade' ve 'Tarih Felsefesi' kategorilerine hiç yer verilmemiştir. Diğer tüm ders kitapları içerisinde en fazla kategoriye 'K6'da verilmemiştir. 'K5' ve 'K6' kodlu ders kitaplarının her ikisinde de 'Genel İfade' kategorilerine yer verilmemesi olumlu gelişmedir. 'Genel İfade' kategorisi 'K3', 'K5' ve 'K6'da karşımıza çıkmamakla birlikte özgürlük kavramının daha spesifik bir konu üzerinden tartışıldığının bir göstergesi olarak düşünülebilir. Bu durum özgürlük kavramının yüzeysel ele alınmadan doğrudan konu ile bağlantılı şekilde incelendiğinin bir göstergesi sayılabilir. 'K5' ile benzer şekilde 'K6'da da 'Siyaset Felsefesi', 'Ahlak Felsefesi' ve 'İnsan Felsefesi' kategorisinde özgürlük probleminde en fazla yer verilen kategoriler olmuştur. Her üç dönemde en fazla yer verilen kategoriler düşünüldüğünde 'Siyaset Felsefesi', 'Ahlak Felsefesi' ve 'İnsan Felsefesi' kategorilerinde özgürlük kavramına yönelik felsefi konulara ağırlık verildiği söylenebilir.

Son olarak sözlük kısımları incelendiğinde 'K5'te sözlük kısmında 'özgürlük' kavramı ele alınmakla birlikte 'K6'nın sözlük kısmında 'özgürlük' konusuna yönelik bir ifade bulunmadığı söylenebilir.

BÖLÜM VI

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde; sonuç ve tartışma ile öneriler kısmına yer verilmiştir.

6.1. Sonuç ve Tartışma

Felsefe kelime anlamı olarak bilgelik sevgisi anlamına gelmektedir. İnsan merak eden, sorgulayan, düşünen bir varlık olarak sürekli kendisini, çevresini, doğa yasalarını merak etmiş ve anlamlandırma çabası içerisinde olmuştur. Felsefe tarihinde de bu çabaları görmekteyiz. Hiçbir çaba ve ortaya konulan sorun gereksiz olarak görülmemelidir. Çünkü; felsefe, farklı sorularla kendini besleyen bir araştırmadır. Bu sorular yeni soruları doğurarak felsefenin günümüzdeki birikimini elde etmesini sağlamıştır.

Kısaca felsefe ile insan, özgür olma ve kendi bilincinin farkına varma çabası içerisinde varlığı, bilgiyi, değeri sorgulama, soruşturma çabasını gerçekleştirmektedir. Bu süreç içerisinde, kendini ve kendi dışında kalan her şey üzerine aktif olarak yönelmiştir.

Eğitimde felsefe ile merak duygusu gelişmiş, özgüveni yüksek, farklılıklara saygı duyan, ölçüt temelinde düşünebilen bireyler yetiştirilebilir. Bu özelliklere sahip bireyler ise geleceğin eğitimi için oldukça gereklidir. Ayrıca felsefe ile bireylerin; tümel olarak değer kavramı üzerinde düşünmeleri, değerleri farklı durumlar üzerinden karşılaştırmaları ve son olarak da değer kategorisi içerisinde yer alan tek tek her bir değer üzerinde sorgulamalar yapmaları beklenmektedir.

Değerler insanın eylemlerinde ve yaşama bakışında yol gösterici konumdadır. İnsanın insanca yaşamasında önemi de büyüktür (Günay, 2014, s.300). Özgürlük kavramı da bir

değer olmak ile birlikte felsefenin önemli ve köklü problemlerinden birisidir. Bu kavram etik, hukuk, politika, sanat, ahlak, ekonomi gibi pek çok alan ile ilişkili ele alınabileceğinden felsefe eğitiminde ele alınırken dikkatli olunmalıdır. Tek boyutlu ve yönlendirici bir bakış açısıyla konuların işlenmesi, öğrencilerin konuyu ele almasını sınırlayabilmektedir. Bu yönüyle değerlerden biri olan özgürlük kavramının çeşitli yönleriyle sorgulanması, tartışılması ve lise felsefe ders kitaplarında incelenmesi gerekmektedir. Özellikle 12 Eylül 1980 öncesinde bozulan Türkiye'nin sosyal kültürel yapısının onarılmasına yönelik adımların bu tarihten itibaren atılmaya çalışıldığı ve her bir eğitim kademesi için ayrı ayrı hedeflerin geliştirildiği (Gelişli, 2005, s.62-63), tarihten itibaren çeşitli felsefe ders kitaplarında özgürlük kavramını incelemek önemli bir bakış açısı kazandırabilecektir. 1980 sonrası dönemde felsefe öğretim programları 1985, 1992 ve 2009 yıllarında değişiklik göstermekle birlikte, son program olan 2017 yılında hazırlanan yeni felsefe öğretim programı için ortaöğretim ders kitabı daha yeni oluşturulmuştur. Ancak bu yeni ders kitapları ile ilgili henüz bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada 1985'ten günümüze, 2017 yılında değişiklik gösteren son felsefe dersi öğretim programına kadar, hazırlanan lise felsefe ders kitapları çalışmanın evrenini oluşturmuştur. Böylece Talim ve Terbiye Kurulu tarafından değişikliğe gidilen 1985, 1992 ve 2009 yılları öğretim programları temele alınarak 1986-1993; 1994-2009 ve 2010-2017 yılları arasında hazırlanan toplam altı felsefe ders kitabı, özgürlük kavramı temele alınarak karşılaştırmalı şekilde incelenmiştir.

1986-1993 yılları arasında özgürlük kavramının geçtiği; en düşük kelime, cümle, paragraf ve sayfa sayıları bu dönemde tespit edilmiştir. Bu sayıların toplam cümle, paragraf ve sayfa sayısına oranı açısından incelendiğinde de en düşük oranlar yine bu dönemde yer almaktadır.

Özgürlük kavramı ile ilişkili olarak yer verilen filozof/düşünce adamları açısından bu dönem incelendiğinde, en az sayıda filozof ve düşünce adamı bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca felsefeci dışında düşünce adamlarına da yine en fazla bu dönemde yer verildiği söylenebilir. Hatta bu dönemde 'K2'de özgürlük kavramına ilişkin düşünce adamlarının görüşlerine, filozoflara göre daha fazla yer verilmiştir. Filozof çeşitliliği açısından bakıldığında da kapsamı en dar olan dönemin bu dönem olduğu söylenebilir. 1985 lise felsefe öğretim programındaki amaçlarda yer alan, öğrencilerin Türk ve Türk-İslam âleminin içinde bulunduğu kültür ve medeniyet gelişmeleri konusunda haberdar

edilmesine ilişkin içerikte, 'K1'de, özgürlük kavramına ilişkin sadece Gazali'nin görüşlerine yer verilmiştir. Yine bu dönemdeki diğer ders kitabı olan 'K2'de de bu amaçla ilişkili olarak Mevlana'nın ve Yunus Emre'nin özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. 'K2'de, 'K1'e göre daha fazla kişinin, Türk ve Türk-İslam âleminin içinde bulunduğu kültür ve medeniyet gelişmeleri konusunda haberdar edilmesine yönelik içerik bulunmasına rağmen yine de yeterlilik göstermemektedir. 1985 felsefe dersi öğretim programında Atatürkçü bir zihniyet geliştirmeye yönelik de bir amaç bulunmaktadır (Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1985a, s.359). Bu amaca yönelik Atatürk'ün özgürlük kavramına ilişkin görüşleri 'K2'de, 'K1'e göre daha fazla yer almaktadır. Türk-İslam düşüncelerine yer verme ve Atatürkçü bir zihniyet geliştirme amacına ilişkin, özgürlük kavramı çerçevesi dışında başka yerlerde bu amaçları gerçekleştirecek ifadeler yer verilmiş olabilir. Ancak bu çalışma sadece özgürlük kavramını incelediği için, değerlendirmeler de sadece bu bağlamda gerçekleştirilmiştir.

1986-1993 yılları arasını kapsayan dönemde 'K1' ve 'K2'de özgürlük kavramına ilişkin felsefi problem kategorilerinin tespitinde, her iki ders kitabında da altı kategori tespit edilmiştir. Bunlar 'K1'de; 'Ahlak Felsefesi', 'Din Felsefesi', 'Genel İfade', 'İnsan Felsefesi', 'Siyaset Felsefesi' ve 'Varlık Felsefesi'dir. 'K2'de ise bu kategoriler; 'Bilgi Felsefesi', 'Din Felsefesi', 'Genel İfade', 'İnsan Felsefesi', 'Siyaset Felsefesi' ve 'Tarih Felsefesi'dir. Bununla birlikte her iki ders kitabında da yer verilmeyen beş kategori olduğu tespit edilmiştir. 'K1'de inceleme sonucu özgürlük ile ilişkili felsefi konulara yönelik kategorilerden 'Bilgi Felsefesi', 'Bilim Felsefesi', 'Felsefeye Giriş', 'Sanat Felsefesi' ve 'Tarih Felsefesi'ne yer verilmemiştir. 'K2'de ise 'Ahlak Felsefesi', 'Bilim Felsefesi', 'Felsefeye Giriş', 'Sanat Felsefesi' ve 'Varlık Felsefesi' kategorilerine ders kitabında yer verilmemiştir. Ağırlıklı olarak 'K1'de bu kategorilerden 'Genel İfade' ve 'İnsan Felsefesi' önce çıkarken, 'K2'de ise 'Genel İfade', 'İnsan Felsefesi' ve 'Siyaset Felsefesi' kategorilerinde özgürlük kavramına ilişkin felsefi konular öne çıkmıştır. Bu dönemdeki iki kitapta da 'Genel İfade' kategorisinin öne çıkmış olması, dönemin siyasal-sosyal konjonktüründen kaynaklı olarak değerlendirilebilir. Standartlaşma gözle görülür şekilde belirgindir. Ayrıca 'Genel İfade' kategorisinde çok fazla probleme yer verilmesi dönemin siyasi havasından etkilenerek özgürlük konusunda detaylı tartışmalara girmeden sadece özgürlüğün isim olarak geçtiğini göstermektedir. Bu durum dönemin öğretim programının bilim tarihi ağırlıklı olarak hazırlanmış olmasından da kaynaklanmış olabilir. Böylece özgürlük kavramına detaylı yer verilmeden medeniyetlerin bilim, felsefe gibi alanlarına

düşünce gelenekleri doğrultusunda yer verilmiş olmasıyla ilişkili olabilir. Ancak bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli payın, dönemin siyasi-politik havasının etkisi ile felsefenin sadece dünya görüşü kazandırmaya yönelik bir alanmış gibi ele alınmasından kaynaklanmış olabilir. Bu sorun, Aslan'ın (2018) tarihsel ve konjonktürel sorun olarak belirttiği, felsefe eğitiminde yer alan sorun grubuna girebilmektedir (s.159).

Özgürlük kavramının incelendiği ikinci dönem 1994-2009 yıllarını kapsamaktadır. Bir önceki incelenen dönemin aksine, bu dönemde, özgürlük ya da ona muadil olan kavramlar en fazla bu dönemde yer almaktadır. Kelime, cümle, paragraf ve sayfa sayıları açısından en fazla sayı bu dönemde tespit edilmiştir. Bu sayıların; toplam cümle sayısı, toplam paragraf sayısı ve toplam sayfa sayısına oranı açısından incelendiğinde, yine en fazla oran bu dönemdeki ders kitaplarından 'K4'tedir.

Bu dönemde özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verildiği filozof/düşünce adamı açısından yapılan değerlendirmelerde, filozof/düşünce adamına ilişkin en fazla sayının bu dönemdeki ders kitaplarında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca filozof çeşitliliğinin yanı sıra, diğer iki dönem ile karşılaştırıldığında, özgürlük kavramına ilişkin filozof/düşünce adamı görüşlerinin toplam frekanslarının da bu dönemde en yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yine bu öğretim programında Türk-İslam düşünürlerinin konu ile ilgili yerlerde görüşlerine yer verileceği belirtilmekte iken 'K3'te sadece Farabi'nin özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilmişken, 'K4'te ise sadece Hacı Bektaş Veli'nin özgürlük kavramı ile ilgili görüşleri ders kitabında yer almaktadır. Türk-İslam düşünürlerinin görüşleri özgürlük bağlamı dışında ele alınmış da olabilir ancak özgürlük kavramı ile ilişkili yerlerde yer verilmediği söylenebilir. Yine bu dönemdeki öğretim programında 'Siyaset Felsefesi ve 'Din Felsefesi' ünitelerinde 'Millî Egemenlik' ve 'Laiklik' kavramlarıyla ilişkili yerlerde Atatürk'ün görüşlerine yer verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Buna rağmen 'K4'te bu konuda özgürlük ile ilgili bir görüş karşımıza çıkmamaktadır. 'K3'te ise kısmen değinilmiştir. 'Millî Egemenlik' veya 'Laiklik' konusu özgürlük ile bağlantı kurulabilecek bir problem olmasına rağmen ders kitabında yer verilmemesi öğretim programı ve ders kitabı arasında uyumluluğu azaltmaktadır. Bu amaçların felsefe ders kitaplarında ele alınmasının uygun olup olmadığı farklı bir tartışma konusu olmakla birlikte, araştırmacının bu konu ile ilgili tespitleri incelenebilir (Kızıltan, 2014).

Kale'ye (2003) göre ise bu konu ile ilişkili olarak, öğretim programları, öğrencilerin mevcut sisteme itaatini gerçekleştirmede ve yenilik kazandırmada, Cumhuriyet sonrasında

bir araç olarak görülmüştür. Bu yaklaşımla da örtülecek şekilde ders kitapları çevresel koşullar ile bireysel farklılıkları göz önünde bulundurmadan merkezi olarak belirlenen idealleri gerçekleştirmeyi amaçlamaktadırlar. Bununla birlikte de bu idealler bazı değişimleri sağlama çabası ile ortaya konulmakta ancak bunu sağlarken ortaya çıkan hızlı değişimler karşısında ders kitapları bu sürece yetişememektedirler (s.86).

1994-2009 yılları arasını kapsayan dönemde 'K3' ve 'K4'de özgürlük kavramına ilişkin felsefi problem kategorilerinin tespitinde şunlar söylenebilir. Her iki ders kitabında da 'Siyaset Felsefesi' ve 'Ahlak Felsefesi' kategorilerinde felsefi konulara ağırlık verilmiştir. 'K3'te 'Ahlak Felsefesi', 'Bilgi Felsefesi', 'Din Felsefesi', 'İnsan Felsefesi', 'Sanat Felsefesi', 'Siyaset Felsefesi' ve 'Varlık Felsefesi' olmak üzere toplam yedi kategoride felsefi konular özgürlük bağlamında ele alınmıştır. 'K4'te ise bu rakam dokuzdur. Tüm ders kitapları arasında en fazla kategori bu ders kitabındadır. Bunlar: 'Ahlak Felsefesi', 'Bilgi Felsefesi', 'Bilim Felsefesi', 'Din Felsefesi', 'Genel İfade', 'İnsan Felsefesi', 'Sanat Felsefesi', 'Siyaset Felsefesi' ve 'Varlık Felsefesi'dir. Bu dönemdeki iki ders kitabında da tespit edilen kategoriler, en fazla yer verilen kategoriler ve hiç yer verilmeyen kategorilerin birbiri ile örtüştüğü söylenebilir. Çünkü 'K4'teki kategoriler, 'K3'ü kapsamaktadır.

Son dönem olan 2010-2017 yılları arasındaki felsefe ders kitaplarında özgürlük kavramı incelendiğinde sayısal anlamda önceki döneme göre azalmalar gerçekleşmiştir. Kelime, cümle, paragraf ve sayfa sayıları bakımından diğer iki dönemin arasında rakamlara ulaşılmıştır. Bu sayıların; toplam cümle, paragraf ve sayfa sayısına oranı açısından incelendiğinde de yine diğer iki dönemin arasında olduğu tespit edilmiştir.

Bu dönemde düşünce adamlarına yer verilmeden sadece filozoflar üzerinden özgürlük kavramı ele alınmıştır. Benzer sonuçlar özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilen filozof sayısında da görülmektedir. Diğer iki dönemde tespit edilen rakamsal sonuçların arasında bir filozof sayısı karşımıza çıkmaktadır. Filozofların özgürlük kavramına ilişkin görüşlerinin kaç farklı yerde geçtiğini gösteren frekanslar incelendiğinde 'K6'nın, 'K2' ile birlikte en az rakamlardan birine sahip olduğu söylenebilir.

K1-K2, K3-K4 ve K5-K6 kodlu ders kitaplarında özgürlük kavramına ilişkin görüşlerine yer verilen tüm filozof/düşünce adamları düşünüldüğünde ders kitaplarının kendi dönem içlerinde ve dönemler arasında bir örtüşme tespit edilememiştir.

2010-2017 yılları arasını kapsayan dönemde 'K5' ve 'K6'da özgürlük kavramına ilişkin felsefi problem kategorilerinin tespitinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. 'K5'te en çok 'Siyaset

Felsefesi' ve 'Ahlak Felsefesi' kategorilerinde özgürlük kavramına ilişkin felsefi konular ele alınmıştır. Benzer şekilde 'K6'da, 'Siyaset Felsefesi', 'Ahlak Felsefesi' ve 'İnsan Felsefesi' kategorisinde özgürlük kavramına yer verildiği tespit edilmiştir. Bu dönemde her iki felsefe ders kitabında da 'Genel İfade' kategorilerine yer verilmemesi olumlu bir gelişmedir. Bu durum özgürlük probleminin yüzeysel ele alınmadan doğrudan konu ile bağlantılı şekilde incelendiğini gösterebilir.

Tüm dönemlerdeki ders kitaplarında, 'Ahlak Felsefesi' kategorisinde özgürlük kavramına ilişkin felsefi konulara yer verilmekle birlikte; Sokrates, Platon ve Aristoteles'in ahlaki ilkeler doğrultusunda eyleyen insanın özgürlüğü konusuna, siyaset ve ahlak arasındaki ilişkiye yer veren ders kitabının olmaması düşündürücüdür.

Sonuç olarak öğretim programları aynı olmasına rağmen hazırlanan ders kitaplarında aynı dönemde bile zaman zaman farklılıklar tespit edilmiştir. Ders kitaplarında genel olarak özgürlük kavramına ilişkin ele alınan filozoflar/düşünce adamlarında bir ortaklığın olmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca zaman zaman da, öğretim programlarının amaçları ile ders kitaplarındaki içerikler uyuşmayarak değinilmesi gereken konulara yer verilmediği tespit edilmiştir.

Öğretim programları, özellikle kazanım ve içerik ilişkisi, dersin içeriğinin belirlenmesi, ders içeriğinin hangi yöntemlerle öğretileceği ve öğrencilerin bu eğitimin ne kadarını kazandığının ölçülmesi açısından öğretmenler için önem taşımaktadır. Ancak zaman zaman görülmektedir ki öğretmenler öğretim programı yerine ders kitabını temele almaktadır. Böylece yanlış bir algı ile ders kitabı öğretim programının önüne geçmekte ve daha önemli algılanmaktadır (Dombaycı, 2013, s.143-144). Öğretim programı ile ders kitabı arasında ortaya çıkan bir uyumsuzluk ise öğretmenin ağırlıklı olarak ders kitabını temele alması ile sonuçlanacaktır. Bu sebeple öğretim programı ile örtüşmeyen ders kitapları eğitim sistemimizde planlanamayan bazı sonuçları beraberinde getirebilmektedir. Bu tür sorunların üstesinden gelmek ve eğitim sistemimizin felsefe eğitimine yönelik sorunlarının azaltılması için başta öğretim programı olmak üzere, ders kitabı ve diğer eğitim unsurlarının iyi hazırlanması gerekmektedir.

Uygur (1988) ise zorlama ile arkadan iteklenerek sürüklenen nicelik kaygılı bir yaklaşımın ülkemizde sürdüğünü belirterek bundan kurtulmanın yolunun ise, felsefe eğitimi ve öğretiminde çokluğu ve aceleciliği denetim altına almaktan geçtiğini belirtmektedir (s.146). Bu sorun felsefe ders kitapları için de geçerli olmaktadır. Ders kitaplarında

aceleyle yazımlara son verilmeli, daha planlı ve ayrıntıcı bir bakış ile felsefe ders kitapları hazırlanmalıdır. Bu görüşü destekleyecek şekilde Uygur (1988) felsefe öğretiminde dikkat edilmesi gereken noktalardan birinin toptancı bir bakış açısından sıyrılmak olduğunu belirtmektedir. Yeri geldiğinde tarihsel koşullardaki değişimlere de ayak uydurularak yeniliğe açık somut ayrıntılı planlamalar yapılmalıdır (s.124). Bu hassasiyet ders kitaplarının hazırlanmasında da gösterilmelidir.

Çotuksöken'e (2002) göre felsefe dersinin daha etkili hale getirilmesi için müfredat programında genel ortak bir çerçeveye yer verildikten sonra her bir lise türü için özel durumları göz önünde bulunduran ek bir program hazırlanabilir (s. 120). Ders kitapları da bu şekilde farklı eğitim türündeki okullarda öğrencilerin ilgileri doğrultusunda yenilenmelidir.

Son yıllarda 'öğrenmeyi öğrenme' kavramına yapılan vurgu ile birlikte öğretim programlarında bireylerin bilgiyi yapılandırması konusu karşımıza çıkmaktadır. Bu tür bir öğrenmenin gerçekleşmesi için öğrenmenin yaşamla iç içe olması gerekmektedir. Bu durum başta aile olmak üzere, çevrenin etkisini göz önünde bulundurmaya gerektirmektedir. Bu noktadan yola çıkılarak ders kitapları hazırlanırken velilere de yardımcı olacak şekilde düzenlenmelidir (Dombaycı, 2013, s.144). Ayrıca felsefe dersinin hitap ettiği yaş grubu soyut düşünebilme yeteneklerini kazanmış olmasına rağmen, felsefede geçen bazı kavramları anlamlandırılmasının zor olması yaşamla iç içe olan konularla da ilişkili öğelerin ders kitaplarında yer verilmesini zorunlu kılmaktadır.

Ders kitaplarında sözlük kısmı yeterli değildir. Tüm felsefe ders kitapları incelendiğinde sadece 'K5'te sözlük kısmında özgürlük kavramına yer verildiği tespit edilmiştir. Bu ders kitabı dışında, incelenen tüm felsefe ders kitaplarının sözlük kısmında, özgürlük kavramına ilişkin bir açıklama bulunmamaktadır. Bir felsefe ders kitabında sözlük olmazsa olmazdır. Bu sözlüğün de mümkün olduğunca detaylı ve açıklayıcı olması gerekmektedir. Çünkü ders esnasında ya da sonrasında öğrencinin kafasına takılan kavrama kolayca ulaşabilmesi sağlanmalıdır.

6.2. Öneriler

Bu çalışmadan elde edilen bulgular ışığında felsefe ders kitaplarında özgürlük kavramına yer verirken şu önerilerde bulunulabilir.

-Lise felsefe ders kitaplarında özgürlük kavramına ilişkin tüm filozoflara yer vermek zor olmakla birlikte, özgürlük kavramını farklı boyutları ile değerlendirmeyi sağlayacak minimum yirmi farklı filozofun görüşlerine yer verilebilir. Böylece felsefe dersinde farklı görüşler incelenerek öğrencilerin sorgulayıcı tavrı canlı tutulabilir.

-Lise felsefe ders kitaplarında özgürlük kavramı ele alınırken öğrencilere bütüncül bir bakış açısı kazandıracak şekilde konuların düzenlenerek, bu yolla özgürlük kavramının, insan, ahlak, din, siyaset, sanat gibi temel meseleler ile bağlantısının kurulacağı şekilde felsefi konular içerisine yerleştirilmesi sağlanabilir. Bunun için 'Ahlak Felsefesi', 'Bilgi Felsefesi', 'Bilim Felsefesi', 'Din Felsefesi', 'İnsan Felsefesi', 'Sanat Felsefesi', 'Siyaset Felsefesi', 'Varlık Felsefesi' kategorileri başta olmak üzere minimum sekiz kategoride özgürlük kavramına ilişkin felsefi konuların içeriği oluşturulabilir.

-Özgürlük kavramının lise felsefe ders kitaplarında tek bir ünite ya da konu içerisinde ele alınması yerine pek çok ünite içerisine yayılarak bu şekilde özgürlük kavramının çeşitli yönleriyle ders kitabında değerlendirilmesi sağlanabilir.

-İnternet ortamında öğretmenlerden ve öğrencilerden o öğretim yılının ders kitabını değerlendirecek hazır bir ölçeğin doldurulması istenebilir. Bu şekilde ders kitabında eksik kalan noktalar tespit edilerek sonraki dönemlerde hazırlanacak ders kitapları için bilgi birikimi oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

- Adugit, Y. (2013). Özgürlüğün kısa tarihi. *Flsf Dergisi*, 16, 63-94.
- Ajdukiewicz, K. (2007). *Felsefeye giriş*, (3.b). Ankara: Say.
- Akarsu, B. (1998). *Mutluluk ahlâkı*. İstanbul: İnkılâp.
- Akdağ, B. (2011). *Bülent Akdağ'la eğitime felsefeyle bakmak*. Ankara: Sobil.
- Akdemir, M. (2004). Felsefi düşünme ya da düşünmeyi öğrenme. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), 44-59.
- Alkan, C. (1987). *Eğitim teknolojisi*, (3.b.). Ankara: Yargıçoğlu.
- Altıok, F. (1977). Felsefe ve ahlak dersleri, *Felsefe kurumu seminerleri içinde* (s. 63-70), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arslan, A. (1991). Bir ortaöğretim programı olarak felsefe. K. Gürsoy & A. Açıkgenç (Haz.). *Türkiye I. felsefe-mantık-bilim tarihi sempozyumu bildirileri içinde* (s. 206-213). Ankara: Ülke.
- Arslan, A. (2012). *Felsefeye giriş*, (12.b). Ankara: Adres.
- Arslan, H. T. (2014). *Cumhuriyet döneminde felsefe eğitimi (1923-1938)*. Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Aslan, C. (2018). Türkiye’de felsefe eğitimi ve sorunları. *Route Educational and Social Science Journal*, 5(5), 158-170.
- Aslan, E. (2010). Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk ders kitapları. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 35(158), 215-231.
- Ata, B. & Bağcı, İ. (2014). Türkiye’de tercüme faaliyetleri içinde eğitim klasiklerinin yeri ve bu eserlerin sosyal bilgiler eğitimine katkıları, (2.b). B. Ata & İ. Bağcı (Ed.).

- Sosyal bilgiler eğitimi açısından eğitim klasikleri incelemeleri* içinde (s. 1-20). Ankara: Pegem A.
- Aziz, A. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*, (8.b). Ankara: Nobel.
- Başgöz, İ. & Wilson, E. H. (1968). *Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitim ve Atatürk*. Ankara: Dost.
- Baştürk, M. (2005). Ders kitaplarının tarihçesi. Ö. Demirel & K. Kıroğlu (Ed.). *Konu alanı ve ders kitabı inceleme* içinde (s. 13-36). Ankara: Pegem A.
- Bayrak, İ. & Duruhan, K. (2015). 2009 yılında hazırlanan felsefe öğretim programına ilişkin felsefe öğretmenlerinin görüşleri (Sivas ili örneği). *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 1-19.
- Bayraktar, O (2015). *Türk eğitim sistemi içerisinde yapılandırmacılığın kuramsal temeli*. Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Belentepe, F. T. (1991). Felsefeye giriş ders kitabına ilişkin gözlemler. Ş. Ozil & N. Tapan (Ed.). *Türkiye'nin ders kitapları ortaöğretim ders kitaplarına eleştirel bir yaklaşım* içinde (s. 253-264). İstanbul: Cem.
- Biçer, B. (2010). Türkiye'de Cumhuriyet öncesi dönemde Türk okulları ile Amerikan kolejlerinde felsefe grubu derslerinin öğretimi (1839-1922). *Zeitschrift für die Welt der Türken (Journal of World of Turks)*, 2(3), 195-211.
- Biçer, B. (2017). Etik ve estetik değer kazanımlarının felsefe dersi öğretim materyalleri ve öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 87-96.
- Bircan, H. H. (2015). Felsefede değer(ler) problemi. B. Dilmaç, & H. H. Bircan (Ed.). *Değerler bilançosu - felsefe, sosyoloji, kamu, eğitim* içinde (s. 11-35). Konya: Çizgi.
- Bochenski, J. M. (2005). *Felsefeye düşünmenin yolları*, (3.b.). (K. Dinçer, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Bolay, S. H. (1996). *Felsefi doktrinler ve terimler sözlüğü*, (6.b). Ankara: Akçağ.

- Bozoğlu, Ö. (2008). *Felsefe dersinde eleştirel düşünme becerilerinin kazandırılmasına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı, Ankara.
- Budak, Y. (2015). Temel kavramlar. Y. Budak (Ed.). *Öğretim ilke ve yöntemleri içinde* (s. 1-26). Ankara: Pegem A.
- Büyükdüvenci, S. (2001). *Eğitim felsefesine giriş*. Ankara: Siyasal.
- Cahn, S. M. (2004). Teaching introductory philosophy. T. Kasachkoff (Ed.) *Teaching philosophy: theoretical reflections and practical suggestions içinde* (s. 3-5). New York: Rowman & Littlefield.
- Cevizci, A. (1994). *Felsefe I-II ders kitabı*. Ankara: Mega.
- Ceyhan, E. & Yiğit, B. (2003). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Anı.
- Cicioğlu, H. (1985). Cumhuriyet döneminde ortaöğretim programlarında felsefe grubu derslerinin analizi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 10(55), 16-22.
- Cihan, M. (2004). Spinoza'nın insana bakışı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 177-190.
- Çetin, N. & Balanuye, Ç. (2015). Değerler ve eğitim ilişkisi üzerine. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (24), 191-203.
- Çetin, Ş. (2013). Öğretmen adaylarının millî değerlerin öğretimine yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (8). 1733-1743.
- Çotuksöken, B. (2002). *Felsefe: özne - söylem*. İstanbul: İnkılap.
- Çotuksöken, B. (2003). Giriş. B. Çotuksöken, A. Erzan & O. Silier (Ed.). *Ders kitaplarında insan hakları: Tarama sonuçları içinde* (s. 1-22). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Çotuksöken, B. (2011). Düşünme eğitiminin güncel durumu ve sorunları. *Özne Dergisi*, 15, 146-154.
- Çotuksöken, B. (2012). *İnsan hakları ve felsefe: nasıl bir felsefi yaklaşım? Nasıl bir eğitim?* (2.b.). İstanbul: Papatya.

- Çubukçu, İ. A. (1990). Şair Rıza Tevfik Bölükbaşı ve felsefi düşüncesi. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31(1), 137-146.
- Çüçen, A. K. (1999). *Felsefe giriş*. Bursa: Asa.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (2001). *Felsefe nedir?* (6.b.). (T. Ilgaz, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Demirel, Ö. (2015). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*, (24.b.). Ankara: Pegem A.
- Demirel, Ö. & Kiroğlu, K. (2005). Eğitim ve ders kitapları. Ö. Demirel & K. Kiroğlu (Ed.). *Konu alanı ve ders kitabı incelemesi* içinde (s. 1-11). Ankara: Pegem A.
- Demirel, Ö. & Yağcı, E. (2011). Eğitim, öğretim teknolojisi ve öğretim. Ö. Demirel & E. Altun (Ed.). *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı* içinde (s. 1-25). Ankara: Pegem A.
- Demirhan Iscan, C. & Senemoğlu, N. (2009). Effectiveness of values education curriculum for forth grades. *Eğitim ve Bilim/Education and Science*, 34(153), 1-14.
- Diemer, A. (1997). *Günümüzde felsefe disiplinleri*. (D. Özlem, Der. ve Çev.), İstanbul: İnkilâp.
- Dombaycı, M. A. (2002). *Ortaöğretimde öğretim ilke, yöntem ve teknikler açısından felsefe öğretimi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dombaycı, M. A. (2008). *Türkiye’de ortaöğretimde felsefe öğretiminin değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dombaycı, M. A. (2013). Felsefe için öğretim programı & öğretim programı için felsefe. B. Çotuksöken & H. Tepe (Yay. Haz.). *Çocuklar için felsefe eğitimi* içinde, (s. 135-160). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Duman, T. & Çakmak, M. (2011). Ders kitaplarının nitelikleri, (3.b.). L. Küçükahmet (Ed.). *Konu alanı ve ders kitabı inceleme* içinde, (s. 18-32). Ankara: Nobel.
- Engin, C. & Yıldırım, A. (1998). Liselerdeki felsefe dersi öğretiminin değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(17), 102-117.

- Erdem, S. (1998). Lise felsefe öğretim ve eğitimine genel bakış. *Öğretmen Dünyası Dergisi*, (218), 21-22.
- Erden, M. (2011). *Eğitim bilimlerine giriş*, (5.b.). Ankara: Arkadaş.
- Ergün, M. (1996). *İkinci Meşrûtiyet devrinde eğitim hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak.
- Ergün, M. (1997). *Atatürk devri Türk eğitimi*. Ankara: Ocak.
- Ertürk, S. (1998). *Eğitimde program geliştirme*, (10.b.). Ankara: Meteksan.
- Fidan, N. (2012). *Okulda öğrenme ve öğretme*, (3.b.). Ankara: Pegem A.
- Fidan, N. & Erden, M. (1998). *Eğitime giriş*. İstanbul: Alkım.
- Gelişli, Y. (2005). *Türkiye’de ilköğretimin gelişimi*. Ankara: Sistem Ofset.
- Gökalp, N. (2012). Philosophy education and human freedom. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 47, 477- 479.
- Gözcü, Ş. (2013). Bir felsefe grubu öğretmeninin öznel ve nesnel koşulları. B. Çotuksöken & H. Tepe (Yay. Haz.). *Çocuklar için felsefe eğitimi içinde* (s.191-195). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Gül, F. (2010). Özgürlük sorununa etik-politik bir yaklaşım, İ. Serin (Ed.). *Birinci uluslararası felsefe kongresi - eşitlik, özgürlük ve kardeşlik sempozyumu bildirileri içinde* (s.98-110). Bursa: Asa.
- Günay, D. (2013). İlk ve ortaöğretimde felsefe eğitimi çalıştayı. B. Çotuksöken & H. Tepe (Yay. Haz.). *Çocuklar için felsefe eğitimi içinde*, (s.23-28). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Günay, M. (2004). *Süregiden felsefe üzerine bir deneme*. Adana: Karahan.
- Günay, M. (2014). İnsan ve değer ilişkisine tarih bilinciyle bakmak. B. Çotuksöken, G. Uygur & H. Şimga (Ed.). *İoanna Kuçuradi çağın olayları arasında içinde* (s. 298-306). İstanbul: Tarihçi.
- Gündoğan, A. O. (2004, Nisan). *Eylemde sorumluluk-özgürlük ilişkisi*. Ulusal Katılımlı Sorumluluk Sempozyumu’nda sunulmuş bildiri, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Hacıkadırlıoğlu, V. (2002). *Özgürlük ahlakı*. İstanbul: Cem.

- İrızık, G. (2003). Lise sosyoloji, psikoloji ve felsefe ders kitaplarının insan hakları. B. Çotuksöken, A. Erzan & O. Silier (Ed.). *Ders kitaplarında insan hakları: Tarama sonuçları* içinde (s. 264-282), İstanbul: Tarih Vakfı.
- İnam, A. (1975). Türkiye’de felsefe eğitimi. *Yeni Dergi*, 11(124), 28-32.
- Kafadar, O. (1994a). Felsefe öğretiminin Türk eğitim sistemine girişi ve tarihi gelişimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 27(1), 279-288.
- Kafadar, O. (1994b). Türkiye’de Cumhuriyet döneminde liselerde felsefe eğitimi - felsefe programlarında amaçlar ve muhteva. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 27(2), 691-718.
- Kale, N. (1994). Felsefe öğretimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 27(1), 113-120.
- Kale, N. (2003). *Nasıl bir insan nasıl bir öğretim*. Ankara: Ütopya.
- Kale, N. (2009). *Lise felsefe*. Ankara. MEB.
- Karaaslan, D. (2012). *Türkiye’de 1980 sonrası dönemde liselerde felsefe eğitimi (Kütahya ve Isparta örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Karakaya, Ş. (2004). *Eğitimde program geliştirme çalışmaları ve yeni yönelimler*. Ankara: Asil.
- Karanfil, N. (2002). Felsefe eğitimi ve sorunları. (P. Aşkar, Haz.), *Felsefe eğitimi ve sorunları* içinde (s. 160-170), Ankara: Ted.
- Karavelioğulları, N. (2017). *Ortaöğretim felsefe*. Ankara: Semih.
- Kaya, Z. (2006). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*, (2. b.). Ankara: Pegem A.
- Kaynaradağ, A. (1998). Türk ortaöğretiminde felsefe derslerinin yeri. *Öğretmen Dünyası Dergisi*, 218, 8-12.
- Kaynaradağ, A. (2002). *Türkiye’de Cumhuriyet döneminde felsefe: düşünceler- etkinlikler- filozoflar- söyleşiler*. Ankara: TC Kültür Bakanlığı.
- Kılıç, A. & Seven, S. (2008). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*, (7. b.). İstanbul: Pegem A.

- Kızıltan, Ö. (2014). *Cumhuriyet dönemi ortaöğretim felsefe dersi programlarının amaçları çerçevesinde felsefe anlayışlarının incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Koç, E. (2009). Türkiye’de felsefe dilinin gelişimi ve çeviri faaliyetlerine genel bir bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20). 103-120.
- Komisyon (1985). *Felsefeye giriş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Komisyon (2010). *Ortaöğretim felsefe*. Ankara: Millî Eğitim.
- Köktürk, M. (2017). *Eleştirel yazılar III- toplum ve kültür*. İstanbul: Ötüken.
- Kuçuradi, İ. (1977). Felsefi bakış. *Felsefe kurumu seminerleri içinde* (s. 9-11), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kuçuradi, İ. (1987). Ortaöğretim kurumlarında felsefe öğretimi. O. N. Poyrazoğlu (Haz.). *Ortaöğretim kurumlarında sosyal bilimler öğretimi ve sorunları içinde* (s. 195-216), Ankara: Ted.
- Kuçuradi, İ. (2009a). *Uludağ konuşmaları: özgürlük, ahlak, kültür kavramları*, (4.b.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, İ. (2009b). *Çağın olayları arasında*, (3.b.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Küçükahmet, L. (2011). Eğitim programlarında ders kitaplarının yeri, (3.b). L. Küçükahmet (Ed.). *Konu alanı ve ders kitabı inceleme içinde* (s. 1-16). Ankara: Nobel.
- Küçükahmet, L. (2014). *Öğretim ilke ve yöntemleri*, (26.b.). Ankara: Nobel.
- Küken, A. G. (1996). *Felsefe açısından eğitim*. İstanbul: Alfa.
- Kültür Bakanlığı (1935). Kültür kurulu raporu. Ankara: Sayı:153. Kabul tarihi: 31/08/1935, 105-108.
- Manav, F. (2013). Ortaöğretim felsefe ders kitaplarında varoluşçuluk. *Özne Dergisi*, (19), 95-100.
- MEB (1950). Felsefe dersi müfredatı. *Tebliğler Dergisi*, 13(589), 7.
- MEB (1976). Felsefeye başlangıç. *Tebliğler Dergisi*, 39(1900), 333-334.

- MEB (1992). *Ortaöğretim kurumları felsefe dersi programı*. Ankara: Millî Eğitim.
- MEB (1993). 1993-1994 öğretim yılında okutulacak ilkokullar, ortaokullar ile lise ve dengi okullarda okutulacak ders kitapları. *Tebliğler Dergisi*, 56(2383), 312-375.
- MEB (1994). 1994-1995 öğretim yılında okutulacak ilkokullar, ortaokullar ile lise ve dengi okullarda okutulacak ders kitapları. *Tebliğler Dergisi*, 57(2406), 321-412.
- MEB (1995). Millî eğitim bakanlığı ders kitapları yönetmeliği. *Tebliğler Dergisi*, 58(2434), 597-628.
- MEB (2009a). 2009-2010 eğitim ve öğretim yılında okutulacak ilköğretim ve ortaöğretim ders kitapları. *Tebliğler Dergisi*, 72(2616), 1-72.
- MEB (2009b). *Felsefe dersi öğretim programı*. Ankara: Millî Eğitim.
- MEB (2010a). 2010-2011 eğitim ve öğretim yılında okutulacak ilköğretim ve ortaöğretim ders kitapları. *Tebliğler Dergisi*, 73(2634), 1485-1524.
- MEB (2010b). Millî eğitim bakanlığı ders kitapları ve eğitim araçları yönetmeliği. *Tebliğler Dergisi*, 74(2629), 70-91.
- MEB (2017a). *Müfredatta yenileme ve değişiklik çalışmalarımız üzerine*. https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/18160003_basin_aciklamasi-program.pdf sayfasından erişilmiştir.
- MEB (2017b). 2017-2018 eğitim-öğretim yılında okutulacak ilköğretim ve ortaöğretim ders kitapları. *Tebliğler Dergisi*, 80(2712), 1-104.
- MEB (2017c). Ortaöğretim felsefe dersi (10. ve 11. sınıflar) öğretim programı. *Tebliğler Dergisi*, 80(2718), 1594-1644.
- MEB (2018). *Ortaöğretim felsefe dersi (10. ve 11. sınıflar) öğretim programı*. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=338> sayfasından erişilmiştir.
- Mengüşoğlu, T. (1959). Ontolojik esaslara dayanan felsefi antropoloji hakkında düşünceler. *Felsefe Arkivi*, 4(2), 1-8.
- Mengüşoğlu, T. (1988). *İnsan felsefesi*. İstanbul: Remzi.
- Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği (1991). <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20788.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20788.pdf> sayfasından erişilmiştir.

- Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği (1993). <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21595.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21595.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına ve Bir Geçici Madde Eklenmesine Dair Yönetmelik (2003). <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/04/20030410.htm/20030410.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/04/20030410.htm> adresinden erişilmiştir.
- Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği (2004). <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/03/20040317.htm/20040317.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/03/20040317.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği (2012). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/09/20120912-2.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı (1985a). Lise 3'üncü sınıf felsefe dersi öğretim programı. *Tebliğler Dergisi*, 48(2195), 359-361.
- Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı (1985b). Yeni belirlenen ders kitapları. *Tebliğler Dergisi*, 48(2196), 380-412.
- Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı (1986). 1986-1987 öğretim yılından ilkokullar, ortaokullar ile lise ve dengi okullarda okutulacak ders kitapları. *Tebliğler Dergisi*, 49(2209), 145-168.
- Mill, J. S. (2016). *Özgürlük üzerine*, (2.b.). (T. Kanbur, Çev.). İstanbul: Litera.
- Neisser, B. (2006). Lise felsefe derslerinde Sokratik konuşma. (S. Yücesoy, Der. ve Çev.), *Sokratik konuşma: tarih-kuram-uygulama içinde* (s. 157-170), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal araştırma yöntemleri - nitel ve nicel yaklaşımlar - II*, (6. b.), (S. Özge, Çev.). İstanbul: Yayınodası.
- Ocak, H. (2012). *Tanrı-insan bağlamında insanın hürriyeti*. İstanbul: Ek.

- Öğretmenler ve Öğretim Elemanları için Ders kitapları ve Eğitim Araçları İnceleme ve Değerlendirme TT-BS Veri Tabanına Kayıt Duyurusu (2015). http://sbe.ksu.edu.tr/depo/duyuru_belge/duyuru_1511231040405871.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Önal, B. (2011). Felsefe eğitimi üzerine. *Özne Dergisi*, (15), 201-204.
- Öner, N. (1995). *İnsan hürriyeti*, (4.b.). Ankara: Vadi.
- Özçelik, D. A. (2014). *Eğitim programları ve öğretim (genel öğretim yöntemi)*, (3. b.). Ankara: Pegem A.
- Özçınar, Ş. (2013). Doğa-kültür karşıtlığı bağlamında özgürlük sorunu. *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (20), 181-198.
- Özer, L. (1993). *Felsefeye giriş*. Ankara: Emel.
- Özgen, H. (1993). Türkiye’de ders kitapları sorunu ve çözüm yolları. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 17(87), 48-59.
- Özlem, D. (2015). *Türkçede felsefe*. İstanbul: Notos.
- Reboul, O. (1991). *Eğitim felsefesi* (I. Gürbüz, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Schneiders, W. (2008). *Felsefeye ihtiyaç var mı?* (G. Aytaç, Çev.). İstanbul: İkarus.
- Sözer, E. (1998). *Kuramdan uygulamaya sosyal bilimlerin öğretimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi No: 1034.
- Şahin, A. (2008). İlköğretim birinci sınıf Türkçe ders kitabı, öğrenci çalışma kitabı ve öğretmen kılavuz kitabının öğretmen görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 9(3), 133-146.
- Şakar, Ö. (2014). *Ortaöğretim felsefe dersi öğretim programları ve 2009 yılı programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi (Isparta örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Şimşek, L. (2011). *Sosyal bilimler ve felsefe*. İstanbul: Kitap.
- Tanilli, S. (2000). Eğitim, toplum ve gelecek. *Felsefe Logos Dergisi*, 3(10), 21-30.
- Tansel, A. (2006). *Jean Paul Sartre’in felsefesinde özgürlük, sorumluluk ve yabancılaşma kavramları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Taşdelen, V. (2015). *Felsefe kültürü*. Ankara: Hece.
- Taşpınar, M. (2013). *Kuramdan uygulamaya öğretim ilke ve yöntemleri*, (Gen. 6. b.). Ankara: Edge Akademi.
- Timuroğlu, V. (1998). Farklılaşmamış gerçekliğe müdahale. *Öğretmen Dünyası Dergisi* (218), 13-15.
- Tozlu, N. (2003). *Eğitim felsefesi üzerine makaleler*, (2.b.). Ankara: Elis.
- Tozlu, N. (2015). Değişen dünyada eğitime biçilen rol. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 11-14.
- Turgut, İ. (1998). *Felsefenin temel sorunları*. İzmir: Akademi.
- Urhan, V. (2016). Siyaset felsefesinde adalet, eşitlik, özgürlük. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (26), 103-119.
- Uygur, N. (1988). *100 soruda Türk felsefesinin boyutları*, (2.b.). İstanbul: Gerçek.
- Uygur, N. (2007). *Felsefenin çağırısı*, (4.b.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye’de çağdaş düşünce tarihi*, (3.b.). İstanbul: Ülken.
- Ünsal, S. (2016). Orta öğretim felsefe dersine yönelik öğretmen görüşleri: kazanımlar, sorunlar ve çözüm önerileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 3171-3192.
- Ürek, O. (2007). Kant’ta etik değerler olarak özgürlük ve saygı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 189-197.
- Varış, F. (1988). *Eğitimde program geliştirme-teori ve teknikler*, (4. b.). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Vural, B. (2006). *Eğitim-öğretimde teknoloji ve materyal kullanımı*. İstanbul: Hayat.
- Yalçın, M. (2004). *Ortaöğretim kurumlarında felsefe grubu derslerinin öğretimi ve sorunları - Kayseri ili örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Yalın, H. İ. (2008). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*, (20.b.). Ankara: Nobel.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, (10.b.). Ankara: Seçkin.

Yılmaz, Z., Cihan, M., & Şahin, Ç. (2005). Felsefe öğretmenlerinin öğretim yöntemlerini kullanma düzeylerinin öğretmen ve öğrenci görüşleri açısından değerlendirilmesi. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (11), 199-213.

Yücel, H. A. (1994). *Türkiye’de ortaöğretim*. Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane.

EKLER

EK 1. Felsefeye Giriş Ders Kitabının Künyesi

Değerlendirilen Ders Kitabının Kodu: K1

Ders Kitabının Adı: Felsefeye Giriş

Ders Kitabının Yazarı/Yazarları: Komisyon

Ders Kitabının Basımevi: Türk Tarih Kurumu Basımevi

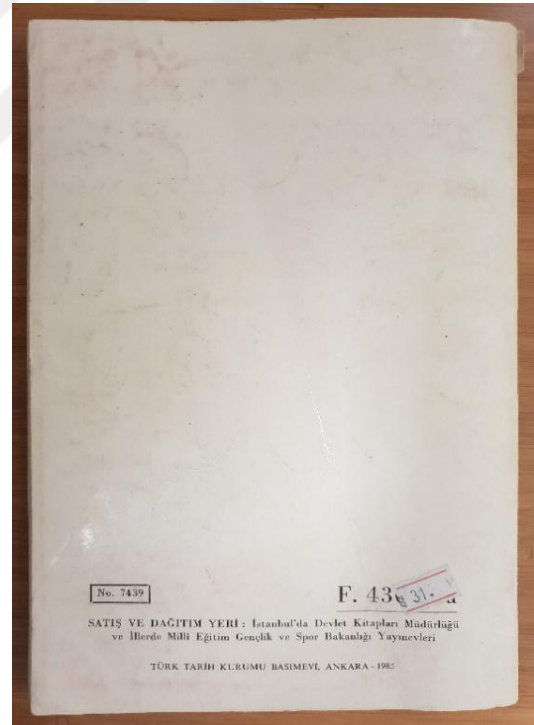
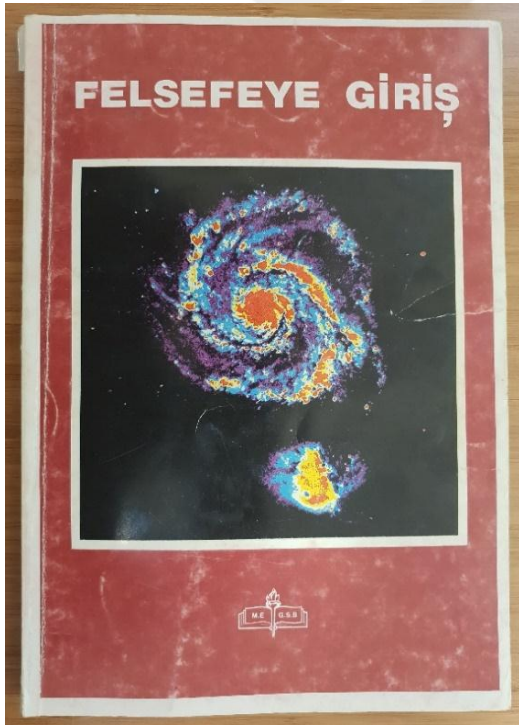
Ders Kitabının Basım Yeri: Ankara

Ders Kitabının Basım Yılı: 1985

Ders Kitabının Sayfa Sayısı: 176

Ders Kitabının Önden Görünümü:

Ders Kitabının Arkadan Görünümü:

EK 2. Felsefeye Giriş Liseler İçin Ders Kitabı Künyesi

Değerlendirilen Ders Kitabının Kodu: K2

Ders Kitabının Adı: Felsefeye Giriş

Ders Kitabının Yazarı/Yazarları: Leyla Özer

Ders Kitabının Basımevi: Emel Yayınevi

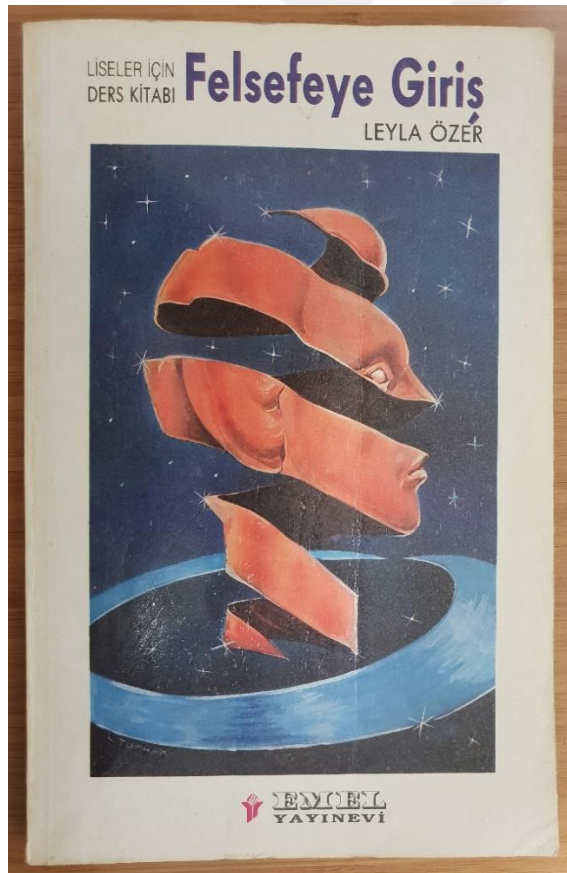
Ders Kitabının Basım Yeri: Ankara

Ders Kitabının Basım Yılı: 1993

Ders Kitabının Sayfa Sayısı: 160

Ders Kitabının Önden Görünümü:

Ders Kitabının Arkadan Görünümü:

EK 3. Ders Geçme ve Kredili Sistem Uygulayan Liseler İçin Felsefe 1-2 Ders Kitabı Künyesi

Değerlendirilen Ders Kitabının Kodu: K3

Ders Kitabının Adı: Felsefe 1-2 Ders Kitabı

Ders Kitabının Yazarı/Yazarları: Ahmet Cevizci

Ders Kitabının Basımevi: Mega Yayıncılık

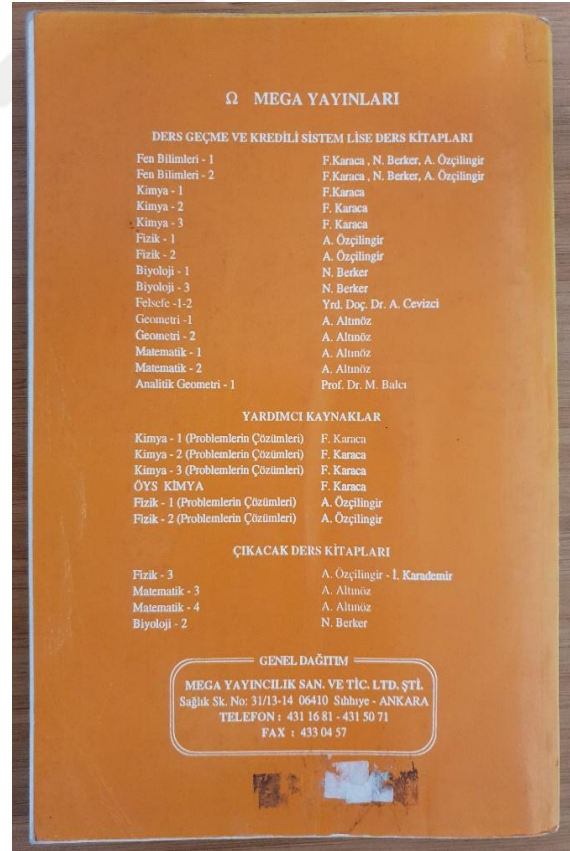
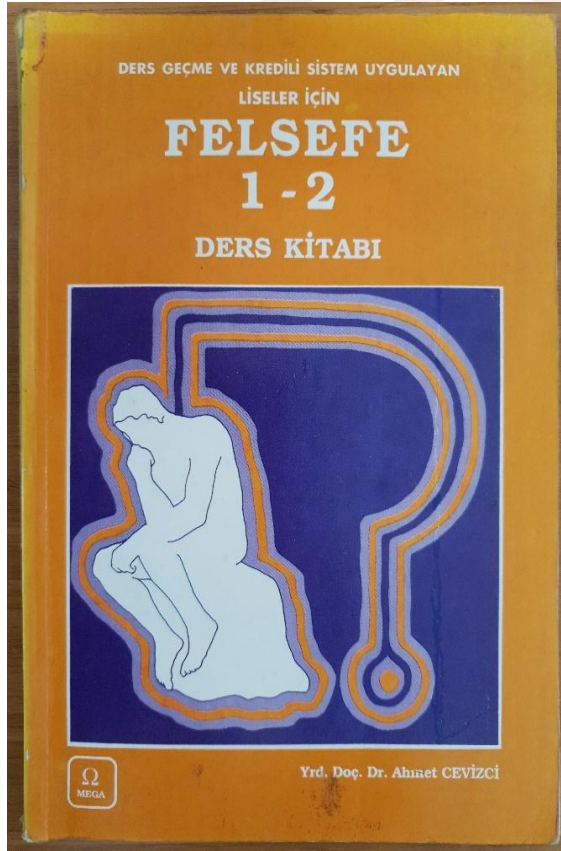
Ders Kitabının Basım Yeri: Ankara

Ders Kitabının Basım Yılı: 1994

Ders Kitabının Sayfa Sayısı: 222

Ders Kitabının Önden Görünümü:

Ders Kitabının Arkadan Görünümü:

EK 4. Lise Felsefe Ders Kitabı Künyesi

Değerlendirilen Ders Kitabının Kodu: K4

Ders Kitabının Adı: Lise Felsefe

Ders Kitabının Yazarı/Yazarları: Nesrin Kale

Ders Kitabının Basımevi: MEB

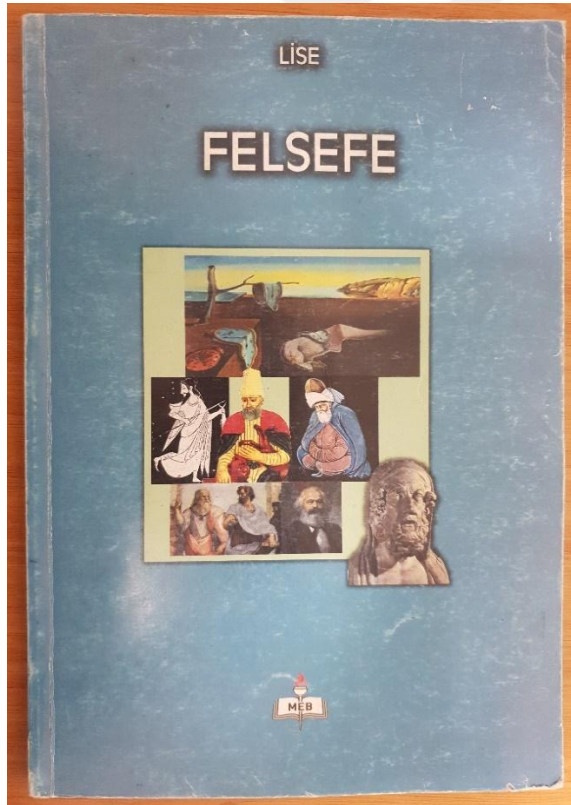
Ders Kitabının Basım Yeri: Ankara

Ders Kitabının Basım Yılı: 2009

Ders Kitabının Sayfa Sayısı: 134

Ders Kitabının Önden Görünümü:

Ders Kitabının Arkadan Görünümü:

EK 5. Ortaöğretim Felsefe Ders Kitabı Künyesi

Değerlendirilen Ders Kitabının Kodu: K5

Ders Kitabının Adı: Ortaöğretim Felsefe

Ders Kitabının Yazarı/Yazarları: Komisyon

Ders Kitabının Basımevi: MEB

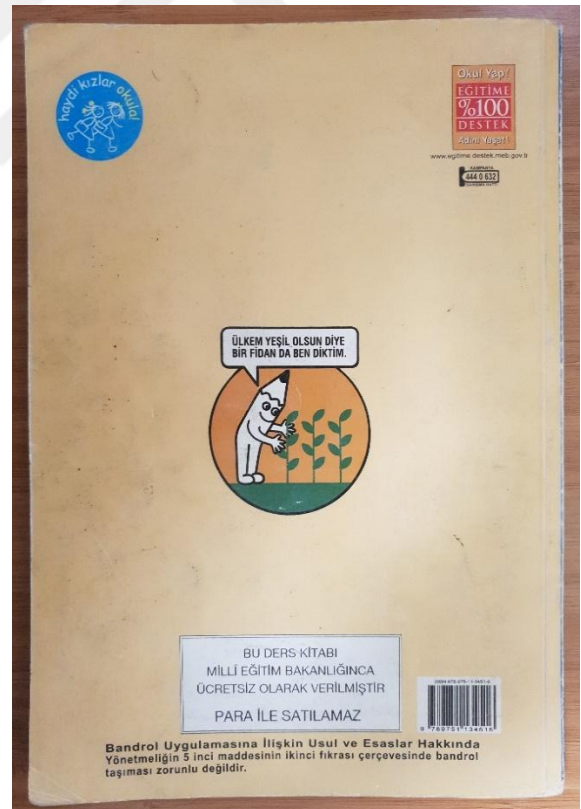
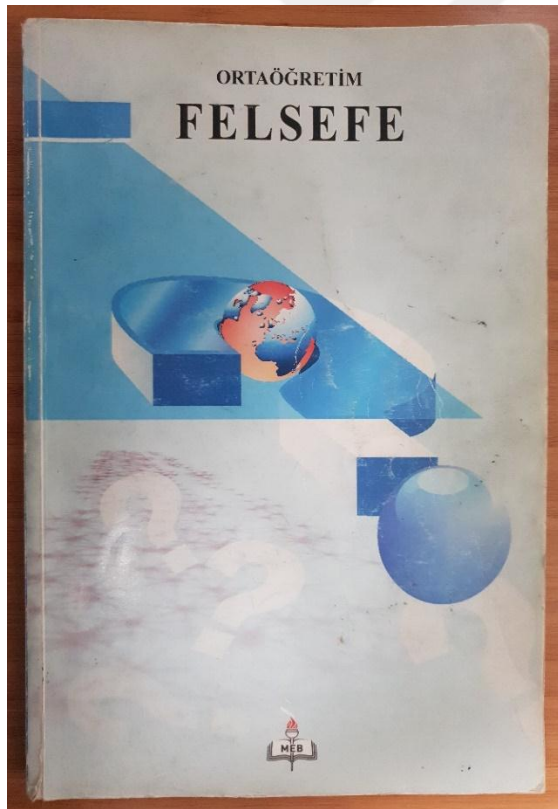
Ders Kitabının Basım Yeri: Ankara

Ders Kitabının Basım Yılı: 2010

Sayfa Sayısı: 212

Ders Kitabının Önden Görünümü:

Ders Kitabının Arkadan Görünümü:

EK 6. Ortaöğretim Felsefe Ders Kitabı Künyesi

Değerlendirilen Ders Kitabının Kodu: K6

Ders Kitabının Adı: Ortaöğretim Felsefe Ders Kitabı

Ders Kitabının Yazarı/Yazarları: Neriman Karavelioğulları

Ders Kitabının Basımevi: Semih Ofset Matbaacılık

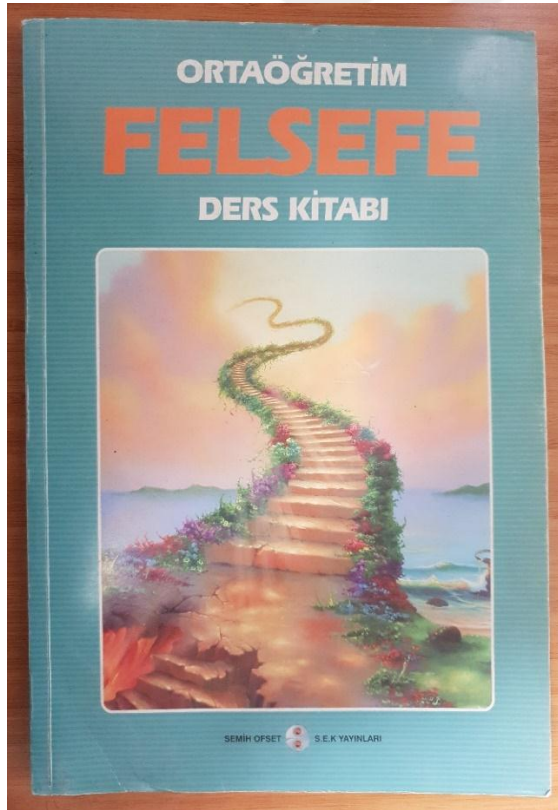
Ders Kitabının Basım Yeri: Ankara

Ders Kitabının Basım Yılı: 2017

Ders Kitabının Sayfa Sayısı: 222

Ders Kitabının Önden Görünümü:

Ders Kitabının Arkadan Görünümü:

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..